

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Συνοριακοί χώροι κράτησης. Όψεις και χειρισμοί της
ζωής εντός».**

Τριμελής επιτροπή:

Λέκτορας Δημήτρης Χριστόπουλος: Επιβλέπων

Επίκουρη Καθηγήτρια Αθηνά Αθανασίου

Αναπληρωτής Καθηγητής Άλκης Ρήγος

Καπετανάκη Ελένη

ΑΜ: 1104Μ029

ΑΘΗΝΑ 2007

Περιεχόμενα

I. Εισαγωγή, μεθοδολογικές επισημάνσεις.	2
II. Κοιτάζοντας το παρελθόν: Έδαφος, κράτος, κυριαρχία.	8
III. Τα όρια της ‘διευρυμένης κινητικότητας’.	11
<i>i) Η παραγωγή των συνόρων στην ενωμένη Ευρώπη.</i>	18
<i>ii) Οι συνοριακοί χώροι κράτησης.</i>	23
<i>iii) Στην παγίδα του νόμου: Σύνορα-παγίδες; Αναπαράγονται και μετατοπίζονται.</i>	28
IV. Στο σύνορο: Όψεις χειρισμού της συνοριακής εξουσίας.	37
<i>i) Μια μέρα στα κρατητήρια.</i>	40
<i>ii) «Παίζοντας» με τις λάμες, μια ιστορία στα κρατητήρια ανηλίκων.</i>	44
<i>iii) Μειωμένα σώματα, ερωτικά ανυπάκουα.</i>	50
<i>iv). Το (συν)οριακό κρυφτό. Μία διαδρομή λαθροβίωσης σε έναν ευρύτερο συνοριακό χώρο.</i>	53
V. Επίλογος	59
Βιβλιογραφία	61

I. Εισαγωγή, μεθοδολογικές επισημάνσεις.

Με όχημα την έννοια του συνόρου ως τόπου προσωρινής διαμονής εκκινεί η διαδρομή με προορισμό μια αποδομητική ανάγνωση του ιδεώδους της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως τόπου «Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης». Το σύνορο θα μελετηθεί ως χωρική οντότητα σε μεταβολή, ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες και τάσεις που επικρατούν στον κόσμο. Θα παρακολουθήσουμε λοιπόν το σύνορο να νοηματοδοτείται κάθε φορά εκ νέου και να τείνει να παγιωθεί και φυσικοποιηθεί¹ ως νόημα, μέχρι την επόμενη μεγάλη αλλαγή. Κυρίως όμως θα μας απασχολήσει η πιο πρόσφατη εξέλιξή του σε χώρο κράτησης και υποδοχής λαθραίων μεταναστών, κατά τη διάρκεια της τελευταίας κυρίως δεκαετίας, σε ένα κατά τα άλλα «οικουμενικό» καθεστώς που ευαγγελίζεται την ελευθερία, την ασφάλεια και τη δικαιοσύνη.

Η ταύτιση της έννοιας του συνόρου με αυτήν των χώρων κράτησης δεν είναι τυχαία. Η εν λόγω μελέτη αφορά «συνοριακούς χώρους κράτησης», οι οποίοι είτε βρίσκονται στα όρια μιας επικράτειας –εθνικής ή αποτέλεσμα ένωσης κρατών- είτε στο εσωτερικό της λειτουργούν με στόχο τον έλεγχο της κινητικότητας. Ο στόχος αυτός επιτυγχάνεται όχι μόνο με την κατασκευή και λειτουργία των συνοριακών ζωνών, αλλά και με την άσκηση βιοπολιτικής, δηλαδή με το σύνολο των θεσμικών συμβάσεων, γραφειοκρατικών καταμετρήσεων, ανθρωπιστικών παρεμβάσεων και νοερών επενδύσεων που τελικά καθιστούν τη διαχείριση της ζωής αντικείμενο συστηματικού πολιτικού ελέγχου.² Ωστόσο τα συνοριακά χαρακτηριστικά δεν αφορούν μόνο χώρους κράτησης, αλλά διαχέονται και σε ολόκληρες επικράτειες εκεί όπου υπάρχουν μετακινούμενοι εν δυνάμει παράνομοι λόγω της πιθανής αναστολής του νόμου σε ό,τι αφορά το πρόσωπό τους. Έτσι, ο νόμος καθίστα για αυτούς σύνορο τις επικράτειες που ο ίδιος ορίζει. Οι πρωταγωνιστές αυτής της εργασίας λοιπόν, καλούνται να αναμετρηθούν με τη συν-οριακή εξουσία και τις κυρίαρχες δυνάμεις που τους ασκούνται, άλλες φορές αναπαράγοντας τις, αλλά και λαθροβιώνοντας σε σχέση με αυτές, επινοώντας νέες συμβάσεις, επινοώντας ακόμα και τους εαυτούς τους.

¹ Ως φυσικοποίηση του συνόρου στο παρόν νοείται πως η μετατροπή του συνόρου σε ζώνη διαμονής τείνει να αποτελέσει κανονικότητα.

² Michel Foucault, “Governmentality”, στο Graham Burchell, Collin Gordon και Peter Miller (επιμ.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Σικάγο: University of Chicago Press, 1991, σ. 102. Καθώς επίσης και Αθηνά Αθανασίου, «Η πειθαρχία της συνέχειας: Σώμα, χρόνος και βιοπολιτική στην Ελλάδα σήμερα», *Σύγχρονα Θέματα*, (45), Ιούνιος 2003, σ. 45.

Το σύνορο, τόσο ως θεωρητική έννοια όσο και ως βίωμα, δηλαδή ως τρόπος ζωντανός τον οποίο βίωσα ως εργαζόμενη σε αυτόν, γίνεται αντικείμενο εξέτασης σε άμεση συνάφεια με θεωρητικές και ιδεολογικές καταβολές αλλά και τις ανθρωπολογικές επιρροές μου. Έτσι, αντιμετώπισα τη συνοριακή διαδικασία ως έναν «αγωνισμό» δηλαδή ως ένα πεδίο ανοιχτό και ευάλωτο, που πραγματώνεται συνεχώς μέσα από την επιρροή κυρίαρχων δυνάμεων, αλλά και προσωπικής δράσης.³ Η έρευνα εν τόπω, δηλαδή ο μεθοδολογικά κατεξοχήν τρόπος ανάπτυξης της κοινωνικής ανθρωπολογίας, με οδήγησε στην αναζήτηση των δυνάμεων αντίστασης που περιέχονται στο ίδιο το συνοριακό σύστημα. Δεν κινήθηκα λοιπόν μόνο βιβλιογραφικά αλλά θεώρησα την επιτόπια παρουσία μου σε ό,τι θεωρώ σύνορο ως αναγκαία συνθήκη. Αρχικά, στόχος δεν ήταν μόνο η καταγραφή και παρατήρηση, αλλά όποτε ήταν δυνατό και η παρέμβαση.

Πέρα όμως από τις όποιες καταβολές ή συνήθειες, που άσκησαν βέβαια την επιρροή τους, εκείνο που κυρίως επιχειρήθηκε είναι ένα “πάντρεμα” της πολιτικής επιστήμης με την κοινωνική ανθρωπολογία προκειμένου να γεμίσει το θεωρητικό και γενικό με τις ιδιότητες της περίπτωσης, και αντιστρόφως, η έρευνα που αφορά το συγκεκριμένο να συνδεθεί με τις διαστάσεις του ευρύτερου συνιστώντας πιθανόν μια σημαίνουσα όψη της σημερινής διεθνικότητας –ή έστω της ευρωπαϊκότητας-.⁴ Γι’ αυτό το λόγο, η θεωρία που αφορά γενικά το σύνορο και τη μετακίνηση τροφοδοτήθηκε κυρίως από τη μελέτη κειμένων που σχετίζονται με το έθνος-κράτος,

³ Σε ό,τι αφορά το σύνορο και την ανάπτυξη του αναφέρομαι εδώ στην έννοια «αγωνισμός» που χρησιμοποιεί ο Foucault προκειμένου να αναλύσει την εξουσία όχι ως ένα κλειστό και παγιωμένο καθεστώς που ακυρώνει την υποκειμενικότητα, αλλά αντιθέτως, με όρους ενός ατελείωτου – στρατηγικού- παιχνιδιού στο οποίο η υποκειμενικότητα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο. Η ανάλυση μέσω του αγωνισμού θεωρώ ότι επιτρέπει στην εν λόγω εργασία να συνδυάσει τον επίσημο ευρωπαϊκό λόγο ως φορέα άσκησης βιοπολιτικής αλλά και τους εμπλεκόμενους με το σύνορο ως δρώντα υποκείμενα. Σχετικά βλέπε και Michel Foucault, «The subject and power», στο Hubert Dreyfus και Paul Rabinow (επιμ.), *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Μπράιτον, 1982: 221-222.

⁴ Σε ό,τι αφορά τη συγκεκριμένη περίπτωση έρευνας, δηλαδή τους συνοριακούς χώρους κράτησης, η λειτουργία τους ως τόπων ελέγχου και οριοθέτησης της μετακίνησης θα μπορούσε να αποτελέσει μια σημαίνουσα όψη της σημερινής διεθνικότητας, πολύ διαφορετικής από το λόγο που παράγει η ρητορική της παγκοσμιοποίησης η οποία διατείνεται τη διαπερατότητα των συνόρων και τη διεθνική επικοινωνία. Σχετικά, η Αθανασίου υποστηρίζει ότι: «Η εννοιολόγηση της μετακίνησης ως σημαίνουσας όψης της σημερινής διεθνικότητας, συνδέεται άρρηκτα με τους λόγους και τις σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνουν και αποδιαρθρώνουν αυτό που αποκαλούμε “οικουμενικότητα” (...). Γι’ αυτό, εκείνο που σήμερα αναδύεται ως επιτακτική ανάγκη είναι (...) η αντίχρεση των ιδίων των λογοθετικών και πειθαρχικών διαδικασιών που καθιστούν τον κοσμοπολιτισμό πεδίο διακύβευσης των ορίων της πολιτισμικά διανοητής, αναγνωρίσιμης και αναπαραστάσιμης ανθρωπότητας». Αθηνά Αθανασίου, «Διαβάσεις και εξαίρεσεις: Αντινομίες της διεθνικότητας στις παρυφές του κοσμοπολιτικού», *Σύγχρονα Θέματα*, (92), Ιανουάριος-Μάρτιος 2006, σ. 68. Κομμάτι ή και όψη λοιπόν της εν λόγω διεθνικότητας θα μπορούσε να είναι και μία αντίστοιχη ευρωπαϊκότητα ελευθεριών και ελέγχων, η οποία στην εργασία αυτή μας αφορά.

την κυριαρχία, το διεθνές δίκαιο και εν γένει με την πολιτική επιστήμη. Από την άλλη μεριά, η κοινωνική ανθρωπολογία και η επιτόπια έρευνα συνδέονται περισσότερο με την προσπάθεια να ορίσω τις θέσεις μου και να επιχειρηματολογήσω για αυτές μέσω παραδειγμάτων. Ας σχολιαστεί όμως κάπως εκτενέστερα ο συνδυασμός δυνάμεων ανάμεσα στην πολιτική επιστήμη και την ανθρωπολογία, ανάμεσα στη χρήση της θεωρίας και της πρακτικής.

Πιο συγκεκριμένα, θα ξεκινήσουμε από περιγραφές που σχετίζονται με το παρελθόν του συνόρου και την αναγωγή του στο έθνος-κράτος, ενώ αργότερα θα δούμε το σύνορο, κύριο συστατικό πάντα του κράτους, να εντάσσεται στη διαδικασία διεθνοποίησης του κόσμου. Έχοντας μια μικρή γενεαλογία των συνόρων θα στραφούμε έπειτα στην ελληνική περίπτωση όπου θα εξετάσουμε τη μεταβολή τους σε ό,τι αφορά την έννοια και την ποιότητά τους. Η μεταβολή αυτή, η οποία τείνει να μετατρέψει τον ελλαδικό ηπειρωτικό χώρο σε εν δυνάμει σύνορο, θα παρουσιαστεί κυρίως ως προϊόν Συμβάσεων της Ε.Ε., ευρωπαϊκών χρηματοδοτικών προγραμμάτων που αφορούν το συνοριακό έλεγχο, αλλά και της ευρύτερης ευρωπαϊκής και εθνικής μεταναστευτικής πολιτικής. Οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν για να καλύψουν το εν λόγω θέμα ήταν κατά κύριο λόγο ο επίσημος διαδικτυακός τόπος της Ε.Ε., η ελληνική ιστοσελίδα του ΙΜΕ.ΠΟ.,⁵ μια επισκόπηση που έγινε στη σχετική αρθρογραφία των δύο τελευταίων ετών και τέλος υλικό από ανεξάρτητους φορείς, όπως τα Indymedia. Το υλικό των πηγών αυτών θα συμπληρωθεί από τη θεωρία του διεθνούς δικαίου για τα σύνορα και την εδαφική κυριαρχία.

Η έρευνα που συνοδεύει –και οδηγεί– αυτή την εργασία είναι μία επιτόπια έρευνα που στοχεύει –όχι τόσο μέσω ερωτηματολογίων ή γενικά ερωτήσεων, όσο μέσω ημερολογιακής καταγραφής και συμμετοχής στον τόπο και τη ροή του επίσημου συστήματος κράτησης στο σύνορο– να περιγράψει τη διαβίωση σε αυτό. Έχοντας τη δυνατότητα να βρίσκομαι καθημερινά σε ένα χώρο κράτησης μεταναστών ως εργαζόμενη σε ένα μη κυβερνητικό οργανισμό, ήταν επιλογή μου να μη χρησιμοποιήσω ερωτηματολόγια ή δομημένες συνεντεύξεις, χωρίς αυτό όμως να σημαίνει ότι ο ρόλος μου περιοριζόταν στην παρατήρηση. Θεώρησα ότι ο χρόνος που έχω για την έρευνα είναι τόσο πολύς ώστε να έχω την πολυτέλεια να αφεθώ και να ζήσω το χώρο και τους ανθρώπους χωρίς να πιέζω ή να πιέζομαι για τα συμπεράσματα. Ένα δομημένο ερωτηματολόγιο εκτός από το άγχος που προξενεί,

⁵ Πρόκειται για τα αρχικά του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής, –όργανο χάραξης μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα–.

μέσα από την πείρα μου ανακάλυψα ότι προκαλεί και πολύ συγκεκριμένες απαντήσεις. Η αλήθεια σε ό,τι αφορά το αντικείμενο έρευνας της εργασίας από την αρχή έμοιαζε χαοτική, έμοιαζε να μην υπάρχει. Έψαχνα μάλλον σε λάθος κατευθύνσεις. Τελικά αποφάσισα πως από τη στιγμή που οι νοσηματοδοτήσεις μου για τον κόσμο ίσως είναι διαφορετικές από αυτές των υπόλοιπων παρευρισκόμενων στο χώρο, η αλήθεια ίσως να μην βρίσκεται σε δομές και ερωτηματολόγια. Αποδομεί από μόνη της το νέο κόσμο στον οποίο κάθε φορά μπαίνουμε και οι απαντήσεις που δίνει μοιάζουν περισσότερο με ερωτήματα.

Η ομάδα-στόχος ήταν οι παράνομα μετακινούμενοι⁶ και επειδή θεωρούσα τη συνέντευξη εκμετάλλευση της κατάστασης κράτησης προς όφελός μου αποφάσισα, ως εθελόντρια καταρχήν, να προσεγγίσω τους κρατούμενους παρέχοντας συμβουλές, σε ό,τι αφορά την κράτηση και τα νομιμοποιητικά τους έγγραφα. Τελικά ασχολήθηκα περισσότερο με ανήλικους μετανάστες επειδή ένιωθα μαζί τους οικεία.

Η έρευνά μου είχε διάρκεια περίπου δύο χρόνια σχεδόν καθημερινών επισκέψεων σε τρεις διαφορετικούς χώρους κράτησης για μετανάστες, αν και τελικά επικεντρώθηκα σε έναν από αυτούς. Το μέσο για να πραγματοποιήσω τις επισκέψεις μου ήταν αρχικά η συμμετοχή μου ως εθελόντριας σε δύο Μ.Κ.Ο. που δραστηριοποιούνται και σε χώρους κράτησης μεταναστών, ενώ αργότερα εργάστηκα σε έναν από αυτούς. Στόχος μου ήταν να εξετάσω τι συμβαίνει, πώς είναι η ζωή, ποιες οι διαδικασίες στους χώρους κράτησης και να ζήσω κοντά στους κρατούμενους προσπαθώντας να καταλάβω τι σημαίνει η κράτηση για αυτούς. Τελικά δεν ξέρω τι σημαίνει για τους μετανάστες αλλά για εμένα, γιατί από κάποιο σημείο και έπειτα ο χώρος με απασχόλησε τόσο, ώστε ακόμα και φεύγοντας από αυτόν ένιωθα ότι ζούσα εκεί. Τότε αποφάσισα ότι η έρευνα έπρεπε να τελειώσει. Και παραιτήθηκα. Γιατί οι περιπέτειες ήταν πολλές και κάποιες φορές η σχέση μου ή οι αναζητήσεις μου στο χώρο έμοιαζαν με κυνήγι μαγισσών, όπου οι πρωταγωνιστές είναι άλλες φορές σωτήρες, «καλοί» και άλλοτε βάνουσα «κακοί». Όμως οι ανθρώπινοι ρόλοι δεν είναι ούτε σαφείς ούτε και πάγιοι.

Έτσι, οι σταθερές, όπως τις έψαχνα, δηλαδή ως ρόλους ανθρώπων, ενέργειες και καταστάσεις που επαναλαμβάνονται και ταυτοποιούν ανθρώπινες ομάδες με κάτι

⁶ Η παρούσα εργασία δεν πρόκειται να προβεί στο διαχωρισμό ανάμεσα σε πολιτικούς πρόσφυγες και οικονομικούς μετανάστες. Εναλλακτικά θα χρησιμοποιηθούν οι όροι «μετακινούμενοι», «παράνομα μετακινούμενοι», «λαθραία μετακινούμενοι», για το λόγο ότι εκείνο που ενδιαφέρει περισσότερο είναι πως εξαιτίας του παράνομου της μετακίνησής τους οι πρωταγωνιστές της εργασίας βρίσκονται σχεδόν σε διαρκή αναμέτρηση με το νόμο.

συγκεκριμένο, ενδεχομένως υφίστανται ως ένα σημείο, αλλά ταυτόχρονα αυτοαναιρούνται καθιστώντας το χώρο που μελετώ τελικά ένα πεδίο «ανοιχτού στρατηγικού παιχνιδιού όπου η υποκειμενικότητα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο».⁷ Και αυτός είναι ο στόχος τελικά της εργασίας. Να ερευνήσει το σύνορο πέρα από τις πρακτικές και εννοιολογικές μεταμορφώσεις του σε μεγαεπίπεδο, εμπλουτίζοντας τη μεταβολή του τόπου σε σύνορο με λεπτομέρειες/ στοιχεία της ζωής εντός αυτού, ώστε η υποκειμενικότητα –δράση του υποκειμένου- να συμπληρώσει την πολιτική θεωρία.

⁷ Αθανασίου, *Η πειθαρχία της συνέχειας...*, ό.π., σ. 45.

II. Κοιτάζοντας το παρελθόν: Έδαφος, κράτος, κυριαρχία.

«Το κυρίαρχον κράτος των Νεώτερων Χρόνων

είναι έννοια χωροταξική».⁸

Carl Schmitt

Ακόμα και αν υπήρχαν πάντα σύνορα, στο κατώφλι της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας χαραχτηκαν για να δώσουν στον κόσμο το εργαλείο βάσει του οποίου αυτός θα λειτουργούσε εφεξής –μέχρι και τις μέρες μας και πιθανότατα για αρκετό καιρό ακόμα-.⁹ Δεν πρόκειται βέβαια για το μοίρασμα του κόσμου σε παντοτινά ίδιες επικράτειες αλλά για ένα μοντέλο τυποποίησης, του οποίου οι ρίζες βρίσκονται στις απαρχές της λειτουργίας του κράτους - ως θεσμικής, εδαφικά ορισμένης και κυρίαρχης οντότητας- και οριστικοποιούνται με τη συγκρότηση του σχήματος «έθνος-κράτος».¹⁰

Σε κείμενα πολιτειολογίας της επικράτειας αναφέρεται ότι ήδη από το 12^ο αιώνα σημειώνεται μία στροφή στον προσδιορισμό της Πολιτείας, που από «σύνδεσμος προσώπων» εξελίσσεται σε «Θεσμική Πολιτεία επιφανειών».¹¹ Οι αιτίες που οδήγησαν στις μεταβολές αυτές δεν αφορούν την παρούσα εργασία και γι' αυτό δεν θα μας απασχολήσουν. Σταδιακά μέχρι το 17^ο αιώνα, μέσα από τις νέες κεφαλαιοκρατικές διαδικασίες και από τη μόνιμη, τοπική και εντατική γραφειοκρατική οργάνωση, το κράτος μορφοποιείται σε θεσμική οντότητα, η λειτουργία της οποίας τείνει να καλύψει και να ενοποιήσει την εκάστοτε επικράτεια.¹² Όταν πλέον το 1795 η διακήρυξη της Γαλλικής Επανάστασης ταυτίζει το έθνος με το κυρίαρχο κράτος και το λαό γίνεται πια ξεκάθαρο ότι η εξομοίωση

⁸Carl Schmitt, *Verfassungsrechtliche Aufsätze*, Βερολίνο, 1958, σ. 379. Το απόσπασμα που παρατέθηκε αποτελεί μεταφρασμένο απόσπασμα από το άνωθεν έργο του Schmitt στο έργο: Ίων Κοντιάδης, *Πολιτειολογικά Ανάλεκτα*, Αθήνα: Σάκουλας, 2000, σ. 152.

⁹ Εννοώ εδώ ότι ο νεωτερικισμός σε σχέση με τα σύνορα είναι το γεγονός ότι βάσει αυτών παράγονται χωρικά συγκεκριμένες και κυρίαρχες κρατικές επικράτειες. Τα σύνορα με αυτό τον τρόπο αποτελούν το εργαλείο για το μοίρασμα του κόσμου.

¹⁰ Ας αναφερθεί ότι ενώ κάποτε οδηγούμαστε από τη συγκρότηση του κράτους στην εθνική συνείδηση, ενώ σε άλλες περιπτώσεις, και αυτό κυρίως αφορά το «τελευταίο κύμα» των εθνικιστικών κινήσεων, έχουμε πρώτα συγκρότηση εθνικής συνείδησης η οποία συχνά οδηγεί στη διεκδίκηση της αυτοδιάθεσης και άρα στη σύσταση κράτους. Σχετικά βλέπε και Benedict Anderson, *Φαντασιακές κοινότητες, στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μετφ. Π. Χαντζαρούλα, Αθήνα: Νεφέλη, 1997, σ. 174-202.

¹¹ Κοντιάδης, *ό.π.*, 141-143.

¹² Michael Hardt, Antonio Negri, *Αυτοκρατορία*, μετφ. Ν. Καλαϊτζής, Αθήνα: Scripta, 2002, σ. 137. Καθώς επίσης και Κοντιάδης, *ό.π.*, σ. 148.

αυτή ισχύει με την προϋπόθεση ότι η δομή και ο ορισμός των κρατών είναι εδαφικά: «κάθε λαός είναι ανεξάρτητος και κυρίαρχος, οιοσδήποτε κι αν είναι ο αριθμός των ατόμων που τον αποτελεί και η έκταση του εδάφους που κατέχει. Αυτή η κυριαρχία είναι αναπαλλοτρίωτη».¹³

Εξίσου σημαντικό ρόλο στη δημιουργία των εθνών-κρατών παίζει η «πολιτισμική διάκριση»,¹⁴ η νοερά κατασκευασμένη ταυτότητα ενός τόπου που τον διαφοροποιεί και τον διακρίνει σε σχέση με τα υπόλοιπα έθνη-κράτη. Η αναζήτηση της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας του κάθε λαού παίρνει ιδιαίτερα μεγάλη έκταση κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα και συνδέεται στενά με την διεκδίκηση της κρατικής κυριαρχίας για το λαό ενός έθνους. Η ύπαρξη ενός κοινού πολιτισμού αποτελούσε ένα από τα στοιχεία που τροφοδοτούσαν την επιθυμία για αυτοδιάθεση και τις εδαφικές αξιώσεις κάθε λαού.

Από αυτό το σημείο και έπειτα τα σύνορα αποτελούν «καταστατική αρχή της γεωπολιτικής»,¹⁵ στενά συνδεδεμένη με την έννοια του κράτους. Παρά την ασάφεια που υπάρχει ως προς τον προσδιορισμό της έννοιας του κράτους από το διεθνές δίκαιο και το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών,¹⁶ στα θεμελιώδη αυτά κείμενα το κράτος παρουσιάζεται να «συνδυάζει τη συρροή τριών στοιχείων, του λαού, του εδάφους και της αυθυπόστατης πολιτικής εξουσίας»¹⁷ ή κυριαρχίας. Στα σχετικά εγχειρίδια – δημόσιου διεθνούς δικαίου– ως λαός νοείται «η ζωντανή εκείνη δύναμη που εκφράζεται με τη θετική βούληση ορισμένου αριθμού ατόμων να ζήσουν στο πλαίσιο μιας οργανωμένης κοινωνίας»,¹⁸ ενώ το έδαφος είναι «η περιοχή στην οποία είναι

¹³ Eric Hobsbawm, *Εθνη και εθνικισμός, από το 1780 μέχρι σήμερα*, μετφ. Χ. Νάντρις, Αθήνα: Καρδαμίτσας, 1994, σ. 34-35. Ας σημειωθεί ότι κράτη υπήρχαν και στην παλαιότερη σύλληψη του κόσμου. Για παράδειγμα υπήρχαν οι «πόλεις-κράτη», των οποίων όμως τα σύνορα ήταν ασαφή και διαπερατά ενώ σε άλλες περιπτώσεις δεν αφορούσαν τα όρια της επικράτειας μιας Πολιτείας, αλλά τα όρια της έγγειου ιδιοκτησίας των κατοίκων του κράτους. Η ταύτιση του λαού με το έθνος και το κράτος ωστόσο επιφέρει την τομή. Στην ταύτιση αυτή, επιγραμματικά ας αναφερθεί ότι συνέβαλε και η διάδοση των ιδεών του Διαφωτισμού και του έντυπου καπιταλισμού, αλλά και με η υποχώρηση της πίστης στη «δεδομένη νομιμότητα της ιερής μοναρχίας» και η πίστη πλέον στην ιερότητα του έθνους του οποίου εκλαμβάνονταν ως προεκτάσεις ο λαός και το έδαφος. Σχετικά βλέπε και Hardt, Negri, *ό.π.*, σ. 136-137, καθώς επίσης και Anderson, *ό.π.*, σ. 74-80, αλλά και Κοντιάδης, *ό.π.*, σ. 150.

¹⁴ John Borneman, “State, Territory and National Identity Formation in the two Berlins, 1945-1995”, στο Συλλογικό, *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*, Λονδίνο: Duke University Press, 2001, σ. 93.

¹⁵ Αθανασίου, *Διαβάσεις και Εξαιρέσεις...*, *ό.π.*, σ. 67. Δηλαδή μοντέλο οργάνωσης-λειτουργίας της γεωπολιτικής.

¹⁶ Σχετικά ο Ε. Ρούκουνας αναφέρει ότι ο Χάρτης Ηνωμένων Εθνών «αναφέρεται 34 φορές στα “κράτη”» αλλά «κατά τρόπο γενικό, χωρίς διευκρινήσεις». Εμμανουήλ Ρούκουνας, *Διεθνές Δίκαιο II*, Αθήνα: Σάκκουλας, 1982, σ. 3.

¹⁷ *Ο.π.*, σ. 3.

¹⁸ *Ο.π.*, σ. 7-8.

εγκατεστημένος ο λαός και ασκούνται κατά κανόνα οι εξουσίες του κράτους»¹⁹. Τέλος, κυρίαρχη είναι «η πολιτική εξουσία που δεν υπάγεται νομικά στην επιρροή της κυβερνήσεως άλλου κράτους».²⁰

Το αδιάσπαστο για το διεθνές δίκαιο προηγούμενο σύνολο προϋποθέτει για τη λειτουργία του την ύπαρξη συνόρων. Γιατί από τη στιγμή που το κράτος πρέπει να διαθέτει έδαφος προκειμένου να ασκήσει την εξουσία του και εφόσον υπάρχουν και άλλα κυρίαρχα κράτη, δημιουργείται η ανάγκη η έκτασή τους να είναι σαφώς καθορισμένη.²¹ Το εδαφικό σύνορο λοιπόν είναι το σημείο όπου τελειώνει το έδαφος ενός κράτους και μπορεί να είναι «είτε μόνο η γραμμή που χωρίζει το έδαφος δύο ή περισσότερων κρατών, [...] ή μια ολόκληρη ζώνη στην οποία ασκούν συνεργασία τα όμορα κράτη».²²

Με άλλα λόγια, βάσει του διεθνούς δικαίου, τα εδαφικά σύνορα, που μπορεί να είναι είτε γραμμές χαραγμένες στο έδαφος ή ζώνες προσδιορισμένες βάσει συντεταγμένων πάνω σε χάρτη, διαχωρίζουν τη μία κρατική κυριαρχία από την άλλη. Παράλληλα, τοποθετούν τα κράτη στη διεθνή σφαίρα, αφού οριοθετώντας στο χώρο αμοιβαία αποκλειόμενες επικράτειες δημιουργούν την κατάλληλη συνθήκη για την ταυτόχρονη ύπαρξη πολλών κρατών. Και μολονότι σε διαφορετικές χρονικές περιόδους η ποιότητα και η σημασία των συνόρων μεταβάλλεται, τελικά η ύπαρξή τους επιβεβαιώνεται συνεχώς αφού αυτά αναπαράγονται τόσο ως χωρικές αλλά και ως συμβολικές οντότητες.

Όμως, καθώς μεταβάλλονται οι εκάστοτε πραγματικότητες συμπαρασύρουν συνήθως και τις έννοιες που χρησιμοποιούνται για να τις περιγράψουν, νοηματοδοτώντας έτσι εκ νέου το περιεχόμενο των λέξεων και δημιουργώντας με αυτό τον τρόπο νέες λεκτικές συμβάσεις που έρχονται να περιγράψουν το status quo των νέων πραγματικοτήτων. Έτσι, στα κεφάλαια που ακολουθούν θα εννοιολογηθεί εκ νέου το περιεχόμενο της λέξης σύνορο. Καθώς «οι μαζικές μεταναστευτικές κινήσεις πληθυσμών που έλαβαν χώρα κυρίως στην Ευρώπη μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου [...] έχουν οδηγήσει σε αυτό που εύστοχα οριοθετήθηκε ως η

¹⁹Ο.π., σ. 11.

²⁰Ο.π., σ. 14.

²¹ Σχετικά βλέπε και Βύρων Θεοδωρόπουλος, *Σύνορα, η μεταβαλλόμενη σημασία της εδαφικής κυριαρχίας*, Αθήνα: Σιδέρης, 2000, σ. 30-31.

²² Ρούκουνας, *ό.π.*, σ.18-19. Ας αναφερθεί βέβαια ότι αναφέροντας τον όρο «εδαφικά σύνορα» δε νοούνται μόνο τα χερσαία σύνορα των κρατών αλλά και τα θαλάσσια, καθώς και τα εναέρια.

‘ανατροπή του κόσμου’». ²³ Η ‘ανατροπή’ αναφέρεται στις πολύ σοβαρές μεταβολές που υφίσταται ο τρόπος με τον οποίο είναι κυρίαρχα οργανωμένος. Οι μεταβολές αυτές σχετίζονται με την παραδοσιακή οργάνωση του κόσμου σε κράτη που τώρα βάλλεται μέσα από τις αλλαγές της ποιότητας των ιδίων της των συστατικών, όπως η εδαφικότητα, η κυριαρχία, η έννοια του πολίτη μα κυριότερα η έννοια του συνόρου. Εν προκειμένω, οι νέες μορφές που θα λάβει το σύνορο θα το ταυτίσουν άλλοτε με ολόκληρες επικράτειες και άλλες φορές με χώρους κράτησης. Η βάση που θα χρησιμοποιηθεί για την επεξήγηση αυτής της μεταβολής θα δούμε πως θα είναι η μετακίνηση και η αναμέτρηση της μετακίνησης των ατόμων με το νόμο. Ακριβώς αυτή η αναμέτρηση των δυνάμεων, ανάμεσα στη μετακίνηση και σε περιοριστικές πολιτικές, θεωρώ πως ωθεί τα σύνορα σε νέους σχηματισμούς/μορφές.

²³ Δημήτρης Χριστόπουλος, «Το τέλος της εθνικής ομο(ιο)γένειας: παραδοσιακές και νέες μορφές ετερότητας στην Ελλάδα», στο Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου, Μ. Παύλου (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2001, σ. 75. Σε ό,τι αφορά την ‘ανατροπή του κόσμου’ ο συγγραφέας αναφέρει πως αυτή τροφοδοτείται από το νέο δεδομένο ότι «οι τρεις αρχές πάνω στις οποίες στηρίζονταν η κλασική αντιπροσώπευση της διεθνούς τάξης –εδαφικότητα, κυριαρχία, ασφάλεια- δεν αντιστάθηκαν στη βίαια είσοδο των κοινωνιών στο διεθνές παιχνίδι...». Σχετικά βλέπε και Β. Badie, Μ. C. Smouts, *Le retournement du monde - Sociologie de la scène internationale*, Παρίσι: Presse de la Fondation Nationale de Sciences Politiques et Dalloz, 1992, σ. 237 και 241.

III. Τα όρια της ‘διευρυμένης κινητικότητας’.

Πολύ συχνά στη βιβλιογραφία ο κοσμοπολιτισμός συναντάται ως ένα πεδίο απεριόριστων δυνατοτήτων και απεριόριστων διαδρομών. Η κινητικότητα φέρεται και αυτή ως ιδιαίτερα διευρυμένη καθώς στα πλαίσια της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης άτομα, πληροφορίες και προϊόντα μοιάζουν να είναι εν δυνάμει και εν συνεχεία μετακινούμενα. Ο ίδιος λόγος εμφανίζει τα άτομα ως έχοντα τη δυνατότητα να απασχοληθούν σε νέα και ευέλικτα επαγγέλματα, ενώ παράλληλα τα άτομα αυτά μπορούν να διασχίζουν νέα πεδία γνώσεων και να γνωρίζουν νέους πολιτισμούς.

Γνωρίζουμε ωστόσο πως τα προηγούμενα δεν αποτελούν παρά ένα παρωχημένο πλέον μύθευμα που επαναλαμβάνεται αλλά και ταυτόχρονα συνεχώς αυτοαναιρείται μέσα από την ίδια του την εφαρμογή. Και πρόκειται για μύθευμα αφού ο κοσμοπολιτισμός, ως πεδίο απεριόριστων δυνατοτήτων και στενά συνδεδεμένος με την έννοια της διευρυμένης κινητικότητας, σαφώς και δεν μας αφορά όλους. Όχι τουλάχιστον υπό την έννοια μιας ελεύθερα διευρυμένης κινητικότητας, όπου ο κάθε ένας-μία μπορεί να μετακινηθεί όπου εκείνος-η επιθυμεί.²⁴ Το παραπάνω συμβαίνει επειδή η παγκοσμιοποίηση ποτέ δεν αποδεσμεύτηκε στην ουσία από τις έννοιες του τοπικού, του συνόρου και της εδαφικότητας. Αντιθέτως μάλιστα, ως διαδικασία πραγματώνεται με τρόπο διττό, στοχεύοντας μεν στο επίπεδο του υπερτοπικού, ενιαίου και διεθνοποιημένου, ενώ ταυτόχρονα όμως στηρίζει την ανάπτυξη της, σε μεγάλο βαθμό, στο τοπικό και διαμοιρασμένο σε επικράτειες. Ο ρόλος των συνόρων λοιπόν ίσως αποτέλεσε και αποτελεί για την παγκοσμιοποιητική διαδικασία έναν πραγματικό εργαλειακό μηχανισμό, όπου η αποεθνικοποίηση του εδάφους συνυπάρχει με την εν δυνάμει καθήλωση των ατόμων σε αυτό ως «αμοιβαίες και συμπληρωματικές διαδικασίες»²⁵.

Πιο συγκεκριμένα, η αποεθνικοποίηση του εδάφους είναι κάτι που υπονοείται και εμπεριέχεται στην κυρίαρχη πρόσληψη του κόσμου ως «παγκόσμιου χωριού». Θεωρητικά τουλάχιστον αυτό είναι λογικό παρεπόμενο της οικονομικής

²⁴ Ένα καλό δείγμα παρωχημένης κοσμοπολιτικής αντίληψης αποτελεί και το: Agianna Dagnino, *Οι νέοι νομάδες, πρωτοπόροι της αλλαγής, κουλτούρες της εξέλιξης, νέα επαγγέλματα*, μετφ. Α. Καλαμάρας, Αθήνα: Οξύ, 2001.

²⁵ Zygmunt Bauman, *Παγκοσμιοποίηση, οι συνέπειες για τον άνθρωπο*, Αθήνα: Τρόπον-Ιδέες, 2001, σ. 100. Σε ό,τι αφορά τη συμπληρωματική σχέση του κράτους με την παγκοσμιοποίηση και τους περιορισμούς ή τη διεύρυνση της κινητικότητας *Ο.π.*, σ. 100-103.

παγκοσμιοποίησης, καθώς μέσα από την απελευθέρωση της αγοράς και την ελεύθερη, όπως είπαμε, μετακίνηση πληροφοριών και αγαθών ευνοείται η παραγωγή μιας «νέας γεωγραφίας ισχύος». Έτσι, το παραδοσιακό κέντρο βάρους της κυριαρχίας μετατοπίζεται, ξεφεύγει πλέον από την πλήρη αρμοδιότητα του κράτους και διεθνοποιείται. Σε αυτό συνδράμει και η μεταβολή που υφίστανται τα εθνικά σύνορα. Αφού εξαιτίας της απελευθέρωσης της αγοράς, η οποία προστατεύεται από ένα νέο νομικό καθεστώς ρύθμισης των διασυνοριακών οικονομικών συναλλαγών, τα σύνορα αρχίζουν να χάνουν την παραδοσιακή λειτουργία τους, που είναι, όπως προαναφέρθηκε, η οριοθέτηση της κυρίαρχης επικράτειας του κράτους.²⁶ Οπότε, η παγκόσμια οικονομία προκαλώντας μεταβολή στην παραδοσιακή έννοια της οριοθετημένης εδαφικότητας, σείει ταυτόχρονα και την έννοια της κρατικής κυριαρχίας. Με άλλα λόγια, κλονίζει τα θεμέλια βάσει των οποίων συγκροτήθηκαν τα νεωτερικά έθνη-κράτη –καθώς και οι μεταξύ τους σχέσεις.²⁷

Έτσι, την εποχή της οικονομικής παγκοσμιοποίησης οι επιχειρήσεις μπορούν να δραστηριοποιούνται πολύ εύκολα πέρα από συγκεκριμένα εθνικά σύνορα· μπορούν λόγω χάρη να μεταφέρουν τις μονάδες παραγωγής τους σε διαφορετικές χώρες, ανάλογα με το πόσο χαμηλά είναι κάθε φορά τα ημερομίσθια και οι λοιπές φορολογικές ρυθμίσεις. Παράλληλα, τα κέντρα λήψης των οικονομικών αποφάσεων έχουν την ευχέρεια να τοποθετούν την έδρα τους οπουδήποτε ανά την υφήλιο.²⁸ Την ίδια στιγμή, η σημαντική πρόοδος της τεχνολογίας και κυρίως η άνθιση του ηλεκτρονικού χώρου ευνοεί ακόμη περισσότερο την ανάπτυξη οικονομικών και άλλων δραστηριοτήτων που αψηφούν την έννοια της τοπικότητας. Βλέπουμε λοιπόν, ασφαλώς χωρίς να εξαντλούμε, ορισμένους εμβληματικούς παράγοντες που ευθύνονται για την απελευθέρωση της αγοράς, η οποία επιτρέπει στο εταιρικό κεφάλαιο, τις υπηρεσίες, τις πληροφορίες, τα αγαθά και κάποιους από τους

²⁶ Σε ό,τι αφορά τον ευρωπαϊκό χώρο ας υπενθυμίσουμε πως η Ευρωπαϊκή Ένωση νωρίτερα ήταν οικονομική ένωση η οποία μάλιστα ξεκίνησε την πορεία της ως υπερεθνική οντότητα με την απόφαση κάποιων χωρών για τη δημιουργία της ΕΚΑΧ, δηλαδή της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα. Σήμερα, η άλλοτε οικονομική ένωση υπογραμμίζει ένθερμα την ύπαρξη μιας κοινής πολιτισμικής ευρωπαϊκής ταυτότητας. Σχετικά βλέπε και Θεοδωροπούλος, *ό.π.*, σ. 49.

²⁷ Σχετικά με τη μεταβολή που υφίστανται τα σύνορα ή αλλιώς την «αμφιταλάντευση» τους, βλέπε και Balibar, *ό.π.*, σ. 217-220, αλλά κυρίως σ. 219.

²⁸ Στον μεταποιητικό τομέα μία εκδοχή της γεωγραφικής διασποράς των εταιρειών είναι η λεγόμενη «παγκόσμια γραμμή συναρμολόγησης», όπου για παράδειγμα προϊόντα φέρουν την ένδειξη 'προϊόν ΗΠΑ' ενώ το 70% των εξαρτημάτων τους ενδεχομένως είναι κατασκευασμένο σε χώρες με χαμηλό επίπεδο αμοιβών. Σχετικά βλέπε Σάσεν Σάσκια, *Χωρίς έλεγχο: Η εθνική κυριαρχία, η μετανάστευση και η ιδιότητα του πολίτη την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, μετφ. Π. Παπανδρέου, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2001, σ. 43.

ανθρώπους να κινούνται ελεύθερα ή έστω με πολύ μεγάλη ευχέρεια και που θα μπορούσαν να σημαίνουν την εξασθένηση της κρατικής κυριαρχίας.

Προς την ίδια κατεύθυνση όμως, δηλαδή προς την αποεθνικοποίηση του κόσμου μας και την άρση των συνόρων, θεωρείται ότι οδηγούν και οι οικουμενικές διεκδικήσεις που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα. Δηλαδή η υπογραφή σχετικών διεθνών συμφωνιών, ομάδες πίεσης, αλλά και οι υπερεθνικοί οργανισμοί που δραστηριοποιούνται γενικότερα στο χώρο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι ομάδες αυτές και οι οργανισμοί, συχνά και μέσα από δικαστικούς αγώνες, κατορθώνουν κάποιες φορές να επηρεάζουν τη διαμόρφωση του νόμου. Επίσης, δύνανται να κρίνουν συγκεκριμένες κρατικές δραστηριότητες που παραβιάζουν όσα οι κώδικες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων προβλέπουν. Θεωρητικά, τόσο οι φορείς άσκησης πίεσης όσο και οι κώδικες ανθρωπίνων δικαιωμάτων συνιστούν σε κάποιο βαθμό «αυτόνομες πηγές εξουσίας».²⁹

Ωστόσο ας μην πλανόμαστε. Ούτως ή άλλως, προκειμένου να εφαρμοστεί το διεθνικό καθεστώς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι απαραίτητη η στήριξη τοπικών-εθνικών θεσμών και πρακτικών· έτσι, παρά τις γνωμοδοτήσεις ανεξάρτητων υπερεθνικών φορέων ή τις πιέσεις που ασκούνται για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που ως διεθνές πολιτικό πρόγραμμα αποτελεί σημαντική πηγή εξουσίας, την πρωτοκαθεδρία έχει ο εκάστοτε τοπικός-εθνικός λόγος.³⁰ Άλλωστε, το παραπάνω αποδεικνύεται και έμπρακτα με την περιορισμένη ισχύ των κανόνων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε ό,τι αφορά πρόσφυγες, μετανάστες, απάτριδες. Σε αυτές τις περιπτώσεις το διεθνές δίκαιο μόλις ελάχιστα μπορεί να πιέσει προς τη διευθέτηση σχετικών προβλημάτων.

Σε σχέση με τα προηγούμενα, θεωρώ πως η πρόταση της Hannah Arendt ότι «η αντίληψη των δικαιωμάτων του ανθρώπου καταρρέει αμέσως μόλις εκείνοι που την επαγγέλονταν βρουν για πρώτη φορά απέναντί τους ανθρώπους που έχασαν κάθε άλλη ιδιότητα και ειδική σχέση-εκτός από το καθαρό δεδομένο ότι είναι άνθρωποι»,³¹ είναι ικανή να επεξηγήσει επαρκώς την αδυναμία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων να ασκήσουν με αποτελεσματικό τρόπο πίεση σε ό,τι αφορά πρόσφυγες, απάτριδες και μετανάστες. Το γεγονός ότι αυτή η κατηγορία των μετακινούμενων, δηλαδή η μη-ελίτ των κοσμοπολιτών που φεύγοντας από τον τόπο καταγωγής δεν

²⁹ *Ο.π.*, σ. 69, αλλά και 136-137.

³⁰ *Ο.π.*, σ. 126-128.

³¹ Hannah Arendt, *The origins of totalitarianism*, Νέα Υόρκη: Harcourt, Brace & World, Inc, 1966, σ. 299.

έχει πλέον καμία κρατική και κυρίαρχη αρχή στην οποία θα μπορούσε να αναφερθεί, τους εγκαταλείπει σχεδόν έξω από το νόμο. Τα ανθρώπινα δικαιώματα κρίνονται ανεφάρμοστα και ο λόγος δεν είναι ότι απλά έτυχε να λησμονηθούν κάποιοι άνθρωποι από το νόμο,³² αλλά ότι εκούσια τοποθετούνται έξω από αυτόν. Η τοποθέτηση εκτός νόμου ή η οριακότητα σε σχέση με αυτόν, δηλαδή η χωρίς δικαιώματα κατάσταση και η εν δυνάμει αναμέτρηση με αυτόν οποιαδήποτε στιγμή ή αλλιώς «το πέρασμα στην κατάσταση του απελαθέντος»,³³ όπως λέει και ο Agamben, ως μέρος της επίσημης μεταναστευτικής πολιτικής, σημαίνουν την επίσημη απόφαση για απογύμνωση των μετακινούμενων. Η απογύμνωση αυτή, που είναι τουλάχιστον δικαιοσύνη, δηλαδή απογύμνωση από το *minimum* των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αποτελεί και τρόπο για τη δημιουργία κατηγοριοποιήσεων ανάμεσα στα άτομα. Σχετικά με αυτό, ο ρόλος που διαδραματίζει το κράτος, μέσω των συνόρων του, είναι κεντρικής σημασίας.

Το κράτος ελέγχοντας τα σύνορά του 'φιλτράρει' ουσιαστικά τους ανθρώπους που μπαίνουν στην επικράτειά του και αποδεικνύει ότι παρά τη διεθνοποίηση η 'διευρυμένη κινητικότητα' σαφώς και δεν μας αφορά όλους, ενώ ταυτόχρονα τη χρίζει «κύριο διαχωριστικό παράγοντα της υστερο-νεωτερικής ή μετα-νεωτερικής εποχής μας».³⁴ Αυτό συμβαίνει επειδή, σύμφωνα με τον Bauman, η κινητικότητα τείνει να μετατραπεί σε «υπέρτατο αγαθό» και αξία που αποτελεί το διαχωριστικό παράγοντα ανάμεσα σε δυτικούς 'κοσμοπολίτες' και όσους άλλους είναι δεμένοι σε έναν τόπο. Η ελεύθερη μετακίνηση και διαμονή, κυρίως σε ό,τι αφορά τις δυτικές επικράτειες, είναι δυνατή μόνο για μια ελίτ δυτικών ανθρώπων, ενώ η πλειοψηφία των κατοίκων της γης δεν μπορεί να διασχίσει τα οποιαδήποτε σύνορα νόμιμα. Η αδυναμία νόμιμης κινητικότητας αποκλείει τους δεμένους σε έναν τόπο ή τους παράνομα μετακινούμενους από την παγκόσμια αναδιανομή προνομίων και κατά τον Bauman ευνοεί την αναδιαστρωμάτωση μιας «κοινωνικοπολιτικής ιεραρχίας σε παγκόσμια κλίμακα».³⁵

Με άλλα λόγια, παρά τη διεθνοποίηση και την οικονομική αποεθνικοποίηση, η εδαφικότητα και η κυριαρχία τελικά παραμένουν κεντρικής σημασίας. Μπορεί η κυριαρχία να εδράζεται σε διάφορες θεσμικές περιοχές και να μην αποτελεί πλέον

³² Σχετικά με τους «εκτός νόμου» - "hors du nomos", βλέπε Michel Agier, *Aux bords du monde, les refuges*, Παρίσι: Flammarion, 2002, σ. 55-56.

³³ Giorgio Agamben, *Η μορφή-της-ζωής*, Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2002, σ. 42.

³⁴ Bauman, *Παγκοσμιοποίηση...*, ό.π., σ.11.

³⁵ *Ο.π.*, σ. 101.

αποκλειστικό προνόμιο του κράτους, –για παράδειγμα φορέας άσκησης κυριαρχίας μπορεί να θεωρηθεί ο Π.Ο.Ε. ή οι θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης-, εν τέλει όμως αυτό δεν απαξιώνει τη θέση του κράτους αλλά ούτε και τη σχέση των κρατών με το διεθνές σύστημα, πολύ περισσότερο αφού φαίνεται πως το κράτος ως τοπικός παράγοντας-κλειδί διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για τη διεθνή ανάπτυξη και διαδικασία, μέσα από την οποία μετασχηματίζεται και το ίδιο.³⁶

Επί του παρόντος δε χρειάζεται, θεωρώ, να εξηγηθούν περισσότερο οι διαδικασίες μετασχηματισμού του κράτους, ωστόσο το σημείο στο οποίο χρειάζεται να σταθούμε είναι ότι παρόλο που το κράτος μετασχηματίζεται, εκεί που τελικά παραμένει ισχυρό, και υποβοηθά σίγουρα και το διεθνές σύστημα, είναι ο έλεγχος που ασκεί στα εδαφικά σύνορα της επικράτειάς του. Η Σάσεν χαρακτηρίζει το φαινόμενο της άσκησης του κυριαρχικού ελέγχου των κρατών στα σύνορά τους –σε ό,τι αφορά τα άτομα πάντα, αφού για τα προϊόντα δεν ισχύει το ίδιο- «πολιτική επανεθνικοποίηση». Πρόκειται για μια διαδικασία μέσα από την οποία το κράτος επιβεβαιώνει την κυριαρχική του ικανότητα, παρά τη διεθνοποίηση.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, όπου ο έλεγχος των συνόρων ισοδυναμεί με επιβεβαίωση της κρατικής κυριαρχίας, η ανησυχία των αναπτυσσόμενων χωρών, κυρίως τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια, σχετικά με την αποτελεσματικότητα της εκάστοτε μεταναστευτικής πολιτικής τους είναι κατανοητή. Ήδη από το 1991 το ζήτημα της μεταναστευτικής νομοθεσίας απασχολεί σταθερά την κοινή ευρωπαϊκή ατζέντα,³⁷ ενώ τουλάχιστον κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας η μετανάστευση -νόμιμη αλλά κυρίως παράνομη- και η συνοριακή πολιτική τείνουν να γίνουν από τα σοβαρότερα μέληματα της ενιαίας Ευρώπης. Προς αυτή την κατεύθυνση κινούνται και οι τελευταίες αποφάσεις που κοινοτικοποιούν τις εθνικές πολιτικές που αφορούν τη μετανάστευση με στόχο η από κοινού προσπάθεια των κρατών-μελών να καταστεί πιο αποτελεσματική ως προς τον έλεγχο της κινητικότητας.

Από τη στιγμή μάλιστα που τα εσωτερικά σύνορα, δηλαδή τα σύνορα ανάμεσα στα κράτη-μέλη της Ε.Ε., καταργήθηκαν προκειμένου να επιτευχθεί αρχικά η οικονομική και μετέπειτα η πολιτική ευρωπαϊκή ένωση,³⁸ εκείνο που νοείται

³⁶ Ο.π., σ. 66-67 και 70-71.

³⁷ Steve Peers, “Building fortress Europe: The development of EU migration law”, *Common Market Law Review* 35, 1998, σ. 1236.

³⁸ Πολύ συνοπτικά, τα βήματα που ακολουθήθηκαν από την ΕΕ προκειμένου να επιτευχθεί η λεγόμενη «πολιτική ένωση» των κρατών-μελών περιγράφονται στο Νίκος Μούσης, *Ευρωπαϊκή Ένωση, Δίκαιο – Οικονομία – Πολιτική*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2001, σ. 145-163 και σε ό,τι αφορά τη μεταχείριση των υπηκόων τρίτων χωρών ό.π., 151-153.

επίσημα ως σύνορο για τις χώρες-μέλη είναι τα κοινά εξωτερικά ευρωπαϊκά σύνορα· αυτά ελέγχονται μέσα από ένα σύνθετο σχετικά σύστημα κοινοτικών και εθνικών αρμοδιοτήτων. Η υπευθυνότητα για τον έλεγχο των ευρωπαϊκών συνόρων βαραίνει τα κράτη-μέλη των οποίων τα εθνικά σύνορα ταυτίζονται με τα εξωτερικά όρια της Ε.Ε., ενώ η χρηματοδότηση για τη φύλαξή τους όπως και οι σχετικές οδηγίες που ακολουθούνται είναι κοινοτικές.³⁹

Αυτό συνεπάγεται ότι ενώ θεωρητικά κάθε κράτος-μέλος μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο «ελαστικό» σε σχέση με τις διαδικασίες ελέγχου της κινητικότητας και τις ποινές που συνεπάγεται η παράνομη είσοδος και διαμονή κάποιου υπηκόου από «τρίτη χώρα» στην επικράτειά του, στην πραγματικότητα ακολουθούνται κοινές οδηγίες ως προς τη συνοριακή πολιτική. Οι οδηγίες αυτές, που σχετίζονται τόσο με την προστασία και αναγνώριση των δικαιωμάτων των μετακινούμενων όσο και με την απέλασή ή την κράτησή τους –λόγω της έλλειψης νομιμοποιητικών εγγράφων⁴⁰ προέρχονται από κοινοτικές συμβάσεις που έχουν υπογράψει και κυρωθεί από όλα τα κράτη-μέλη.

³⁹ Η Ελλάδα, όπως και οι υπόλοιπες χώρες του ευρωπαϊκού Νότου, καθώς και οι νεοεισερχόμενες στην ΕΕ χώρες της ανατολικής Ευρώπης, συνιστούν τα κοινά ευρωπαϊκά σύνορα. Όλες αυτές οι χώρες χρηματοδοτούνται με μεγάλα ποσά προκειμένου να ελέγξουν όσο πιο αποτελεσματικά γίνεται τα σύνορά τους.

⁴⁰ Για παράδειγμα, η διάρκεια της κράτησης για παράνομη είσοδο και διαμονή ποικίλει από χώρα σε χώρα στην ΕΕ, μολονότι ακολουθούνται κοινοτικές οδηγίες τις οποίες πρέπει να ακολουθούν όλες οι χώρες μέλη. Έτσι, η κράτηση στην Ελλάδα για λόγους «διοικητικής απέλασης» –δηλαδή απέλασης απλά λόγω παράνομης εισόδου ή διαμονής στη χώρα- δεν μπορεί να ξεπερνά τις ενενήντα μέρες, ενώ στη Μάλτα και την Τσεχία για αντίστοιχους λόγους κάποιος μπορεί να κρατηθεί ως και δεκαοχτώ μήνες. Το ίδιο ισχύει και με τα ποσοστά αναγνώρισης της ιδιότητας του πρόσφυγα, παρά το γεγονός ότι έχουν υπογραφεί κοινοτικές συμβάσεις που δίνουν οδηγίες σε ό,τι αφορά κάποιες από τις πρακτικές και διαδικασίες, ταυτόχρονα κάθε χώρα-μέλος αναγνωρίζει κατά βούληση την ιδιότητα του πρόσφυγα στους αιτούντες πολιτικό άσυλο. Η Ελλάδα είναι μία από τις τελευταίες χώρες της ΕΕ σε ό,τι αφορά τα ποσοστά χορήγησης πολιτικού ασύλου αφού τα τελευταία χρόνια κυμαίνονται ανάμεσα στο 0,3% και 0,8%. Στατιστικά στοιχεία της UNCHR για το θέμα των προσφύγων στο: <http://www.unhcr.ch/cgi-bin/texis/vtx/statistics>

Η παραγωγή των συνόρων στην ενωμένη Ευρώπη.

«Ένα υψηλό και ενιαίο επίπεδο ελέγχου και επιτήρησης αποτελεί μια απαραίτητη προϋπόθεση για μία περιοχή ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης». ⁴¹

Τα νέα σύνορα της ενωμένης Ευρώπης άρχισαν έμπρακτα να παράγονται στις αρχές της δεκαετίας 1990. Ο στόχος ήταν να δημιουργηθεί –ένας νέος- ή να προασπιστεί ένας –ήδη υπάρχων- ενιαίος χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Για τις αποφάσεις που πάρθηκαν, και που θα εξετάσουμε σε λίγο, δεν θα μας απασχολήσει το κατά πόσο συνέβαλλαν στη δημιουργία ή διατήρηση του επιπέδου αυτού, αλλά το γεγονός ότι τελικά στάθηκαν καθοριστικής σημασίας για τις ροές των μετακινούμενων πληθυσμών καθώς αποτέλεσαν ένα νέο πλαίσιο ελέγχου της μετακίνησης.

Οι αλλαγές στη φύση και τη διαπερατότητα των συνόρων ξεκίνησαν με την υπογραφή της σύμβασης Shengen στις 19 Ιουνίου 1990, η οποία είχε στόχο την «προοδευτική κατάργηση των ελέγχων στα κοινά σύνορα και την εισαγωγή ενός καθεστώτος ελεύθερης κυκλοφορίας όλων των προσώπων που είναι υπήκοοι των κρατών τα οποία την έχουν υπογράψει». ⁴² Έτσι, το κεκτημένο Shengen υιοθέτησε μέτρα που αφορούσαν τον κοινό καθορισμό των όρων διέλευσης των εξωτερικών συνόρων και την εναρμόνιση των όρων εισόδου και θεώρησης για τις σύντομες διαμονές (καταρτίζοντας μια λίστα 129 χωρών οι υπήκοοι των οποίων χρειάζονται θεώρηση για να εισέλθουν στη ζώνη Shengen).

Σε ό,τι αφορά την Ευρώπη, η συνέχεια δόθηκε με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ, που υπογράφηκε τον Οκτώβριο του 1997 και τέθηκε σε εφαρμογή το Μάιο του 1999, η οποία επέφερε μία θεμελιώδη αλλαγή στις μέχρι τότε ισχύουσες μεταναστευτικές νομοθεσίες των κρατών-μελών της Ε.Ε. Η συνθήκη αυτή μετέφερε τις «περιοχές» των εθνικών νομοθεσιών που αφορούσαν το άσυλο και τη μετανάστευση από τον πρώτο στον τρίτο πυλώνα της Ε.Ε., γεγονός που σημαίνει ότι

⁴¹ Απόσπασμα από κείμενο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Βλέπε σχετικά και: “freedom, security and justice” στο http://europa.eu.int/comm/fsj/intro/fsj_intro_en.htm

⁴² Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής, *Βασικές Συνθήκες, Συμβάσεις και Συμβούλια της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, <http://www.imepo.gr>

οι εκάστοτε εθνικές νομοθεσίες των μελών της Ε.Ε. αντικαταστάθηκαν από την «Κοινοτική Δράση» -δηλαδή κοινοτικοποιήθηκαν- και από το 1999 και έπειτα υπάγονται στην Κοινή ευρωπαϊκή νομοθεσία.⁴³ Με απώτερο σκοπό την προστασία της καλής λειτουργίας της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς, η Ε.Ε. θέσπισε το 1999 ένα κοινό σύστημα ελέγχου της μετανάστευσης, των συνόρων και της κινητικότητας των ατόμων του οποίου η ισχύς αποτελεί νεωτερισμό για την ενιαία ευρωπαϊκή πραγματικότητα.⁴⁴

Πιο ειδικά, με την υπογραφή της συνθήκης του Άμστερνταμ αποφασίστηκε από τους Ευρωπαίους ετέρους ότι η Ε.Ε. είναι -ή πρέπει να είναι- μια περιοχή, «ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης». Στην περιοχή αυτή θα διασφαλίζεται η ελεύθερη κίνηση των ατόμων και των αγαθών, παράλληλα όμως με συγκεκριμένα μέτρα που θα αφορούν τον έλεγχο των εξωτερικών της συνόρων, το άσυλο, τους μετανάστες -και γενικά τα άτομα που εισέρχονται ή επιθυμούν να εισέλθουν στην ενιαία ευρωπαϊκή επικράτεια- και την καταπολέμηση του εγκλήματος. Τα μέτρα αυτά κρίνονται αναγκαία προκειμένου Ευρωπαίοι, αλλά και μη Ευρωπαίοι πολίτες να μπορέσουν να απολαύσουν την ασφάλεια που εγγυάται η Ε.Ε..⁴⁵

Όπως μπορεί κανείς να παρατηρήσει, η πολιτική αυτή αναφέρεται κυρίως στη σχέση της Ε.Ε. με τον υπόλοιπο κόσμο έξω από τα σύνορά της. Προκειμένου να επιτευχθεί το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα και για να μπορέσουν τα κράτη-μέλη να ενεργήσουν ελεγκτικά ώστε να τηρηθεί η «ασφάλεια» της ευρωπαϊκής επικράτειας, δημιουργήθηκαν συγκεκριμένα προγράμματα, τα οποία χρηματοδοτούνται από κοινοτικούς πόρους. Έτσι, διατίθενται κονδύλια για την πρόσληψη συνοριοφυλάκων, για την κατασκευή συνοριακών χώρων κράτησης και για τη συνεργασία των κρατών-μελών με «ανεξάρτητους» φορείς, δηλαδή μη κυβερνητικούς οργανισμούς. Η παρέμβαση των τελευταίων έχει στόχο την προάσπιση των δικαιωμάτων των μετακινούμενων, κυρίως δε των προσφύγων -όπως ο όρος αυτός έχει αποδοθεί από τη Σύμβαση της Γενεύης-.

Θα γίνει αναφορά σε ορισμένα από τα πιο μεγάλα και σημαντικά προγράμματα, ώστε να γίνει περισσότερο κατανοητός ο όγκος των αποφάσεων που

⁴³ Kay Hailbronner, "European immigration and asylum law under the Amsterdam Treaty", *Common Market Law Review* 35, 1998, σ. 1047-1048.

⁴⁴ Θεωρώ πως η ισχύς της Συνθήκης του Άμστερνταμ μπορεί να γίνει καλύτερα αντιληπτή από τους θεσμούς που ξεπήδησαν από την εφαρμογή της -όπως το "freedom, security and justice", αλλά και από τα προγράμματα που χρηματοδότησαν οι εν λόγω θεσμοί. Όλα αυτά όμως θα αναλυθούν παρακάτω περισσότερο διεξοδικά.

⁴⁵ "freedom, security and justice", *ό.π.*

πάρθηκαν με τη συνθήκη του Άμστερνταμ και αφορούν αυτήν εδώ την εργασία υπό τη θεώρηση ότι κατά μία έννοια παράγουν πρακτικά νέα σύνορα, ή έστω διαφοροποιούν τα ως τώρα δεδομένα.

Η εκκίνηση σχετικά με τα συνοριακά προγράμματα έγινε με το πρόγραμμα “Odysseus”. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα διάρκειας τεσσάρων χρόνων (1998- 2002) έχει χρηματοδοτηθεί με το ποσό των 12 εκατομμυρίων ευρώ προκειμένου να ενισχύσει στους κόλπους της Ε.Ε. τη συνεργασία σε θέματα ασύλου, μετανάστευσης και εξωτερικών συνόρων. Αφορά κυρίως την ανταλλαγή πληροφοριών και τεχνογνωσίας και χρηματοδοτεί την εκπαίδευση ειδικών σε θέματα μετανάστευσης και ασύλου, την ανταλλαγή εμπειρογνομών και την έρευνα για τη συλλογή σχετικών πληροφοριών.⁴⁶

Το δεύτερο σημαντικό πρόγραμμα, αποτέλεσμα της Συνθήκης του Άμστερνταμ, είναι το Argo, που τέθηκε σε εφαρμογή τον Ιανουάριο 2002 και έχει χρονική διάρκεια τέσσερα χρόνια. Αντικατέστησε το πρόγραμμα Odysseus, εμπλουτίστηκε ωστόσο με περισσότερες αρμοδιότητες σε σχέση με τον προκάτοχό του. Συγκεκριμένα, είναι ένα πρόγραμμα δράσης που στοχεύει στη διοικητική συνεργασία και στην εφαρμογή μιας ενιαίας νομοθεσίας στο χώρο της Ε.Ε., σε ζητήματα που σχετίζονται με τα εξωτερικά σύνορα της Ε.Ε. και τον αποτελεσματικό έλεγχο τους, τις βίζες και την εφαρμογή ενός συγχρονισμένου μοντέλου για την εξέταση των αιτήσεων για βίζα και την εφαρμογή ενός κοινού ευρωπαϊκού συστήματος ασύλου.⁴⁷

Τέλος, το 2001 εγκρίθηκε από την Ε.Ε. ένα ποσό για την ενίσχυση της δράσης που αφορά τις σχέσεις της Ε.Ε. με τις χώρες προέλευσης των προσφύγων και μεταναστών, με στόχο τη μελλοντική επαναπροώθησή τους σε αυτές. Η δράση αυτή ονομάστηκε «Συνεργασία με τρίτες χώρες» και σκοπός της είναι μέσω χρηματικής ενίσχυσης για υποδομή και θέσεις εργασίας προς τις χώρες αποστολής μεταναστών και προσφύγων να μειωθεί ο αριθμός των ατόμων που μεταναστεύουν στην Ευρώπη. Στην ουσία, χορηγείται βοήθεια για την εθελούσια επιστροφή των μεταναστών και προσφύγων και για την υποδοχή τους στις χώρες καταγωγής.⁴⁸

⁴⁶ Πληροφορίες για το πρόγραμμα “Odysseus” στο http://europa.eu.int/comm/justice_home/funding/odysseus/funding_odysseus_en.htm

⁴⁷ Πληροφορίες για το πρόγραμμα “Argo” στο http://europa.eu.int/comm/justice_home/funding/argo/funding_argo_en.htm

⁴⁸ Πληροφορίες για το πρόγραμμα “Cooperation with third countries” στο http://europa.eu.int/comm/justice_home/funding/cooperation/funding_cooperation_en.htm

Από τα προηγούμενα μπορούμε να εξάγουμε το συμπέρασμα ότι οι στόχοι που έθεσαν τα προαναφερθέντα προγράμματα, καθώς και οι φορείς που κάλεσαν σε συνεργασία για την επίτευξη των στόχων, φαίνεται να συγκροτούν ένα ετερογενές εκ πρώτης όψεως σώμα. Ετερογενές, επειδή οι φορείς που καλούνται σε συνεργασία φαινομενικά τουλάχιστον είναι πολύ διαφορετικοί μεταξύ τους. Ωστόσο ίσως όχι τόσο διαφορετικοί, όσο καταρχήν μπορεί να νομίζουμε, καθώς είτε με τη μορφή του ελέγχου είτε με αυτή του ανθρωπισμού αυτό που επιτυγχάνεται είναι η συνοριακή ρύθμιση και κυριαρχία.

Έτσι, με την υπογραφή της συνθήκης του Άμστερνταμ και με τα προγράμματα που αυτή έχει θέσει σε εφαρμογή ερχόμαστε αντιμέτωποι με μία απόφαση εξαιρετικά ρηξικέλευθη σε ό,τι αφορά τα σύνορα και την κινητικότητα των ατόμων. Πρόκειται δηλαδή για μία απόφαση που καταδεικνύει σε μεγάλο βαθμό το είδος της κοινωνίας που επιθυμεί να δημιουργήσει η Ευρώπη και αυτό συμβαίνει για πρώτη φορά από τη στιγμή που θεσπίστηκε η λειτουργία της ενιαίας ευρωπαϊκής κοινότητας. Ο Peers γράφει σχετικά πως η Ευρώπη καλείται να αποφασίσει αν στο μέλλον θα ορίσει τον εαυτό της ως μία «μεταναστευτική κοινωνία» ή θα αρνηθεί ένα τέτοιο χαρακτηρισμό και θα προσπαθήσει με κάθε τρόπο να ελέγξει την είσοδο και παραμονή των μεταναστών χαρακτηρίζοντάς την ως παράνομη. Αν στο δίλημμα αυτό επιλέξει την άρνηση της εισόδου στους μετανάστες, οι διαμείνοντες στην Ε.Ε. πρόσφυγες και μετανάστες, ακόμα και ως νόμιμοι για κάποιο διάστημα, θα λαμβάνουν τη θέση «φιλοξενούμενων» που όμως στην ουσία δε θα ανήκουν στην Ευρώπη.⁴⁹

Βλέπουμε λοιπόν, πως οι από κοινού ρυθμίσεις και αποφάσεις των κρατών μελών χρηματοδοτούν ήδη υπάρχοντες φορείς –όπως μη κυβερνητικούς οργανισμούς, τοπικούς και διεθνείς ή υπουργεία-⁵⁰ ή δημιουργούν νέους –όπως οι συνοριακοί χώροι κράτησης- οι οποίοι σε συνεργασία λειτουργούν για την παραγωγή των νέων, κοινών ευρωπαϊκών συνόρων.

Ωστόσο, σε σχέση με τη γενικότερη μεταμόρφωση των συνόρων, οι συνοριακοί χώροι κράτησης θεωρώ ότι είναι εκείνοι που επιφέρουν την τομή. Και αυτό γιατί οι χώροι αυτοί μετατρέπουν τη μεθοριακή γραμμή σε μεθοριακή ζώνη κατά μία έννοια.

⁴⁹ Peers, *ό.π.*, σ. 1235.

⁵⁰ Χρηματοδοτούνται δηλαδή Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί μεγάλης εμβέλειας, όπως ο Διεθνής Οργανισμός για τη Μετανάστευση, ο οποίος στη χώρα μας είναι ο κύριος υπεύθυνος για το πρόγραμμα εθελούσιας επιστροφής προσφύγων και αιτούντων άσυλο στις χώρες τους, καθώς και θυμάτων “trafficking”. Ακόμη, χρηματοδοτούνται και νέοι και μικροί ΜΚΟ με στόχο τη συνεργασία κυρίως σε ό,τι αφορά την κράτηση, στέγαση, υποδοχή αιτούντων άσυλο.

Δηλαδή όχι σε τόπο διάβασής, αλλά σε τόπο, που αν και είναι πορώδης –αφού παρά τις απαγορεύσεις μετακίνησης είναι διαπερατός- ταυτόχρονα είναι και πεδίο στάσης και περιστασιακής διαμονής. Πρόκειται για μια μεταβολή-προϊόν του Διεθνούς Δικαίου –από τη στιγμή που το κοινοτικό δίκαιο αποτελεί διεθνές-. Όμως, προκειμένου να καταστούν τα προηγούμενα πιο κατανοητά ας αναλύσουμε και ας εννοιολογήσουμε τη μεταβολή και το περιεχόμενο των συνόρων, με τη μορφή συνοριακών χώρων κράτησης.

Οι συνοριακοί χώροι κράτησης.

Στην Ευρώπη της δεκαετίας 1990 η συνοριακή πολιτική συνδέθηκε στενά με τη μεταναστευτική. Η πρώτη όρισε το πλαίσιο της δεύτερης, τόσο καθοριστικά και συγκεκριμένα που οι δύο σχεδόν ταυτίστηκαν. Έτσι οι μεταναστευτικές πιέσεις, η οικονομική παγκόσμια συγκυρία, η αναζήτηση της ‘ασφάλειας’ ως απόλυτου αγαθού –με ό,τι άλλο συνεπάγεται αυτή-, ως τέμνουσες πραγματικότητες λειτούργησαν ‘οχυρωματικά’ σε σχέση με τα σύνορα. Έκτοτε τα σύνορα επανδρώθηκαν με περισσότερους φύλακες, καθώς και με εμπειρογνώμονες –νομικούς, κοινωνικούς επιστήμονες, σύμβουλους, γιατρούς, ψυχολόγους- για το λόγο ότι μια νέα ζωή ξεκίνησε μέσα σε αυτά. Σαν η μεθοριακή γραμμή να ξεχείλωσε και να τράπηκε σε μεθοριακή ζώνη, φέρουσα ζωή εντός.

Παρά τις απαγορεύσεις και τον έλεγχο η διαπερατότητα των συνόρων παραμένει. Εκείνο που μεταβάλλεται είναι η ίδια η ποιότητά τους καθώς η διάβασή τους καθυστερεί. Με όρους σωματικού περιορισμού η καθυστέρηση της διάβασης των συνόρων μπορεί να είναι ολιγοήμερη ως πολύμηνη και σημαίνει τη στάση του μετακινούμενου ατόμου και την παραμονή εντός κάποιου συνοριακού χώρου κράτησης, ο οποίος λόγω της θέσης και της λειτουργίας του μοιάζει να ταυτίζεται με τα ίδια τα σύνορα.

Για να γίνουν περισσότερο κατανοητά τα παραπάνω θα περιγράψουμε τη διαδικασία που οδηγεί στην «εντός των συνόρων» παραμονή.

Τα μετακινούμενα άτομα, όχι τα μέλη της παγκόσμιας ελίτ αλλά οι μετανάστες και πρόσφυγες εκείνοι που αδυνατούν να έχουν βίζα και επί τούτου πορεύονται συνήθως παράνομα προς έναν τόπο προκειμένου για να βρουν εργασία, συγγενείς, ασφάλεια, κατά την πορεία τους μπορεί να έλθουν αντιμέτωποι με τις αρχές ενός κράτους ή μιας ένωσης κρατών· αυτό συμβαίνει λίγο αφότου εισχωρήσουν στην κυρίαρχη επικράτειά του ή και σε κάποιες περιπτώσεις και λίγο πριν μπουν σε αυτή. Στην Ελλάδα και την Ε.Ε. οι «λαθραία» μετακινούμενοι εντοπίζονται από την «Υπηρεσία Δίωξης Λαθρομεταναστών», δηλαδή από συνοριοφύλακες, και έπειτα οδηγούνται σε χώρους κράτησης.

Οι χώροι αυτοί ονομάζονται συνήθως «συνοριακοί χώροι κράτησης», ενώ κάποιες φορές αναφέρονται από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης ως «συνοριακοί χώροι υποδοχής» ή «φύλαξης». Μάλιστα, αντίστοιχοι χώροι μπορεί να βρίσκονται και στο εσωτερικό μιας κρατικής επικράτειας, και σε αυτή την περίπτωση ενώ η

διάρκεια της κράτησης είναι ίδια και οι στόχοι που εξυπηρετούνται παρόμοιοι και πάλι οι ονομασίες διαφέρουν. Έχουμε για παράδειγμα τμήματα αλλοδαπών ή «κρατητήρια αλλοδαπών» σε πόλεις που έχουν τον ίδιο αριθμό κρατουμένων και υπάγονται στο ίδιο καθεστώς –ή σχεδόν το ίδιο- με ακριτικούς χώρους κράτησης. Ας σημειωθεί βέβαια ότι κάποιοι μεγάλοι χώροι κράτησης που βρίσκονται σε μεγάλες πόλεις δε λειτουργούν απλά ως τόποι «υποδοχής», αλλά κυρίως ως τόποι απέλασης, αφού σε αυτούς κρατούνται και άτομα όχι μόνο λόγω παράνομης εισόδου στη χώρα, αλλά και λόγω παράνομης διαμονής ή και κάποιου άλλου ίσως ποινικού αδικήματος, που συνεπάγεται την απέλασή τους.

Οι συνοριακοί χώροι κράτησης δεν αποτελούν αποκλειστικά ελληνικό ή ευρωπαϊκό φαινόμενο, παρότι οι ονομασίες και τα επιμέρους χαρακτηριστικά ποικίλλουν. Έτσι, στην Ιταλία θα βρούμε «Κέντρα προσωρινής παραμονής και βοήθειας», ενώ στη Γαλλία «ζώνες αναμονής». Την ίδια στιγμή που η συνοριακή κράτηση για την Ισπανία ξεκινά ήδη από την αφρικανική ήπειρο, δηλαδή από τα στρατόπεδα που βρίσκονται στις υπό ισπανική επικράτεια πόλεις Ceuta και Melilla. Παράλληλα με όλα τα προηγούμενα στην Αμερική το ζήτημα της μετακίνησης και του ελέγχου των συνόρων έχει λάβει χρόνια τώρα τεράστιες διαστάσεις. Έτσι, εκτός από τις ομοσπονδιακές φυλακές υπάρχουν πλέον και ιδιωτικές, συμβεβλημένες επί τούτου με το ομοσπονδιακό κράτος.⁵¹

Παρά τις διαφορετικές τους ονομασίες, οι χώροι κράτησης ή υποδοχής είτε με τη μορφή ζωνών αναμονής είτε ως κέντρα βοήθειας κατ' ουσία νομιμοποιούνται να υπάρξουν ως θεσμικές οντότητες και να λειτουργήσουν ως τέτοιες, ξεκινώντας από τις ίδιες ή παρόμοιες πολιτικές αποφάσεις και συμβάσεις και θέτοντας τους ίδιους ή πανομοιότυπους στόχους. Ο Agamben σχετικά γράφει πως αν και τα ονόματα των χώρων κράτησης μπορεί να διαφέρουν εκείνο που ενδιαφέρει ως κοινό σημείο είναι «η διακαϊκή δομή αυτών των τόπων».⁵² Και η δικαϊκή δομή των χώρων κράτησης, όπως εξετάσαμε και μέχρι σε αυτό το σημείο, θεμελιώνεται στην απόφαση του ελέγχου των παγκόσμιων ροών και της κινητικότητας. Παρόμοιες αποφάσεις έχουν παρθεί και παλιότερα κατά τη διάρκεια κυρίως των δύο τελευταίων αιώνων, με στόχο τη δημιουργία αντίστοιχων χώρων κράτησης. Για αυτό το λόγο και στη σχετική βιβλιογραφία συχνά οι εν λόγω χώροι προβάλλονται στο πρόσφατο παρελθόν και

⁵¹ «Ιδιωτικές φυλακές για μετανάστες, Δημιούργημα της παγκοσμιοποίησης, ανθούν στις ΗΠΑ, αποφέροντας υπερκέρδη στους ιδιοκτήτες», εφημερίδα *Καθημερινή*, 03/03/2007.

⁵² Giorgio Agamben, *Η μορφή της ζωής*, ό.π., σ. 41.

κάποτε παρομοιάζονται με στρατόπεδα.. Και ίσως όχι άδικα, αν αναλογιστούμε πάντα τον λόγο ύπαρξης και τη λειτουργία τους. Μια ιστορική αναδρομή σε στρατόπεδα συγκέντρωσης θα μπορούσε να αποδείξει κάποιες αντιστοιχίες με το παρόν, με τη δικαιοσύνη βάση του παρόντος.

Ειδικότερα, τα στρατόπεδα ως χώροι κράτησης εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στην Κούβα το 1896. Τότε, οι Ισπανοί δημιούργησαν τα πρώτα “campos de concentraci6n” προκειμένου να καταστείλουν την εξέγερση του πληθυσμού της αποικίας. Έπειτα, από τη ναζιστική Γερμανία των δεκαετιών 1930-1940 είναι πολύ γνωστά και τα «στρατόπεδα συγκέντρωσης». Ωστόσο, ας μη θεωρηθεί ότι τα πρώτα γερμανικά στρατόπεδα είναι έργο του ναζιστικού καθεστώτος, καθώς το έδαφος προετοίμαζε μερικά χρόνια νωρίτερα η σοσιαλοδημοκρατική κυβέρνηση της Γερμανίας. Αφού ήδη από το 1923 υπό το πρόταγμα “Schutzhaft” (προστατευτική φύλαξη) η κυβέρνηση αυτή έκλεισε στο «Κότμπους- Ζήλοβ» εβραίους πρόσφυγες των ανατολικών χωρών, ενώ παράλληλα δημιούργησε και χώρους κράτησης για στρατευμένους κομμουνιστές.⁵³

Την ενέργεια αυτή της σοσιαλοδημοκρατικής κυβέρνησης να δημιουργήσει χώρους κράτησης νομιμοποιούσε η κήρυξη της χώρας σε κατάσταση «πολιορκίας και εξαίρεσης».⁵⁴ Η σοσιαλοδημοκρατική κυβέρνηση δηλαδή αποφάσισε ότι το γερμανικό κράτος διανύει μία κρίσιμη περίοδο και ότι είναι ιδιαίτερα ευάλωτο σε θέματα ασφάλειας. Προκειμένου να ελέγξει λοιπόν την επικινδυνότητα και αστάθεια στην οποία βρίσκεται το κράτος η κυβέρνηση ανακήρυξε την «κατάσταση εξαίρεσης». Μια κατάσταση που προκειμένου να αποκατασταθεί η τάξη παλαιότεροι κανόνες παύουν να ισχύουν και νέες πρακτικές έρχονται στο προσκήνιο εν είδει αναγκαιότητας. Τα λόγια του Schmitt ότι «κάθε δίκαιο είναι δίκαιο ορισμένης κατάστασης»⁵⁵ περιγράφουν επακριβώς θεωρώ την απόφαση της σοσιαλοδημοκρατικής κυβέρνησης, όπως και κάθε κυρίαρχη απόφαση. Σύμφωνα με τον Schmitt μάλιστα στο ζήτημα της απόφασης σε περίοδο κρίσης έγκειται η ιδιότητα του πραγματικά κυρίαρχου. Ο κυρίαρχος αποφασίζει να εφαρμόσει τον κανόνα του

⁵³ Giorgio Agamben, *Homo Sacer, κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μετφ. Π. Τσιαμούρας, επιμ. Γ. Σταυρακάκης, Αθήνα: Scripta, 2005, σ. 256- 258.

⁵⁴ Με την έκφραση «κατάσταση πολιορκίας και εξαίρεσης», η γερμανική κυβέρνηση εξέφραζε τους φόβους της για μία ενδεχόμενη κοινωνική και οικονομική περίοδο αστάθειας από την οποία η χώρα διέρχεται, όπου «με σκοπό να αποτραπεί κάθε κίνδυνος για την ασφάλεια του κράτους, έπρεπε να τίθενται υπό φύλαξη κάποια άτομα ανεξαρτήτως οποιασδήποτε επιλήψιμης διαγωγής». *Ο.π.*, σ. 257.

⁵⁵ Carl Schmitt, *Πολιτική θεολογία. Τέσσερα κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας*, μετφ. – επιλεγόμενα Π. Κονδύλης, Αθήνα: Λεβιάθαν, 1994, σ. 29.

εκεί που ο ίδιος ονοματίζει μια κατάσταση ως χάος. Και το χάος νομιμοποιεί την εκκίνηση μιας κατάστασης εξαίρεσης, βάσει της οποίας μπορούν να μελετηθούν και να κατανοηθούν οι μηχανισμοί που διέπουν το γενικό, αφού ενδέχεται η εξαίρεση να «εξηγεί το γενικό και τον εαυτό της. Κι αν θέλει κανείς να μελετήσει σωστά το γενικό χρειάζεται να αναζητήσει απλώς μια εξαίρεση».⁵⁶

Η κατάσταση εξαίρεσης δηλαδή νομιμοποίησε τη δημιουργία και λειτουργία των χώρων-στρατοπέδων κράτησης στη Γερμανία. Και είναι η ίδια κατάσταση εξαίρεσης που στη βιβλιογραφία που αφορά τα σύνορα, την κινητικότητα και τη μεταναστευτική πολιτική στις μέρες μας –και ιδιαίτερα στο έργο του Agamben– βρίσκει έρεισμα η παρομοίωση των τωρινών συνοριακών, ή και μη, χώρων κράτησης για παράνομα μετακινούμενους με στρατόπεδα. Για την ακρίβεια με τα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Γερμανίας.

Το ζητούμενο της ενωμένης Ευρώπης για «ελευθερία, ασφάλεια και δικαιοσύνη» λειτουργεί ανάλογα με το γερμανικό “Schutzhaft” (προστατευτική φύλαξη). Επί του παρόντος, το χάος ή η «κατάσταση πολιορκίας» που καλείται να αντιμετωπίσει η Ευρώπη είναι η μεγάλη εισροή προσφύγων και μεταναστών προς τους κόλπους της, ενώ με «κατάσταση εξαίρεσης» μοιάζουν οι συνοριακές πολιτικές που εφαρμόζονται. Το μέσο για την επίτευξη του στόχου είναι κοινό και για τις δύο περιπτώσεις, ο έλεγχος μέσω των χώρων κράτησης. Ίσως βέβαια, τα παραπάνω δεν αποτελούν παρά βαρύγδουπες παρομοιώσεις, ωστόσο οι συνοριακοί χώροι κράτησης στη χώρα μας, δηλαδή στο νοτιοανατολικό άκρο της Ευρώπης, αυξάνονται βαθμιαία όλο και πιο πολύ, ενώ η κατασκευή τους είναι αδρά επιδοτούμενη από ευρωπαϊκά κονδύλια.

Στους χώρους αυτούς οι παράνομα εισερχόμενοι στην Ελλάδα μπορούν να κρατηθούν ως τρεις μήνες. Μέσα σε αυτό το διάστημα, ο εγκλεισμός σημαίνει για τους παράνομα μετακινούμενους την απαγόρευση της κυκλοφορίας τους στην υπόλοιπη επικράτεια, ενώ την ίδια στιγμή, οι οποιοσδήποτε αιτήσεις τους για άσυλο εξετάζονται από την αστυνομία, η οποία και αποφασίζει ποιες από αυτές θα γίνουν δεκτές. Ο νεώτερος στόχος της διοίκησης που ασχολείται με τη γραφειοκρατία των αιτήσεων για χορήγηση πολιτικού ή ανθρωπιστικού ασύλου είναι οι διαδικασίες να γίνουν «συνοπτικές». Έτσι, ενδέχεται οι διαδικασίες να γίνονται πιο σύντομες αλλά ταυτόχρονα και πιο προβληματικές αφού κάποιες φορές απελαύνονται ή κινδυνεύουν

⁵⁶ Ο.π., σ. 32.

με επανοπρόωθηση στην Τουρκία, και έπειτα στην χώρα τους, άτομα για τα οποία η επιστροφή μπορεί να σημαίνει θάνατο.⁵⁷ Γενικά, ο εγκλεισμός σε χώρους κράτησης αποτελεί ένα συνεχές και εν δυνάμει εμπόδιο για τη μετακίνηση, ωστόσο, μέσα από την εμπειρία μου στο χώρο συνειδητοποίησα ότι πολλοί λίγοι είναι εκείνοι εντός των κρατητηρίων που αποφασίζουν να απελαθούν εκούσια επειδή κουράστηκαν από την κράτηση ή τις αλλεπάλληλες κρατήσεις.

Ποια είναι όμως η «χρησιμότητα» των χώρων αυτών για την ενιαία Ευρώπη από τη στιγμή που τα σύνορα, παρά τα εμπόδια, διαπερνώνται;

Για τις συνοριακές χώρες όπως η Ελλάδα, όπου η εισροή μεταναστών είναι συνεχής και μεγάλη, καθώς η χώρα αποτελεί φθηνό και εύκολο πέρασμα προς τη Δύση,⁵⁸ είναι μία διαδικασία που ευνοεί ένα πρώτο «ξεσκαρτάρισμα». Ευνοεί δηλαδή την καταγραφή των παράνομα εισερχομένων στη χώρα, αφού τα στοιχεία τους –πλην των δακτυλικών αποτυπωμάτων- μπαίνουν σε λίστες και αποτελούν στοιχεία στατιστικών αναφορών που αργότερα θα αποσταλούν στην Ευρώπη. Μάλιστα, μέλη μη κυβερνητικών οργανισμών που απασχολούνται από σχετικά προγράμματα σε συνοριακούς χώρους κράτησης δηλώνουν ότι «για αυτές τις στατιστικές μας πληρώνει η Ε.Ε.».⁵⁹ Οι πολύτιμες στατιστικές είναι μία μορφή ελέγχου κατά προσέγγιση και αναστοχασμού πάνω στις πολιτικές που εφαρμόζονται σε σχέση με τη φύλαξη των συνόρων και την υποδοχή των διαφορετικής καταγωγής

⁵⁷ Για παράδειγμα, επιστρέφοντας από τις καλοκαιρινές διακοπές στην εργασία μου στα κρατητήρια συνειδητοποίησα ότι απελάθηκε στην Τουρκία και εν συνέχεια μάλλον στο Ιράν μια ομάδα Ιρανών, κάποιιο εκ τω οποίων διέτρεχαν μάλλον σοβαρό κίνδυνο δίωξης και επί τούτου είχα ασχοληθεί με τις περιπτώσεις τους. Σύμφωνα με τη μαρτυρία των συγκρατούμενών τους, τους είχαν δοθεί να υπογράψουν κάποια έγγραφα στα ελληνικά –γλώσσα που δεν κατείχαν- χωρίς να ενημερωθούν για το ακριβές περιεχόμενό τους, το οποίο, όπως αποδείχτηκε, ήταν η απέλασή τους. Θεωρώ τη μαρτυρία αυτή αξιόπιστη, καθώς γνωρίζω προσωπικά ότι μία γυναίκα από αυτούς πιθανότατα θα αντιμετώπιζε εγκλεισμό ή και θανατική ποινή στο Ιράν οπότε δεν θα υπέγραφε κάποιο έγγραφο που θα την έφερνε πιο κοντά στη χώρα της.

⁵⁸ Συνειδητοποιεί εύκολα κανείς λόγω της γεωγραφικής θέσης της Ελλάδας ότι αποτελεί «πέρασμα», εύκολα προσβάσιμο εξαιτίας της εγγύτητας στην Τουρκία αλλά και εξαιτίας της θάλασσας προς τη Δύση. Η θάλασσα συχνά προτιμάται από τους ασιάτες και αφρικανούς μετακινούμενους, γιατί όπως είπαν κάποιοι κρατούμενοι, αλλά κυρίως τόνισαν οι λιμενοφύλακες, «όταν η ακτοφυλακή εντοπίζει ένα φουσκωτό με παράνομα εισερχόμενους μετανάστες στα ελληνικά χωρικά ύδατα, εκείνη τη στιγμή τρυπώντας το φουσκωτό και όντας στο νερό οι μετανάστες, η ακτοφυλακή είναι υποχρεωμένη από το διεθνές δίκαιο να διασώσει –αυτό μερικές φορές αμφισβητείται- αυτούς που βρίσκονται στη θάλασσα και όχι να τους στείλει πίσω στην Τουρκία» –αν και το τελευταίο δύναται να συμβεί αργότερα με επαναπρόωθηση...-. Επίσης, σχετικά με την προτίμηση της Ελλάδας ως χώρας-πέρασμα, κρατούμενοι μετανάστες μου έλεγαν ότι συνήθως χρειάζονται 700 με 1200 € για να περάσει κανείς στην Ελλάδα μέσω Τουρκίας ενώ για άλλες χώρες απαιτούνται πολύ περισσότερα. Μάλιστα, ένας κρατούμενος Τούρκος δουλέμπορος είχε αναφέρει ότι μέχρι να τον πιάσουν ήταν «σοσιαλιστής» στο επάγγελμά του, αφού ζητούσε τα λιγότερα χρήματα από όλους, δηλαδή 400 με 500 €.

⁵⁹ Η παραπάνω πρόταση έχει διατυπωθεί από συντονιστικό μέλος κάποιου ΜΚΟ που δραστηριοποιείται στο χώρο της μετανάστευσης και της «υποδοχής» και κράτησης των παράνομα μετακινούμενων.

μεταναστευτικών ρευμάτων. Θεωρώ δηλαδή ότι μπορούν να αποτελέσουν την τροφή για την αναπροσαρμογή αν όχι πολιτικών, τουλάχιστον παραμέτρων τους· δηλαδή το πώς θα αντιμετωπιστούν οι παράνομα εισερχόμενοι στην ευρωπαϊκή επικράτεια ανάλογα με τον αριθμό και την εθνικότητά τους.

Εκτός από την καταγραφή και τον έλεγχο, ένας επιπλέον λόγος ύπαρξης των χώρων αυτών είναι η ένταξη και η τήρηση των μετακινούμενων σε ένα καθεστώς παρανομίας το οποίο τους εισάγει και σε μία αντίστοιχη «ταχύτητα» εργασίας και ζωής, εφόσον με μία άλλη «ταχύτητα» κινούνται εκείνοι στους οποίους η συνθήκη του Άμστερνταμ εγγυάται «μια περιοχή ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης». Δεν πρόκειται λοιπόν απλά για την πρόσδεση στην τοπικότητα, αλλά και σε αυτό που νωρίτερα αναφέρθηκε ως λεγόμενο του Bauman, σε μία «κοινωνικοπολιτική ιεραρχία παγκόσμιας κλίμακας».⁶⁰

Είδαμε λοιπόν, ότι ο εγκλεισμός σε ένα συνοριακό τόπο αν δε δίνει λύση στο πρόβλημα της ανεπιθύμητης μεγάλης εισροής μεταναστών και προσφύγων, τουλάχιστον αποτελεί κατά μία έννοια κάποιου είδους δειγματοληπτικής μεθόδου,⁶¹ ικανής να οδηγήσει σε συνολικά συμπεράσματα και αποφάσεις χάραξης πολιτικής. Αποτελεί έτσι κι αλλιώς έναν έλεγχο. Επίσης, ο εγκλεισμός με συνοπτικές διαδικασίες μπορεί να διαχωρίσει ή έστω να δώσει το πρώτο στίγμα για ένα μετέπειτα διαχωρισμό ανάμεσα σε χρήσιμους και απελασιμους, και όλα τα παραπάνω μακριά από την κοινή γνώμη. Οπότε έτσι τα πράγματα μπορεί να είναι πιο ανώδυνα και οι αντιδράσεις λίγες ή έστω λιγότερες. Μάλλον δε θα ήταν υπερβολή να στηρίξουμε ότι κατά κάποιον τρόπο η έννοια του απόρρητου περιβάλλει τη δυνατότητα «συνάντησης» με τους συνοριακούς αυτούς χώρους. Οι χώροι αυτοί δεν είναι καθόλου εύκολα προσβάσιμοι για τους εκάστοτε ενδιαφερόμενους. Ξεκινώντας ως εθελόντρια σε ΜΚΟ και μεταπτυχιακή φοιτήτρια, παρά τα διαπιστευτήρια που διέθετα επί τούτου αντιμετώπισα αρκετά εμπόδια μέχρι να μου επιτραπεί η πρόσβαση στους χώρους κράτησης. Τότε, κάποιος νέος υπεύθυνος του υπουργείου που χρηματοδοτεί την ιατρική και κοινωνική αρωγή προγραμμάτων στους χώρους κράτησης για μετανάστες, χαρακτηριστικά μου είπε: «Κοίτα ε! Απόλυτη εχεμύθεια!».

⁶⁰ Bauman, *Παγκοσμιοποίηση...*, ό.π., σ.11.

⁶¹ Με τον όρο δειγματοληπτική μέθοδος νοείται η στατιστική καταγραφή δεδομένων, στην περίπτωση μας όχι ακριβής, αλλά ενδεικτική.

Στην παγίδα του νόμου: Σύννορα-παγίδες; Αναπαράγονται και μετατοπίζονται.

Μέχρι τώρα είδαμε πώς η κοινή μεταναστευτική πολιτική της Ε.Ε. υποχρεώνει κάθε κράτος-μέλος να περιφρουρεί την «ελευθερία, ασφάλεια και δικαιοσύνη» του ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου είτε χρησιμοποιώντας και επεκτείνοντας ήδη υπάρχουσες δομές είτε δημιουργώντας, επί τούτου, νέες. Η υποχρέωση αυτή όμως βαραίνει κυρίως τις χώρες που βρίσκονται στα σύνορα της Ε.Ε.. Ο λόγος είναι ότι επειδή η ασφάλεια της Ευρώπης έχει συσχετιστεί σε μεγάλο βαθμό με τη συνοριακή φύλαξη και καθότι οι χώρες αυτές αποτελούν τον πρώτο σταθμό και το πέρασμα προς τα 'πολυπόθητα' ενδότερα και βορειότερα της Ευρώπης, αυτόματα επωμίζονται και τον κυριότερο όγκο της συνοριακής φύλαξης. Τις 'συνοριακές ευθύνες' των χωρών αυτών αυξάνουν οι σχετικές αποφάσεις των χωρών-μελών που καθηλώνουν συχνά τους παράνομα μετακινούμενους στην επικράτειά τους, ρίχνοντάς τους κατά μία έννοια στην «παγίδα του νόμου». Η καθήλωση ή απλά το πέρασμα μεγάλου αριθμού μετακινούμενων χωρίς νόμιμα έγγραφα από τις συνοριακές χώρες δημιουργεί την ανάγκη για περισσότερους χώρους κράτησης ή «υποδοχής» των πληθυσμών αυτών· έτσι, τα «σύνορα-παγίδες» αναπαράγονται και μετατοπίζονται.

Λέγεται πως οι χώρες-μέλη των άκρων της Ε.Ε. αποτελούν «ανθρώπινες ασπίδες στα σύνορα της Ε.Ε.».⁶² Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί με δύο τρόπους. Ο πρώτος αφορά την τοποθέτηση ανθρώπων στα σύνορά τους, εγκλείοντάς τους δηλαδή σε συνοριακούς χώρους κράτησης. Ο δεύτερος σχετίζεται με το γεγονός ότι οι επικράτειες ολόκληρες των χωρών αυτών συνιστούν μία ανθρώπινη ασπίδα προστασίας σε ό,τι αφορά τη διέλευση των μετακινούμενων προς τα υπόλοιπα κράτη της ευρωπαϊκής ενδοχώρας.

Σχετικά με τα προηγούμενα, το 2003 υπογράφηκε η Συνθήκη του Δουβλίνου II, σύμφωνα με την οποία κάθε κράτος-μέλος χρίζεται υπεύθυνο για τη δράση του έναντι των υπόλοιπων κρατών-μελών σε ό,τι αφορά την είσοδο και διαμονή υπηκόων τρίτων χωρών.⁶³ Σε ό,τι αφορά τους παράνομα εισερχόμενους ή παράνομα διαμένοντες στην Ε.Ε. λοιπόν, εφόσον εκείνοι συλληφθούν ως παράνομοι για πρώτη φορά σε κάποια χώρα-μέλος, η χώρα αυτή εφεξής θα είναι υπεύθυνη για την παραμονή ή την απέλαση τους. Έτσι, ακόμα και αν μετακινηθούν στην Ε.Ε., όλες οι

⁶² Ιός της Κυριακής, «Στρατόπεδα προσφύγων στη νέα ΕΕ, Ανθρώπινες ασπίδες στα σύνορα», *Ελευθεροτυπία*, 11/07/2004.

⁶³ Στέλιος Περράκης, Πέτρος Μάστακας, *Άσυλο, μετανάστες, πρόσφυγες*, Αθήνα: Σάκκουλας, 2002, σ. 240-255.

επόμενες χώρες στις οποίες θα θελήσουν να εγκατασταθούν δύνανται να τους επιστρέψουν-απελάσουν στην πρώτη χώρα εισόδου. Το ίδιο, και μάλιστα πολύ περισσότερο δεσμευτικά ισχύει για τους αιτούντες άσυλο, όπως θα δούμε παρακάτω.

Ο τρόπος και η ακρίβεια με την οποία κατορθώνονται τα προηγούμενα είναι εκτός από τη συγκέντρωση πληροφοριών και τα ερωτηματολόγια και με τη χρήση ενός ενιαίου συστήματος δακτυλοσκόπησης, του “Eurodac”. Το σύστημα αυτό λειτουργεί ως εξής: Κάθε φορά που κάποιος μετακινούμενος από τρίτη χώρα – δηλαδή χώρα που δεν ανήκει στην ΕΕ- έρχεται σε επαφή με τις αρχές μιας χώρας-μέλους παίρνονται τα δακτυλικά του αποτυπώματα και στέλνονται σε μια κεντρική βάση δεδομένων. Αν τα δεδομένα αυτά δεν καταχωρούνται για πρώτη φορά αλλά βρίσκονται ήδη στη βάση, σημαίνει ότι το άτομο αυτό έχει περάσει αρχικά από άλλο κράτος-μέλος. Έτσι, οι αρχές μπορούν να καθορίσουν αμέσως τη χώρα πρώτης εισόδου στην Ε.Ε. του ατόμου αυτού. Σε ό,τι αφορά μάλιστα το πολιτικό άσυλο ο έλεγχος των δακτυλικών αποτυπωμάτων αποτελεί βασικό μέσο ελέγχου του αιτούντα άσυλο. Μέσω του Eurodac οι αρχές γνωρίζουν αν ο αιτών άσυλο μετακινείται, κάτι που απαγορεύεται, και αν έχει υποβάλλει σε περισσότερες από μία χώρες αίτηση για άσυλο. Στην περίπτωση που ισχύει κάτι από τα δύο προηγούμενα κάθε επόμενη -μετά την πρώτη χώρα εισόδου- χώρα που θα επισκεφθεί έχει το δικαίωμα να τον απελάσει στην πρώτη και έπειτα η πρώτη χώρα έχει το δικαίωμα να τον απελάσει στον τόπο καταγωγής του.

Έτσι, πλήθος μεταναστών και προσφύγων συγκεντρώνεται στις συνοριακές χώρες-μέλη της Ε.Ε., αφού σε κάποιο συνοριακό χώρο κράτησης ή υποδοχής των χωρών αυτών θα έχει αρχικά κρατηθεί και δακτυλοσκοπηθεί ο καθένας από αυτούς. Μάλιστα, τον έλεγχο που ασκεί το Eurodac υποβοηθούν και συμπληρώνουν τα δίκτυα πληροφόρησης “SIS” και “SIRENE”.⁶⁴ Συγκεκριμένα, το σύστημα πληροφόρησης “SIS” υιοθετήθηκε ως πρακτική από το «κεκτημένο Shegen» και απαρτίζεται από εθνικά τμήματα επιμέρους πληροφόρησης. Προβλέπει το συντονισμό μεταξύ των υπηρεσιών αστυνομίας, τελωνείων, δικαιοσύνης κ.ο.κ. Μέχρι το 2001 το SIS συμπληρώνονταν από το δίκτυο “SIRENE” –δηλαδή “Supplementary Information Request at the National Entries”. Έτσι, σε περιπτώσεις που εντοπίζονταν

⁶⁴ Στην προκειμένη περίπτωση σημαντικός είναι και ο ρόλος που διαδραματίζει η «τεχνογνωσία», η ανταλλαγή εμπειρογνομών, τα συστήματα SIS και SIRENE ως «βιοεξουσία», αφού «παρακολουθώντας, ερμηνεύοντας και αναδιαρθρώνοντας τον κοινωνικό βίο εκ των έσω, πείθει τελικά το κοινωνικό σύνολο για τη χρησιμότητά της και επανατροφοδοτείται», βλέπε και Hardt, Negri, *‘ο.π.*, σ. 49-50.

κάποιο άγνωστο πρόσωπο, χρησιμοποιούνταν το «Αίτημα για συμπληρωματική πληροφόρηση στις θεωρήσεις εισόδου» και παρέχονταν οι ζητούμενες σχετικές πληροφορίες.

Σύμφωνα λοιπόν με τα όσα ειπώθηκαν αντιλαμβάνεται κανείς ότι πλέον η μετακίνηση και ο εντοπισμός των παράνομα μετακινούμενων και διαμενόντων στην Ε.Ε. μεταναστών και αιτούντων άσυλο είναι εύκολα ελέγξιμος κάθε φορά που αυτοί έρχονται σε επαφή με τις εκάστοτε Αρχές.⁶⁵

Για να γίνουν περισσότερο κατανοητά τα προηγούμενα καθώς και οι επιπτώσεις που δύναται να έχει η χρήση των SIS, SIRENE και Eurodac για τις ζωές των μετακινούμενων θα παραθέσω ορισμένα παραδείγματα: Ένας παράνομα μετακινούμενος βρίσκεται σε μία υπό ένταξη στην ΕΕ χώρα και πουλά παράνομα cd. Αν κάποια στιγμή για το λόγο αυτό πιαστεί από τις εκεί αρχές, αυτό θα σημαίνει πως ακόμα κι αν κάποτε καταφέρει να εκκινήσει τη διαδικασία για τη νομιμοποίησή του, όταν η χώρα που ο ίδιος βρίσκεται μπει τελικά στην ΕΕ, ο πρώην παράνομος πωλητής θα θεωρηθεί ανεπιθύμητος στη χώρα. Και αυτό επειδή κάποτε καταχωρήθηκε μία πράξη του ως ποινικό αδίκημα και μπαίνοντας η χώρα του στην ΕΕ αυτόματα αυτό τον κατατάσσει μέσω του SIRENE στον «κατάλογο ανεπιθύμητων αλλοδαπών».⁶⁶

Ας σημειωθεί ότι, τουλάχιστον στην Ελλάδα, απελαύνονται πάντα τα άτομα που έχουν διαπράξει κάποιο ποινικό αδίκημα –το οποίο βέβαια μπορεί να είναι κάποιες φορές, δε συμβαίνει πάντα, απλώς η παράνομη είσοδός τους στη χώρα-. Σε περίπτωση που πιστοποιηθεί η διενέργεια ποινικού αδικήματος από κάποιο δικαστήριο, το άτομο που είτε απελαύνεται άμεσα είτε πρέπει να εκτίσει την ποινή του σε μια κοινή φυλακή και έπειτα να οδηγηθεί σε κάποιο μεγάλο τμήμα αλλοδαπών για να απελαθεί. Αποκλείονται ωστόσο από απέλαση άτομα των οποίων η καταγωγή τα κατατάσσει στο status του πρόσφυγά ή της ανάγκης για ανθρωπιστική προστασία, σύμφωνα με τις αποφάσεις της διεθνούς κοινότητας. Έτσι, σε όλη την Ευρώπη απαγορεύεται η απέλαση Ιρακινών και Αφγανών ακόμα κι αν αυτοί έχουν πράξει

⁶⁵ Σχετικά με τα δίκτυα “SIS” και “SIRENE” βλέπε Thessaloniki indymedia, «Συνθήκη Σένγκεν», *Δελτίο για τους μετανάστες στην Ελλάδα* 01, Ιούνιος 2004, σ. 5.

Ενώ, για πληροφορίες σχετικά με το σύστημα ελέγχου δακτυλικών αποτυπωμάτων “EURODAC” στο: <http://europa.eu.int/scaldplus/en/lvb/13.3081htm>, καθώς επίσης και Περράκης, Μάστακας, *ό.π.*, σ. 294-316.

⁶⁶ Σχετικά βλέπε και Timothy Snyder, “The wall around the West”, στο ηλεκτρονικό περιοδικό *Eurozine*, www.eurozine.com

ποινικό αδίκημα. Μάλιστα, εφόσον εκτίσουν την ποινή τους, πέρα από μία επιπλέον τρίμηνη κράτηση δεν επιτρέπεται περαιτέρω η κράτησή τους, μολονότι το γεγονός ότι κάποιος έχει πράξει ποινικό αδίκημα ταυτόχρονα αποκλείει την οποιαδήποτε μελλοντική νομιμοποίηση του, κάτι που πρακτικά τον αφήνει έπ' αόριστων μετέωρο απέναντι στο νόμο.

Ένα άλλο παράδειγμα, σχετικό με τους αιτούντες άσυλο, προκύπτει από μια συνήθη πρακτική που εφαρμόζεται στην Ελλάδα από τις αρχές του 2004: άτομα που επιστρέφονται στην Ελλάδα βάσει της εφαρμογής του κανονισμού του Δουβλίνου II ενημερώνονται κατά την άφιξή τους στο αεροδρόμιο πως η διαδικασία εξέτασης του αιτήματός τους για άσυλο έχει «διακοπεί» επειδή «εγκατέλειψαν» την εστία τους, και κατά συνέπεια τη χώρα, χωρίς να το δηλώσουν στην αστυνομία. Με την παραπάνω δικαιολογία αφαιρούνται από τα άτομα αυτά τα νομιμοποιητικά έγγραφα που τους κατοχυρώνουν ως «προσωρινά αναγνωρισμένους πρόσφυγες», τίθενται σε κράτηση και κατόπιν συνήθως απελαύνονται χωρίς τελικά και επί της ουσίας να έχουν ασκήσει το δικαίωμά τους για εξέταση της αίτησης ασύλου που έχουν υποβάλει, τόσο στην Ελλάδα όσο και στη χώρα από την οποία επιστράφηκαν.⁶⁷ Ας σημειωθεί εδώ ότι ακόμα και όταν οι εν λόγω αιτούντες άσυλο ενημερώνουν την αστυνομία για την έξοδό τους από τη χώρα, όσο σοβαρός κι αν είναι ο λόγος εξόδου, συνήθως το αποτέλεσμα είναι η απώλεια του status στο οποίο βρίσκονται, δηλαδή απώλεια της «προσωρινής αναγνώρισης της ιδιότητας του πρόσφυγα» και των νομιμοποιητικών εγγράφων που συνεπάγεται η αναγνώριση αυτή. Με άλλα λόγια, οι πρακτικές που εφαρμόζονται κατά τη διαδικασία πολιτικού ασύλου, συχνά απαλείφουν δικαιώματα των αιτούντων άσυλο.

Σχετικά, κατά τη διάρκεια της επαφής και ανάμιξής μου με τους χώρους του εγκλεισμού και τις δομές «αρωγής για πρόσφυγες», παρατήρησα ότι μια πλειοψηφία ανθρώπων που είτε δεν έχει ενημερωθεί σε ό,τι αφορά τις συνέπειες της αίτησης για άσυλο είτε μέσα από αλλεπάλληλα εμπόδια που αντιμετώπισε αναγκάστηκε να συμβιβαστεί με την ιδέα του να μείνει και να εργαστεί στην Ελλάδα. Έτσι, παρόλο που το όνειρο των περισσότερων μετακινούμενων είναι ο εύπορος βοράς, αυτή η μερίδα ανθρώπων κατέληξε να 'μπει' στη διαδικασία ασύλου. Έπειτα, το ευκολότερο είναι να 'βγει' από αυτήν τη διαδικασία είτε επειδή θεωρήθηκε πως «δεν έχει

⁶⁷ Σχετικά βλέπε και Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, *Θέσεις της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες για καίρια θέματα της προστασίας των προσφύγων στην Ελλάδα*, Ιούνιος 2005.

δικαιολογημένο φόβο δίωξης» είτε λόγω κάποιου γραφειοκρατικού κωλύματος.⁶⁸ Πάντως, μέχρι τότε θα έχει καταλογοποιηθεί και κατά κάποιον τρόπο αγκιστρωθεί στην «παγίδα του νόμου» και στην παγίδα της συνοριακής χώρας, αφού σε καμιά άλλη δεν θα μπορέσει εφεξής να αιτηθεί ασύλου, ενώ ταυτόχρονα θα δυσκολευτεί πολύ να αποκτήσει ξανά νομιμοποιητικά έγγραφα παραμονής στην πρώτη χώρα εισόδου –και πιθανότατα θα παραμείνει χωρίς αυτά.⁶⁹

Όσο συγκεχυμένη και αν ακούγονται οι παραπάνω περιγραφές, συνιστούν την πολύπλοκη πραγματικότητα για μια μερίδα ανθρώπων των οποίων τα δικαιώματα και οι ζωές μπλέκονται σε τμήματα ή σε λεπτομέρειες του κοινοτικού και εθνικού μεταναστευτικού δικαίου, που τότε λειτουργούν συμπληρωματικά και πότε αντικρούονται μεταξύ τους. Ως συσχετισμός στοιχείων συγκροτούν αυτό που εδώ αποκαλώ παγίδα, αλλά και εκείνο που μπορεί να χαρακτηρίσει μία ολόκληρη επικράτεια –όπως την Ελλάδα- ως «σύνορο-παγίδα».

Με άλλα λόγια, η ίδια η λειτουργία του συστήματος του ελέγχου των συνόρων, μέσω των συνοριακών χώρων κράτησης, του συστήματος δακτυλοσκόπησης, των δικτύων πληροφόρησης και τελικά μέσω της συγκέντρωσης των παράνομα μετακινούμενων στις συνοριακές χώρες, καθιστά κατά μία έννοια τις χώρες αυτές «σύνορα». Εννοώ πως οι παράνομα μετακινούμενοι άνθρωποι εγκλωβίζονται και σωρεύονται στις συνοριακές χώρες, οι οποίες με αυτό τον τρόπο αποκτούν ιδιότητες ‘παγίδας’.

Η σύσταση μιας συνοριακής ζώνης αποτελούμενης από κρατικές επικράτειες δεν είναι κάτι που αγνοείται από την Ε.Ε.. Αντίθετα, θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει πως σε κάποιο βαθμό αποτελεί επιδιωκόμενο σκοπό ακόμα και αν τα μέσα

⁶⁸ Τα αιτήματα ασύλου κατατίθενται στην αστυνομία και εξετάζονται από αυτήν. Γενικά, το υπουργείο Δημόσιας Τάξης είναι εκείνο που έχει επωμιστεί την σχετική ευθύνη. Ωστόσο, ακόμα και αν η αίτηση ενός ατόμου για χορήγηση πολιτικού ασύλου δεν απορριφθεί επειδή εκείνο «δεν έχει δικαιολογημένο φόβο δίωξης», που είναι και η πιο συχνή αιτιολογία απόρριψης της αίτησης, ένας δεύτερος τρόπος για να βγει κανείς εκτός διαδικασίας είναι τα γραφειοκρατικά κωλύματα, τα οποία συναντώνται πολύ τακτικά. Αυτό που συχνά παρατήρησα ως εθελόντρια στη Νομική Υπηρεσία κάποιου ΜΚΟ που παρείχε αρωγή σε πρόσφυγες, ήταν ότι μέσα σε ένα κυκεώνα νόμων, λέξεων και κυρίως παραβλέψεων και λαθών της διοίκησης μπορεί, για παράδειγμα, πολύ απλά να θεωρηθεί ότι ένα άτομο εγκατέλειψε την εστία του χωρίς να ενημερώσει την αστυνομία, ενώ στην πραγματικότητα ενδέχεται να υφίσταται ασυνέχεια στην επικοινωνία και συνεργασία μεταξύ δύο τοπικών τμημάτων αλλοδαπών.

⁶⁹ Ας σημειωθεί εδώ ότι όταν απορριφθεί το αίτημα ασύλου που έχει υποβάλει κάποιος υπάρχει το δικαίωμα άσκησης προσφυγής στην απορριπτική απόφαση δύο φορές. Εφόσον απορριφθεί όμως και πάλι, το άτομο μένει ουσιαστικά μετέωρο και «χωρίς χαρτιά». Το δικαίωμα που παραμένει ώστε να ξανά υπάρξει νόμιμος-νόμιμη είναι η αίτηση για «πράσινη κάρτα», δηλαδή για χορήγηση μιας πενταετούς άδειας παραμονής και εργασίας. Ωστόσο, δυνατότητα για κατάθεση της σχετικής αίτησης υπάρχει μόνο ανά πέντε περίπου χρόνια, όπου εκδίδεται και η αντίστοιχη εγκύκλιος. Μέχρι τότε ίσως το άτομο αναγκαστεί να περιμένει λαθροβιώνοντας, ζώντας δηλαδή κρυμμένο από το νόμο και τις παγίδες του μέχρι να νομιμοποιηθεί και πάλι.

που οδηγούν προς αυτή την κατεύθυνση δεν σχετίζονται ξεκάθαρα με τη συνοριακή πολιτική. Η πολιτική στήριξης των χωρών που βρίσκονται στα όριά της, η προσχώρηση νέων κρατών μελών στους κόλπους της και οι σχέσεις της με τις χώρες προέλευσης των μετακινούμενων ατόμων επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τη συνοριακή πολιτική, όπως θα δούμε παρακάτω.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το πρόγραμμα “PHARE”. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα οικονομικής ενίσχυσης κυρίως για τις υπό ένταξη στην Ε.Ε. χώρες, που περιέχει όμως και παραμέτρους που αφορούν τα σύνορα και τον έλεγχό τους. Το πρόγραμμα αυτό, που εφαρμόζεται από το 1989 μέχρι και σήμερα, έθεσε ως στόχο την ενδυνάμωση της δημόσιας διοίκησης και την «Οικονομική και Κοινωνική ολοκλήρωση» των πρώην υπό ένταξη ανατολικό-ευρωπαϊκών χωρών –οι οποίες σήμερα αποτελούν κράτη-μέλη- κατά το πρότυπο λειτουργίας των υπόλοιπων κρατών-μελών της Ε.Ε..⁷⁰ Ωστόσο, η οικονομική αυτή ενίσχυση δίνεται ανάμεσα σε άλλα και για τον έλεγχο των συνόρων, όπως και για την κατασκευή συνοριακών χώρων κράτησης. Δηλαδή, σε κάποιο βαθμό, η οικονομική ενίσχυση αποτελεί αντάλλαγμα προς τις νέες χώρες ώστε αυτές να επωμιστούν την ευθύνη της εισροής των μεταναστών και προσφύγων.⁷¹

Εκτός όμως από τα σύνορα εντός, ο μεταναστευτικός έλεγχος προτείνεται να ξεκινά πλέον νωρίτερα, κοντά στους τόπους αποστολής μεταναστών και προσφυγών, δηλαδή πριν φτάσουν οι μετακινούμενοι στον τόπο-στόχο, την Ευρώπη. Όλα τα προηγούμενα περιγράφονται στην πρόταση της Μ. Βρετανίας τον Ιούνιο του 2003 στη συνάντηση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στη Θεσσαλονίκη. Η πρόταση αυτή ονομάστηκε «Νέο Όραμα για τους πρόσφυγες»⁷² και μολονότι δε μετατράπηκε σε πρόγραμμα επειδή, προσωρινά τουλάχιστον, απορρίφθηκε, παρ’ όλα αυτά αποτελεί ένδειξη των ευρωπαϊκών προθέσεων για τη μετανάστευση και το άσυλο. Βέβαια, πολύ συχνά γίνεται λόγος για την επανεξέτασή της βρετανικής πρότασης, τόσο από

⁷⁰ Σχετικά με το πρόγραμμα PHARE πληροφορίες στο <http://europa.eu.int/comm/enlargement/pas/phare>

⁷¹ Ιός της Κυριακής, *Στρατόπεδα...*, ό.π.

⁷² Μετάφραση της βρετανικής πρότασης για τους πρόσφυγες και τους χώρους κράτησης με τίτλο “New vision for refugees” στο *New International Approaches to Asylum Processing and Protection*, Correspondence from H.E. Tony Blair, Prime Minister of the United Kingdom to H.E. Costas Simitis, Prime Minister of Greece and President of the European Council (hereinafter Blair-Simitis Correspondence) March 10, 2003, at para. (1) (ii)., για περισσότερες πληροφορίες Βλ. Human Rights Watch, *An unjust vision for Europe’s refugees*, στο <http://hrw.org/backgrounder/eca/refugees0603/1.htm>, καθώς και το <http://hrw.org/backgrounder/refugees/uk/reg-processing.htm>

την Ε.Ε. όσο και από φορείς εμπλεκόμενους με τη μεταναστευτική πολιτική, υπερεθνικούς, εθνικούς ή μη κυβερνητικούς.

Πιο συγκεκριμένα, η βρετανική πρόταση αφορά τη δημιουργία «περιφερειακών ζωνών προστασίας» (“regional protection zones”). Στις ζώνες αυτές, που θα βρίσκονται κοντά στη χώρα υποδοχής των προσφύγων, θα εξετάζονται και οι αιτήσεις για το άσυλο. Επίσης, προβλέπεται η δημιουργία «κέντρων προώθησης» (“transit processing centers”), τα οποία θα βρίσκονται έξω από την περιφέρεια της Ε.Ε., συνήθως στη βόρεια Αφρική, όπου θα συγκεντρώνονται οι αιτούντες άσυλο και θα αναμένουν την απάντηση στο αίτημά τους. Η Μ. Βρετανία υποστηρίζει ότι το σχέδιο αυτό στοχεύει στη βελτίωση της προστασίας των αιτούντων άσυλο, αφού οι πρόσφυγες θα βρίσκονται πιο κοντά στη χώρα προέλευσής τους, και έτσι όταν βελτιωθεί η κατάσταση στη χώρα τους θα μπορούν εύκολα να επιστρέψουν.⁷³ Ωστόσο, σύμφωνα και με το Παρατηρητήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, το σχέδιο της βρετανικής κυβέρνησης σημαίνει και την πρόθεση να μετατοπιστούν οι υποχρεώσεις για την προστασία των προσφύγων σε λιγότερο «ανεπτυγμένες» και σαφώς λιγότερο πλούσιες χώρες, όπως επίσης και σε διεθνείς οργανισμούς (λ.χ. IOM, International Organization for Migration), που όμως «δε διαθέτουν τις εδαφικές και κυρίαρχες νομικές αρμοδιότητες των κρατών».⁷⁴

Για να καταλήξουμε τελικά κάπου, φαίνεται πως τόσο το «Νέο όραμα για τους πρόσφυγες», όσο και το “PHARE” ή η δέσμευση για «ελευθερία, ασφάλεια και δικαιοσύνη» συνιστούν ως αποφάσεις επί υλοποίησης ένα σημαντικό πεδίο για την οχυρωματική πρακτική των ευρωπαϊκών συνόρων, που δεν αφορά τελικά μονάχα τα όρια της ευρωπαϊκής επικράτειας αλλά και τον εσωτερικό ή και εξωτερικό της χώρο. Μέσα από τα όρια της Ευρώπης, κοντά ακόμα και στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες και τις μεγάλες πόλεις, κατά τη διάρκεια της τελευταίας κυρίως πενταετίας πραγματοποιείται ένας σχεδόν ‘συνοριακός οργανισμός’ καθώς νέοι συνοριακοί χώροι κατασκευάζονται. «Τα σύνορα είναι πλέον εν δυνάμει παντού».⁷⁵ Γενικεύονται εντός των εθνικών επικρατειών της ενωμένης Ευρώπης, πολλαπλασιάζονται και αναπαράγονται, ενώ τείνουν να πολλαπλασιαστούν και να αναπαραχθούν και εκτός αυτής. Η συνοριακή γραμμή λοιπόν μέσω των αποφάσεων, του νόμου και του

⁷³ Ο.π.

⁷⁴ Ο.π.

⁷⁵ Αθανάσιος Μαρβάκης, «Κοινωνική ένταξη ή κοινωνικό απαρτχάιντ;», στο Μ. Παύλου, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Κριτική & ΚΕΜΟ, 2004, σ. 115.

“συνοριακού καθεστώτος”⁷⁶ εν γένει τείνει να καλύψει όλο και περισσότερο έδαφος, ακόμα και όλη την επικράτεια.

⁷⁶ *Ο.π.*, σ. 109. Ως συνοριακό καθεστώς νοείται το “border regime”, δηλαδή συγκεκριμένες πολιτικές που αφορούν τα σύνορα και τη μετανάστευση.

IV. Στο σύνορο: Όψεις χειρισμού της συν-οριακής εξουσίας.

Καθώς τα σύνορα εν δυνάμει βρίσκονται παντού, αυξάνει ταυτόχρονα και το σύνολο των ανθρώπων που επηρεάζεται από την ποιότητα εκείνη που φέρουν τα σύνορα ως παρεπόμενο της γενίκευσής τους και που εδώ θα ονομαστεί ‘συν-οριακότητα’. Η συν-οριακότητα είναι μια κατάσταση που παράγεται από το νόμο και που περιλαμβάνει τόσο τους χώρους που χρίζονται επίσημα ως «συνοριακοί χώροι κράτησης» αλλά κυρίως περιγράφει τα απορρέοντα από την πιθανή σχέση με τους χώρους αυτούς και την πιθανή σχέση με τα σύνορα γενικότερα. Για να χρησιμοποιήσουμε και τα λόγια του Agamben, η περιοχή που ορίζει ο νόμος, εν προκειμένω η συν-οριακή περιοχή, «είναι ένας χώρος παράδοξος ο οποίος βρίσκεται, ταυτοχρόνως, μέσα και έξω από τη δικαιοσύνη τάξη».⁷⁷ Και εδώ ακριβώς θεωρώ ότι βρίσκεται έρεισμα η έννοια της συν-οριακότητας. Ως μία περιοχή που αφού ο νόμος δεν μας επηρεάζει όλους με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, για κάποιους από εμάς καθίσταται ως σύνορο, φέρνοντάς μας-τους σε μία κατάσταση οριακότητας. Δηλαδή σε «μία εν δυνάμει κατάσταση η οποία μπορεί κάθε στιγμή να γίνει πραγματικότητα».⁷⁸ Μία ενδεχόμενη κατάσταση «έξωσης» που μπορεί να «αναδείξει με τον πιο εναργή τρόπο πόσο πολλά χωρίζουν τους πολίτες από τους ανθρώπους».⁷⁹ Ακριβώς επειδή το καθεστώς της νομιμότητας για κάποιους από εμάς, εδώ για τους παράνομα μετακινούμενους, «παραμένει επίμονα προσωρινό»⁸⁰.

Σε αυτή την εργασία οι συνοριακοί χώροι κράτησης αποτελούν τον πομπό που προδίδει τη μεταβολή της ποιότητας και τη νέα τροπή που λαμβάνει η κυρίαρχη οριοθέτηση στην Ευρώπη. Οτιδήποτε θα μπορούσε να ειπωθεί ως σύνορο και σύνορα υπάρχουν παντού. Όμως, η ταύτιση τους εδώ με το καθεστώς της κράτησης είχε μέχρι αυτό το σημείο ως στόχο να δημιουργήσει την εικόνα ενός “matrix”, δηλαδή μίας «μήτρας» κατασκευασμένης από νόμους, διαδικασίες, έλεγχο, δίκτυα πληροφόρησης, ελεγκτικούς τρόπους προσωρινής παραμονής. Πλέον ο στόχος είναι να φανεί πως η ζωή μέσα στη μήτρα αυτή δεν είναι αναπόδραστη των συνθηκών. Είναι ένα παιχνίδι,

⁷⁷ Agamben, *Η μορφή της ζωής*, ό.π., σ. 33.

⁷⁸ Αντώνης Λιάκος, «Σώματα εκτός επικράτειας», *Το βήμα*, 12-10-2003.

⁷⁹ Δημήτρης Χριστόπουλος, «Οι μετανάστες στην ελληνική πολιτική κοινότητα», στο Μ. Παύλου, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Κριτική-ΚΕΜΟ, 2004, σ. 351. Η διαφορά ανάμεσα στον πολίτη και τον άνθρωπο θεωρώ ότι μπορεί να επεξηγηθεί με τον όρο «γυμνή ζωή», δηλαδή ως απλή ύπαρξη, απογυμνωμένη από οποιοδήποτε άλλο χαρακτηριστικό. Σχετικά βλέπε και Agamben, *Η μορφή της ζωής*, ό.π., σ. 41-45.

⁸⁰ Μαρβάκης, ό.π., σ. 90.

στο οποίο, ενώ τα όρια του αλλάζουν, οι παίκτες ταυτόχρονα περνούν ή προσπαθούν να περάσουν με τον τρόπο τους –μέσα από καθορισμούς και προσωπική δράση- σε κάθε «επόμενη πίστα».

Το παιχνίδι που διαδραματίζεται στα σύνορα είναι αυτό που ο Foucault θα ονόμαζε «αγωνισμό».⁸¹ Πρόκειται για ένα «στρατηγικό» παιχνίδι σχέσεων εξουσίας «ανοιχτό» και υπό διαπραγμάτευση,⁸² το οποίο δομείται από τους κανόνες ενός ανώτερου και φαινομενικά απρόσωπου συστήματος και αποκρυσταλλώνεται κάθε φορά μέσα από τις πράξεις των συμμετεχόντων σε αυτό. Δηλαδή σε κάποιο βαθμό το παιχνίδι διαμορφώνεται και μέσα από την δράση των συμμετεχόντων, τόσο με την υπακοή ή ανυπακοή τους στην εξουσία, όσο και με την άσκηση εξουσίας και από τους ίδιους, όπου τους δίνεται το περιθώριο· με αυτό τον τρόπο προσδίδουν κάτι προσωπικό στο ευρύτερο συν-οριακό γίνεσθαι.

Το υπό διαμόρφωση παιχνίδι καθίσταται στρατηγικό τόσο μέσω των περιορισμών και καθορισμών που εμπεριέχει αλλά κυρίως μέσω των ρόλων που λαμβάνουν οι συμμετέχοντες σε αυτό ως «παίκτες». Οι ρόλοι εξαρτώνται και δρομολογούνται από τον κυρίαρχο λόγο που καθορίζει κάθε φορά ποιο είναι το πρέπον, το επιθυμητό και εν δυνάμει νομιμοποιήσιμο, σε σχέση με τους παράνομα μετακινούμενους. Οι μετακινούμενοι, ως παίκτες λοιπόν, καλούνται να παίξουν και με τον κυρίαρχο λόγο, αφού μέσω αυτού δημιουργούνται κατηγοριοποιήσεις και ταυτίζονται έτσι άτομα με ομοιογενείς κατηγορίες. Συχνά όμως οι ρόλοι δεν είναι ξεκάθαροι και υπόκεινται σε μίξεις, καθώς τα άτομα μπορεί να υποκρύπτουν ενέργειες, ποιότητες και άλλα χαρακτηριστικά.

Είναι αυτονόητο πως κανείς μας δεν είναι μόνο «ένα κάτι» και δεν επιθυμώ να προβώ σε κατηγοριοποιήσεις. Στόχος μου είναι να χρησιμοποιήσω τους ρόλους κάποιων από τους εμπλεκόμενους στο συν-οριακό σύστημα ως εργαλείο, για να καταδείξω τη ροή των αέναων σχέσεων εξουσίας. Και μέσα από τις εξουσιαστικές αυτές σχέσεις να ανιχνεύσω μορφές αντίστασης. Γιατί, όπως έλεγε και ο Foucault «η αντίσταση δε βρίσκεται ποτέ σε θέση εξωτερικότητας ως προς την εξουσία».⁸³ Πρόκειται για σχέσεις εξουσίας που πραγματώνονται τόσο εντός των συνοριακών

⁸¹ Αθανασίου, *Διαβάσεις...*, ό.π., σ. 70. καθώς και Michel Foucault, “The subject and power”, στο H. Dreyfus και P. Rabinow (επιμ.), *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Σικάγο: University of Chicago Press, 1982, 221-222.

⁸² *Ο.π.*

⁸³ Foucault, “Afterword”, στο Dreyfus και Rabinow (επιμ.), *ό.π.*, σ. 208-226. Καθώς και Emily Martin, «Ιστορία του σώματος, όρια του σώματος», στο L. Grossberg, C. Nelson & P. Treichler (επιμ.), *Καλειδοσκόπιο, Μελέτες για τον Πολιτισμό*, μετφρ. Μ. Διάφα, Θεσσαλονίκη: Μαγιά, 1992, σ. 63.

χώρων κράτησης αλλά και έξω από αυτούς, στον υπόλοιπο συνοριακό χώρο, έτσι όπως αυτός έχει οριστεί στα προηγούμενα κεφάλαια. Οι σχέσεις αυτές γίνονται αισθητές τόσο κατά τη διάρκεια απλών και καθημερινών ενεργειών –για παράδειγμα ανθρώπων που κάνουν τη δουλειά τους- αλλά και σε απροσδόκητα περιστατικά, που αντανακλούν την προσπάθεια των ατόμων να υπερβούν την καθημερινότητα όπως έχει και τους περιορισμούς που θέτει. Και αν δεν καταφέρνουν να υπερβούν τα εσκαμμένα, τα σχετιζόμενα με τους συνοριακούς χώρους κράτησης άτομα προσπαθούν έστω να επιβιώσουν –ή και να λαθροβιώσουν- μέσα στην καθημερινότητα χωρίς να αποτινάζουν ή να αποδέχονται ολότελα τους περιορισμούς της, κάποτε χρησιμοποιώντας τους προς όφελός τους.

Θα ξεκινήσω λοιπόν την αφήγηση για το συνοριακό παιχνίδι περιγράφοντας μια κοινή μέρα στα κρατητήρια, κυρίως για να εισάγω τον αναγνώστη στην ατμόσφαιρα και τις διαδικασίες ενός κρατητηρίου.⁸⁴ Έπειτα θα παραθέσω ορισμένες ιστορίες βάσει των οποίων θα προσπαθήσω να αναλύσω το παιχνίδι των εναλλασσόμενων ρόλων και των σχέσεων εξουσίας.

⁸⁴ Η περιγραφή μου για τα κρατητήρια είναι μια ιστορία ιδωμένη με τα μάτια ενός εργαζόμενου σε αυτά. Δεν θα μπορούσε να είναι και κάτι πολύ διαφορετικό άλλωστε. Για αυτό το λόγο η περιγραφή περιορίζεται στο τι συμβαίνει κατά τη διάρκεια της παρουσίας μου στα κρατητήρια και στη θέση της και τις ενέργειες της «ανθρωπιστικής» ομάδας όλη αυτή την ώρα.

Μια μέρα στα κρατητήρια

Χώροι κράτησης για παράνομα μετακινούμενους ή «λαθραίους μετανάστες», όπως ονομάζονται από το κράτος, υπάρχουν πλέον παντού σε όλη την ελληνική επικράτεια. Συχνά, κάποιοι από αυτούς τους χώρους είναι άτυπα κέντρα κράτησης που χρησιμοποιούνται μόνο σε περιπτώσεις μαζικών αφίξεων. Άτυπα ή επίσημα τα κέντρα αυτά βρίσκονται κυρίως σε ακριτικές περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας ή σε ακριτικά νησιά, ωστόσο πλέον αναπαράγονται, όπως έχουμε πει, και στο εσωτερικό της χώρας. Μέχρι το 2004 υπήρχαν, κατά προσέγγιση, περίπου 15 επίσημα τέτοια κέντρα σε όλη την Ελλάδα και άλλα τόσα άτυπα.⁸⁵ Ωστόσο, ήδη από το 2001 είχε εγκριθεί η κατασκευή 21 νέων τέτοιων χώρων σε 15 περιοχές σε όλη την Ελλάδα,⁸⁶ κι αυτός είναι ένας αριθμός με αυξητικές θεωρώ τάσεις, αν κρίνει κανείς με βάση τη συνοριακή πολιτική της Ευρώπης. Εκτός όμως από τα κέντρα κράτησης ή υποδοχής των παράνομα μετακινούμενων υπάρχουν και τα τμήματα αλλοδαπών διασκορπισμένα στην Ελλάδα, όπου δύνανται οι μετανάστες να κρατηθούν από λίγες μέρες ως και για ολόκληρο το τρίμηνο που προβλέπεται από το νόμο σε αυτές τις περιπτώσεις. Μάλιστα, το μεγαλύτερο τμήμα αλλοδαπών, που βρίσκεται στην Αθήνα, είναι χωρητικότητας 500 περίπου ατόμων και λειτουργεί και ως κέντρο από το οποίο οι μετακινούμενοι από όλη την Ελλάδα, αφότου μεταφερθούν από κάποιο άλλο κρατητήριο εκεί, απελαύνονται.

Ένα από όλα αυτά τα κέντρα λοιπόν επισκεπτόμουν κι εγώ σχεδόν κάθε μέρα. Οι επισκέψεις γίνονταν από μια ανθρωπιστική ομάδα στελεχωμένη από διαφορετικές ειδικότητες: ιατρό, κοινωνικό λειτουργό, ψυχολόγο και κάποτε και δικηγόρο. Η ομάδα έχει ορίσει έναν τόπο συνάντησης ώστε να φτάνουμε στα κρατητήρια όλοι μαζί. Κατά τη διάρκεια της διαδρομής συζητούμε για τα περιστατικά της προηγούμενης μέρας και τις υποχρεώσεις της νέας. Φτάνοντας στα κρατητήρια η ομάδα ζητά από τους υπεύθυνους αστυνομικούς του ορόφου τα κλειδιά του ιατρείου και του γραφείου που βρίσκεται ακριβώς δίπλα από το ιατρείο. Κυρίως ο χώρος που δουλεύουμε, δηλαδή οι όροφοι των κρατητηρίων, αλλά και το υπόλοιπο κτίριο παρακολουθούνται από «κλειστό κύκλωμα τηλεόρασης». Τα κελιά των κρατούμενων και τα κάγκελα που χωρίζουν τα κελιά από τον υπόλοιπο χώρο ανοίγουν και κλείνουν ηλεκτρονικά –μέσω υπολογιστή. Κάποιος ή κάποιοι από τα μέλη της ομάδας

⁸⁵ Thessaloniki indymedia, «Συνθήκη Σένγκεν», *ό.π.*

⁸⁶ Άγγελος Βάσσου, «Υπό περιορισμό οι μετανάστες», *Μακεδονία*, 29/08/2004.

νομιμοποιούνται να μπουν στο χώρο όπου κρατούνται οι ανήλικοι και οι γυναίκες και να αναζητήσουν ασθενείς και χρήζοντες «αρωγής» γενικότερα για να τους κατεβάσουν στο ιατρείο. Σε ό,τι αφορά τους άνδρες δεν επιτρέπεται η είσοδος στους δικούς τους χώρους κράτησης, οπότε και οι αστυνομικοί φέρνουν, κατά βούληση, εκείνους που νομίζουν πως έχουν ανάγκη από βοήθεια.

Ασχολούμαι κυρίως με τους ανήλικους κρατούμενους. Όταν ανεβαίνω στα κελιά τους με κυκλώνουν φωνές, ερωτήσεις, παράπονα και αστεία. Με φωνάζουν με το όνομά μου ή «Κυρία, κυρία» ή και για πλάκα «Νοσοκόμα, Νοσοκόμα!»... Το πρωί κάποιοι μπορεί να τραγουδούν, άλλοι προσεύχονται στο κοράνι, κάποιοι κλαίνε ή γυμνάζονται ή χορεύουν break dance. Επειδή οι ανήλικοι δεν προαυλίζονται αποφάσισα πότε-πότε να τους κατεβάζω κάτω μαζικά ώστε να γίνεται φασαρία.

Εντωμεταξύ, μου έχει ζητηθεί –από την οργάνωση, αλλά και από εμπλεκόμενους στην κράτηση ανώτερους φορείς- να γνωστοποιώ την ύπαρξη ξενώνων για ανήλικους αλλά κυρίως να πείθω τους ανήλικους να πάνε εκεί. Οι ξενώνες αυτοί ονομάζονται «Ξενώνες ασυνόδευτων ανηλίκων» και υπάρχουν στα Ανώγεια Κρήτης, στη Μακρινίτσα Πηλίου και στη Θεσσαλονίκη. Δεν πρόκειται για κράτηση των ανηλίκων αφού αυτοί μπορούν να αποχωρήσουν από τους ξενώνες με προορισμό οποιονδήποτε τόπο της αρεσκείας τους οποιαδήποτε στιγμή. Ωστόσο πρόκειται μάλλον για ένα σοβαρό περιορισμό και μεγάλη αλλαγή στη ζωή παιδιών που από πολύ μικρή ηλικία έχουν μάθει να ταξιδεύουν μόνα, να εργάζονται σκληρά, ακόμη και να ζουν στο δρόμο. Οι ανήλικοι αυτοί κρατούμενοι συνήθως βρίσκονται στην Ελλάδα και την Ευρώπη προκειμένου να εργαστούν. Αν και συνήθως η εργασία επιτρέπεται, έστω και άτυπα, από τη διοίκηση των ξενώνων αρκετά παιδιά, ή έστω εκείνα που είχα την τύχη να συναντήσω και να συνομιλήσω, ένιωθαν εγκλωβισμένα στους ξενώνες. Ήθελαν να εργαστούν όπως πριν και έτσι εγκατέλειψαν τους ξενώνες. Έτσι, συνήθως με ρωτούσαν για τους ξενώνες: «Είναι camp;». Τους εξηγούσα περί τίνος πρόκειται και στις μεταξύ τους επεξηγήσεις για τους ξενώνες συνήθως άκουγα να λένε: «Είναι camp και σχολείο». Σχεδόν κανείς δεν θέλει να πάει, ωστόσο όλοι εμείς των ανθρωπιστικών οργανώσεων αγωνιούσαμε και ευελπιστούσαμε επί τούτου ή έστω αυτό έπρεπε να δείχνουμε ότι κάνουμε –να αγωνιούμε και να ευελπιστούμε.⁸⁷

⁸⁷ Προκειμένου να μεταβούν και να παραμείνουν στους ξενώνες οι ανήλικοι εκδίδουν «ροζ κάρτα», η οποία χορηγείται όποτε κάποιος αιτηθεί πολιτικού ασύλου ή ασύλου για ανθρωπιστικούς λόγους και αποτελεί –όπως έχουμε αναφέρει και σε άλλο κεφάλαιο- την «προσωρινή αναγνώριση της ιδιότητας του πρόσφυγα». Ωστόσο, η κάρτα αυτή όπως έχει ήδη τονιστεί αποτελεί προσωρινή λύση σε ό,τι αφορά το ζήτημα της απόκτησης νομιμοποιητικών εγγράφων, ενώ ταυτόχρονα σημαίνει και το πιο

Κατεβαίνοντας από τους ανήλικους στο ιατρείο, κατά τους πρώτους κυρίως μήνες επισκέψεων στα κρατητήρια, έβλεπα να συνωστίζονται στο χώρο αναμονής άνδρες και γυναίκες επιτηρούμενοι από συνοριοφύλακες. Ωστόσο, οι μικτές αυτές καταστάσεις αναμονής διακόπηκαν όταν στο μικρό δωμάτιο οι κρατούμενοι άρχισαν να εκδηλώνουν ερωτικό ενδιαφέρον για άτομα του άλλου φύλου.

Περιφερόμενη στους διαδρόμους των κρατητηρίων για δουλειές συχνά οι αστυνομικοί, κυρίως κατά τους πρώτους μήνες της εκεί παρουσίας μου, με ρωτούσαν νομίζοντας πως είμαι κρατούμενη –σε πολύ υποτιμητικό τόνο: «Από ποιο κελί είσαι εσύ;» ή έλεγαν μεταξύ τους: «Ε! Τι γυρεύει αυτή εδώ έξω;». Κάποιες φορές μου ζητούσαν συγγνώμη λέγοντας ότι είμαι πολύ μελαχρινή και για αυτό το λόγο τους μπερδεύω. Αργότερα ή μερικές μέρες μετά ή και μέρες νωρίτερα ήταν αρκετά πιθανό οι ίδιοι άνθρωποι να είχαν μπει στο γραφείο μου ή στο ιατρείο ρωτώντας με: «Γιατρέ μου, χρειάζεστε κάτι;». Βέβαια, κάποιες φορές είχα παρατηρήσει πως με παρόμοια απαξιωτικό ύφος, με αυτό που χρησιμοποιούσαν οι συνοριοφύλακες ή οι αστυνομικοί προς εμένα νομίζοντας πως είμαι κρατούμενη, απευθύνονταν ανώτεροι αξιωματικοί σε κατώτερους.

Εν πολλοίς, κάθε επίσκεψη στα κρατητήρια ξεκινούσε με τα επείγοντα περιστατικά. Δηλαδή, έγκυες γυναίκες που ζητούσαν να πιστοποιηθεί η εγκυμοσύνη τους από τη γιατρό ώστε να αφεθούν ελεύθερες, στερητικά σύνδρομα, ψυχωσικοί, άνθρωποι σε κρίσεις πανικού –ακόμα και παιδιά-, απόπειρες αυτοκτονίας, χαρακωμένοι, βαριά άρρωστοι.⁸⁸ Στο γραφείο μου πρόσφερα τσιγάρα και κλείνοντας την πόρτα απέφευγα τον συρφετό του ιατρείου. Έπειτα μιλούσα με τους κρατούμενους επισκέπτες μου. Η δουλειά μου ήταν να τους συμβουλευώ για τα χαρτιά τους και να συνεργάζομαι με άλλες δομές «υποδοχής», όποτε αυτό κρίνονταν απαραίτητο, ώστε οι κρατούμενοι να μεταβούν σε ξενώνα, να βρουν την οικογένειά τους, να αποκτήσουν νομική συνδρομή από άλλους Μ.Κ.Ο., αν ήταν πρόσφυγες, και

σίγουρο «φακέλωμα», καθώς η απόκτησή της τοποθετεί τον ή την αιτούσα ασύλου στο σύστημα EURODAC. Με λίγα λόγια όποιος αναγνωρίζεται μόνο προσωρινά ως πρόσφυγας και όχι μόνιμα ως τέτοιος, και όποιος θέλει να ταξιδέψει σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες παγιδεύεται με την εν λόγω κάρτα. Οι ανήλικοι αυτό το γνωρίζουν και έτσι μόνο οι πεπεισμένοι για τη διαμονή τους στην Ελλάδα σκέφτονται να μπουν σε αυτή τη διαδικασία. Ας αναφερθεί ότι κάποια από τα παιδιά μπήκαν στη διαδικασία να ζητήσουν φιλοξενία σε κάποιον ξενώνα προκειμένου να αποκτήσουν τη «ροζ κάρτα» και ουσιαστικά όμως μπλέχτηκαν, γιατί συχνά, η αλλαγή του τόπου διαμονής συνεπάγεται για την αστυνομία εγκατάλειψη της εστίας και άρα άρση της προσωρινής αναγνώρισης της ιδιότητας του πρόσφυγα. Τέλος, οφείλω να σημειώσω ότι συνήθως οι μισοί από τους ανήλικους κρατούμενους είναι Αλβανοί. Οι ξενώνες δεν αφορούν τους Αλβανούς ανήλικους αφού η απέλασή τους είναι άμεση.

άλλα παρόμοια πράγματα.⁸⁹ Πολλοί από τους επισκέπτες μου έρχονταν απλά για να ξεφύγουν για λίγο από το κελί τους, να περπατήσουν και να κάνουν ή να δουν κάτι διαφορετικό ή απλά για τους κεράσω ένα τσιγάρο. Και η μέρα κυλούσε άλλες φορές απλά και «αναίμακτα», ενώ κάποιες άλλες προκαλώντας τόση οδύνη που ευχόμουν να μην είχε ενδιαφέρον αυτή η δουλειά και να προλάβαινα να βαρεθώ λίγο για να μην έχω πια πονοκέφαλο. Κατά τη διάρκεια της μέρας τα περιστατικά των ασθενών πλαισιώνονταν από συζητήσεις για το «πως θα βοηθήσουμε» τον τάδε ή δείνα. Το μεσημέρι φεύγαμε.

⁸⁹ Βέβαια, οι κρατούμενοι ήταν τόσο πολλοί, περίπου πεντακόσιοι, κι εγώ ένα μόνο άτομο που προσέφερε τις εν λόγω υπηρεσίες, ώστε η αποτελεσματικότητα του έργου ίσως είναι τελικά αμφίβολη. Όμως έτσι και αλλιώς το αποτέλεσμα θα ήταν αμφίβολης επιτυχίας καθώς οι προϋποθέσεις είναι τόσες ώστε τα περιθώρια δράσης φαίνονται λίγα. Κυρίως δε, αν λάβουμε υπόψη μας ότι ο νόμος συχνά παγιδεύει. Έτσι η συμβουλευτική μου δραστηριότητα σχετιζονταν ιδιαίτερα με την απλή ενημέρωση ως προς το νομικά ισχύον ώστε μόνος του ο κρατούμενος/ η κρατούμενη έπειτα να αποφασίσει για το μέλλον του/ της.

«Παίζοντας» με τις λάμες, μια ιστορία στα κρατητήρια ανηλίκων.

Ο “τραγουδιστής” φορά πάντα την κουκούλα του μπουφάν του.⁹⁰ Ποτέ δεν είχα δει ολόκληρο το κεφάλι του, παρά μόνο τότε που κόλλησε ψώρα, όπως και άλλοι μέσα στα κρατητήρια, και έπρεπε να φορέσει τα απολυμασμένα ρούχα που του πήγαμε, που όμως δεν είχαν κουκούλα. Συνήθως έχει τα χέρια στις τσέπες, και μπαίνοντας κανείς στο κρατητήριο των ανηλίκων πιθανότατα θα τον ακούσει να τραγουδάει. Εξ’ ου και το παρωνύμιο «τραγουδιστής». Του αρέσει το *break dance* και η *hip hop*, ωστόσο με έναν τρόπο που εμένα μου θυμίζει κάπως τις νέες αυτές τηλεοπτικές εκπομπές χορού και μουσικής. Βέβαια, η βόρεια Αφρική, απ’ όπου και κατάγεται αποτελεί και μήτρα παραγωγής *rap* μουσικής με έντονο πολιτικό στίχο. Αν και τα τραγούδια του “τραγουδιστή” δεν είναι αυτό ακριβώς, μάλλον ζυπνούν στην «ανθρωπιστική» ομάδα, ή σε κάποιους, έστω μια δόση έγκλειστου εξωτισμού με πολιτικές κατευθύνσεις, όπως τις έχουμε εμείς στο μυαλό μας.

Εκείνο το πρωί βγάζουμε ακτινογραφίες θώρακα σε όλους τους ανήλικους κρατούμενους. Για το λόγο αυτό οι ανήλικοι κατεβαίνουν με συνοδεία συνοριοφυλάκων στο υπόγειο του κτιρίου. Ο “τραγουδιστής” φοράντας πάντα την κουκούλα και έχοντας τα χέρια στις τσέπες επιστρέφει στο κρατητήριο από τις ακτινογραφίες. Βρίσκομαι αρκετά μακριά αλλά βλέπω τον αστυνομικό που τον συνοδεύει να τον κλωτσά. Ελαφρά στην αρχή και με μεγαλύτερη δύναμη έπειτα. Ακούω φωνές από μακριά, δεν έχω καταλάβει τι συμβαίνει και όταν πλησιάζω βλέπω αίματα και το χέρι του “τραγουδιστή” σκισμένο κατά μήκος του βραχιόνα.

Ένα από τα συντονιστικά μέλη της οργάνωσης μου λέει: «Δεν το έκανε ο αστυνομικός, το έκανε μόνος του. Ο αστυνομικός τον κλώτσησε επειδή κλέβει...». -Με όλες αυτές τις εξηγήσεις γινόμαστε δικαστές αλλά ας δούμε τη συνέχεια των γεγονότων-. Ένας ακόμη αστυνομικός και υπεύθυνος για το χώρο των ανηλίκων έχει μια δική του εξήγηση για τα πράγματα: «Δε γίνεται κάθε μέρα να είναι με τα χέρια στις τσέπες και την κουκούλα. Του το λέμε αλλά δεν το καταλαβαίνει. Εμείς δηλαδή γιατί στεκόμαστε όρθιοι και αυτός φοράει κουκούλα; Για αυτό τον κλώτσησε».

Και ο τραγουδιστής συμπληρώνει: «Αφού με κλώτσησε δεν μπορούσα να κάνω κάτι άλλο. Πήδηξα, έσπασα τις λάμες από το φωτιστικό και με αυτές έκοψα το χέρι μου».

⁹⁰ Με πλάγιους χαρακτήρες παραθέτω αποσπάσματα από το ημερολόγιο της επιτόπιας έρευνας.

Έπειτα από μία βδομάδα οι μουσουλμάνοι ανήλικοι κρατούμενοι -κυρίως οι άραβες- και κάποιοι ανατολικοευρωπαίοι, όχι πάντως οι Αλβανοί, έκοψαν όλοι με λάμες τα χέρια και τις κοιλιές τους. Τα τραύματα ήταν κυρίως επιφανειακά ή απλές γρατσουνιές. Κάποιος μικρός άραβας μου λέει: «*Αν το πρόβλημα είναι μόνο ένας από εμάς τότε πρόκειται για ένα απλά πρόβλημα και το ξεχνούν. Αν είμαστε όλοι εμείς το πρόβλημα τότε πρέπει κάτι να αλλάξουν. Τώρα μας φέρονται καλύτερα γιατί φοβούνται*». Δεν είμαι σίγουρη για το αποτέλεσμα της πράξης ή για τη διάρκεια της όποιας επίδρασης είχε στους εργαζόμενους των κρατητηρίων η πράξη αυτή. Οι λόγοι που οδήγησαν τους ανήλικους κρατούμενους στην κοπή του σώματος τους ήταν, όπως μου είπαν, το γεγονός ότι τις τελευταίες μέρες δεν έβγαιναν σχεδόν καθόλου από τα κελιά τους,⁹¹ επίσης το ότι σερβίρονταν επί τρεις συνεχόμενες μέρες χοιρινό φαγητό στους Μουσουλμάνους –και σε όλους τους υπόλοιπους, απλώς οι Μουσουλμάνοι δεν τρών χοιρινό- αλλά και διάφορα διαδικαστικά θέματα, προσωπικά του καθενός. Ανεξάρτητα από το αν θίγονταν οι ίδιοι ή κάποιος άλλος, όλοι οι άλλοι –εκτός από τους Αλβανούς κρατούμενους- συγκρότησαν ένα κοινό σώμα αντίδρασης. Ίσως αυτή η μαζική συμπεριφορά δεν ήταν άσχετη από το χαρακώμα του “τραγουδιστή”, κυρίως από τη στιγμή που τα περιστατικά συμπίπτουν χρονικά. Εννοώ πως η πράξη του “τραγουδιστή” ίσως έδωσε την έμπνευση και αποτέλεσε το εναρκτήριο λάκτισμα για να αντιδράσουν οι υπόλοιποι συγκρατούμενοί του.

Αναφέρω την παραπάνω περιγραφή της κοπής των σωμάτων με λάμες όχι ως ένα τυχαίο περιστατικό που απλά έλαβε χώρα κάποτε στα κρατητήρια, αλλά ως το πρώτο σε μία σειρά γεγονότων αυτοτραυματισμού, και κυρίως κοπής του σώματος, που αντίκρισα. Δε θα ήταν υπερβολή αν έλεγα πως τουλάχιστον δύο φορές την εβδομάδα κάποιος αυτοτραυματισμένος, συνήθως από κοπή, επισκέπτονταν το ιατρείο. Πρόκειται δηλαδή για μία πάγια, θεωρώ, πρακτική που κυρίως εφάρμοζαν οι άνδρες κρατούμενοι και κάποιες φορές τα ανήλικα αγόρια.

Εξαρχής θεώρησα την πράξη του αυτοτραυματισμού με λάμες πολιτική. Κυρίως όταν αυτή έλαβε κάπως μαζικότερες διαστάσεις. Αφού τα άτομα προσδιορίζοντας ποια είναι τα βασικά δικαιώματα που στερούνται, όπως το ειδικό φαγητό και ο προαυλισμός, και διεκδικώντας τα, δείχνουν την αντίδραση και την

⁹¹ Κανείς δεν προαυλίζεται σε αυτά τα κρατητήρια, ούτε καν οι ανήλικοι κρατούμενοι. Ωστόσο αυτό που αντικαθιστά για τους ανήλικους τον προαυλισμό είναι ότι επιτρέπεται όλο το πρωί, ίσως και αργότερα, να κυκλοφορούν ελεύθεροι στο διάδρομο του χώρου όπου κρατούνται.

αμφισβήτηση τόσο για τις συνθήκες κράτησης όσο και για το καθεστώς στο οποίο βρίσκονται.⁹² Έτσι πιστεύω πως η συλλογικότητα των ατόμων που έκοψαν λιγότερο ή περισσότερο τα χέρια και την κοιλιά αποτέλεσε ένα πολιτικό σώμα. Εννοώ πως οι κρατούμενοι χρησιμοποιώντας με τον ίδιο τρόπο τα σώματά τους μίλησαν για τις κοινές ανάγκες και τους κοινούς περιορισμούς που υφίστανται οι ίδιοι, ως σώματα και ως υπάρξεις. Θα μπορούσε να ειπωθεί πως με τον τρόπο τους, δηλαδή μέσω των σωμάτων τους εξεγέρθηκαν ενάντια στο ίδιο το σώμα της φυλακής και της συνοριακής κράτησης εν γένει.⁹³ Η αντίδρασή τους δεν αποτελεί μία κατά μέτωπο αντίδραση με τη μορφή της εξέγερσης. Θεωρώ όμως ότι η αντίδραση αυτή αποτελεί εφεύρεση μίας άλλου τύπου εξέγερσης και άρνησης ενάντια στο σώμα της φυλακής και σε ό,τι αυτό εκπροσωπεί, η οποία δε θα σημάνει την έναρξη ενός κύκλου νέων τιμωριών. Και ακριβώς αυτό είναι η κοπή με τις λάμες· αποτελεί μία συμβολική κακομεταχείριση του εαυτού που πιθανότατα δεν θα προκαλέσει την οργή του συστήματος, παρά μόνο μια ελαφρά εκφοβιστική πίεση σε αυτό.

Σχετικά μπορώ να αναφέρω ότι κατά τη διάρκεια της επιτόπιας εμπειρίας μου η πολιτική πράξη της κοπής με λάμες μόνο σε μεμονωμένες περιπτώσεις στάθηκε ικανή να μετασηματίσει τις συνθήκες προς όφελός της. Για παράδειγμα, οι μουσουλμάνοι ανήλικοι κρατούμενοι δεν κατάφεραν ποτέ να μην τους σερβίρονται χοιρινά γεύματα, αλλά ένας ιρακινός κρατούμενος που είχε εκτίσει οκτάχρονη ποινή λόγω ποινικού αδικήματος που είχε διαπράξει, έπειτα από επαναλαμβανόμενους αυτοτραυματισμούς με λάμες κατάφερε τελικά να παύσει την αδικαιολόγητη πλέον κράτησή του –αφού είχε εκτίσει την ποινή του- και να σταλεί στη Γερμανία όπου βρίσκονταν και η υπόλοιπη οικογένειά του. Κανονικά, σε περίπτωση που κάποιος διαπράξει ποινικό αδίκημα, όπως έχει ξανά αναφερθεί, αφού εκτίσει την ποινή του πρέπει να απελαθεί στη χώρα καταγωγής του. Εκτός και αν η χώρα καταγωγής είναι το Ιράκ ή το Αφγανιστάν που η επιστροφή εκεί κρίνεται αδύνατη. Για αντίστοιχες

⁹² Σχετικά με τις ανάγκες και το γεγονός ότι η διεκδίκηση της πλήρωσής τους μπορεί να αποτελέσει μία πολιτική πράξη, βλέπε και Katherine Verdery, *What was socialism and what comes next*, Νέο Τζέρσεϋ: Princeton University Press, 1996, σ. 28-29.

⁹³ Ο Foucault αναφερόμενος σε εξεγέρσεις σε ολοπαγή ιδρύματα λέει πως αντικείμενο της αντίδρασης δεν είναι η εξαθλίωση ή το τελειοποιημένο περιβάλλον της φυλακής. Αντικείμενο της αντίδρασης και εξέγερσης είναι η «υλική της πραγματικότητα», δηλαδή η φυλακή ως φορέας άσκησης εξουσίας και ως συνισταμένη εξουσιαστικών δυνάμεων που γνωρίζουν ή θέλουν να γνωρίσουν το σώμα και κυρίως την ψυχή των κρατούμενων. Η δική μας περίπτωση κράτησης ίσως δεν στοχεύει με αυτή την έννοια στην ψυχή. Στοχεύει πάντως στη γνώση. Βλέπε και Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία, η γέννηση της φυλακής*, μετφ. Κ. Χατζηδήμου-Ι. Ράλλη, Αθήνα: Ράππας, 2004, σ. 44.

περιπτώσεις έχει κάνει γνωμοδοτήσεις⁹⁴ και ο Συνήγορος του Πολίτη οι οποίες όμως, αν και αναφέρθηκαν από την «ανθρωπιστική» ομάδα ως επιχειρήματα για την αποφυλάκισή του Ιρακινού, αγνοούνταν από τη διοίκηση. Το επιχείρημα που άλλαξε την προηγούμενη θέση της διοίκησης τελικά ήταν ότι «ο ιρακινός μπορεί να αυτοκτονήσει στα κρατητήρια, είναι ικανός για αυτό, παίρνει και ψυχοφάρμακα».

Παρά τη μαζικότητα που μπορεί να λάβει μια αντίδραση το γεγονός αυτό δε σημαίνει και την απόλυτη ταύτιση ή τη συνεργασία των κρατούμενων-μελών του κρατούμενου πολιτικού σώματος. Για την ακρίβεια, άλλες πράξεις των κρατούμενων ίσως αποκαλύπτουν το ακριβώς αντίθετο. Εννοώ ότι παρά τις αντιδράσεις, το πολιτικό σώμα των κρατουμένων δεν παύει να αποτελεί τμήμα του ευρύτερου σώματος του χώρου κράτησης. Έτσι, την ίδια στιγμή που φαίνεται ότι συνιστά μια αιχμή στο ευρύτερο σύστημα της συνοριακής κράτησης και επιβολής εξουσίας, ταυτόχρονα φαίνεται να αναπαράγει το σύστημα αυτό. Μάλιστα η αναπαραγωγή μπορεί να συμβαίνει με τον ίδιο τρόπο που λαμβάνει χώρα και η αντίδραση προς το σύστημα κράτησης, δηλαδή χρησιμοποιώντας και πάλι τις λάμες. Ας στοιχειοθετήσουμε όμως τα παραπάνω με περισσότερες λεπτομέρειες από το ημερολόγιο της επιτόπιας έρευνας:

«Την επόμενη της κοπής των σωμάτων μέρα ανέβηκα και πάλι στα κρατητήρια. Ο συγκάτοικος στο κελί του μικρού άραβα που μου μίλησε την προηγούμενη μέρα επεξηγώντας την πράξη της κοπής με λάμες είχε μαυρισμένο μάτι. Άραβες και Αλβανοί όλοι κλειδωμένοι στα κελιά τους, κανείς στο διάδρομο. Και άλλων ανήλικων τα μάτια ήταν επίσης μαυρισμένα. Κρατούμενοι με μώλωπες, σε ένδειξη πρόσφατης μάχης.

-Τι έγινε; Ρωτώ τον πρώτο που συνάντησα με μαυρισμένο μάτι.

-Οι Αλβανοί μας βρίζουν. Αυτοί μπορεί να βρίζονται μεταξύ τους και να μην έχει σημασία. Εμείς όμως δεν το κάνουμε και μας πειράζει. Για αυτό το βράδυ, όταν μας άνοιξαν για να πάμε στην τουαλέτα, τους δείραμε. Πήραμε τις λάμες από τα φώτα. Κοίτα! Τώρα οι αστυνομικοί τις έχουν βγάλει όλες. Τους χτυπήσαμε. –Απάντησε ο μικρός άραβας.

Έπειτα από μία ακόμη μέρα συνειδητοποιώ πως όλοι οι Αλβανοί του κρατητηρίου των ανήλικων έχουν απελαθεί και αυτό ήταν περίεργο γιατί ποτέ ξανά δεν είχα συναντήσει

⁹⁴ Σχετικά με τη γνωμοδότηση του Συνηγόρου του Πολίτη βλέπε και Γιώργος Καμίνης, Χρύσα Χατζή, «Δικαστική απέλαση και συνταγματικά όρια κράτησης», *Πόρισμα - Κύκλος των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Σεπτέμβριος 2000, στο <http://www.synigoros.gr>

τόσο μαζική αποχώρηση. Συνήθως ο καθένας περιμένει μία με δύο βδομάδες ώσπου να έρθει η σειρά του να απελαθεί. Τότε μου λέει ο μικρός άραβας:

-Είδες; Τους έδιωξαν.

-Γιατί έγινε αυτό;

-Τους πήρα 260 ευρώ.

-Πως;

-Στα χαρτιά. Αν δεν ξέρουν να κλέβουν! Εγώ δεν κλέβω αλλά ξέρω να παίζω. Έπαιξα με 5 ευρώ, ποιος τους είπε να παίζουν με 260;

[...] Όχι ότι δεν το περίμενα, αλλά έφριξα με τα γεγονότα και κυριότερα με την ευκολία με την οποία μου τα αφηγήθηκαν. Βλακοειδέστατα ίσως, εξήγησα τη φουκωική θεωρία για την εξουσία στον μικρό άραβα. Βέβαια δεν είχα την απαίτηση να συμφωνήσει, ούτε καν να την ακούσει. Ποιος ακούει άλλωστε έτσι απλά και όντας κρατούμενος επιστημονικές θεωρίες; Πάντως εγώ επί τούτου την εκλαϊκευσα –και δεν ομολόγησα πως πρόκειται για θεωρία, εξάλλου κάποια πράγματα είναι βγαλμένα από τη ζωή. Του είπα πως ασκεί σε άλλους την εξουσία και τη βία που του ασκείται. Δεν έρχεται από “πάνω” είναι παντού. Έδειχνε να μην με ακούει. Στο τέλος μου είπε:

-Κάτσε κι εσύ τρεις μήνες, όχι σε κελί, στο δωμάτιό σου και θα δεις! ».

Ο μικρός αυτός που φαίνεται ή έστω φέρεται κατά κάποιον τρόπο σαν αρχηγός ή καθοδηγητής της συλλογικής δράσης φέρεται εξουσιαστικά, σχεδόν όπως του φέρεται η διοίκηση και το συνοριακό σύστημα κράτησης. Η μάχη με τις λάμες οδήγησε στην άμεση απέλαση των Αλβανών ανήλικων προκειμένου να αποφευχθούν νέα επεισόδια, την επόμενη κιόλας μέρα. Έτσι, ενώ αρχικά με είχε εντυπωσιάσει η κοινή αντίδραση των ανήλικων, αντιλήφθηκα έπειτα ότι τα σώματα, πολιτικά-συλλογικά και ατομικά, ενδύονται συχνά ανάλογα με την περίσταση. Το ίδιο και οι πράξεις μας. Εδώ φαίνεται πως οι πράξεις καθοδηγούνται από τις κάθε φορά υφιστάμενες σχέσεις εξουσίας. Τα σώματα που πράττουν, άλλοτε πληγώνοντας εαυτούς και άλλοτε άλλους, δρουν δραματουργικά. Αποτελούν δηλαδή φορείς νοήματος μέσα από μία διαρκή «υλοποίηση δυνατοτήτων». Δέχονται εξουσία, αντιδρούν σε αυτή και έπειτα με τα ίδια μέσα την αναπαράγουν. Έτσι, οι θεωρητικά παθητικοί και “καημένοι” δέκτες της ανθρωπιστικής βοήθειας μεταμορφώνονται μέσα από τις πράξεις και τα σώματά τους σε ενεργούς ήρωες και έπειτα σε θύτες, πολιτικοποιώντας το προσωπικό, από τη στιγμή που το εντάσσουν «στο

περιχαρακωμένο πλαίσιο μιας κοινής πολιτισμικής κατάστασης».⁹⁵ Η κατάσταση αυτή είναι η διαδικασία του συνοριακού εγκλεισμού. Και ως διαδικασία συνεχίζει να πραγματώνεται και να μεταμορφώνεται ατελείωτα και ταυτόχρονα με τη μεταβολή της θέσης κάθε συμμετέχοντα στην κράτηση, ιδωμένη πάντα σε σχέση με τη θέση των άλλων συμμετεχόντων.

⁹⁵ Judith Butler, «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία», στο Α. Αθανασίου (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, μετφ. Κ. Χατζηδήμου-Ι. Ράλλη, Αθήνα: Νήσος, 2006, σ. 388, αλλά και σ. 385-386.

Μειωμένα σώματα, ερωτικά ανυπάκουα.

Ο κόσμος φαίνεται να αντανακλάται και στα σώματά μας. Έτσι, ο εγκλεισμός σε ένα συνοριακό χώρο κράτησης δεν αποτελεί μόνο την ένδειξη μιας ανώτερης πολιτικής θέσης σχετικά με τη μετακίνηση, τους μετανάστες ή τη ροή του κεφαλαίου. Αφού ο περιορισμός της μετακίνησης με τη μορφή συνοριακής κράτησης καταρχήν έχει αντίκτυπο στο σώμα. Τα σώματά μας λοιπόν υπάγονται σε σχέσεις εξουσίας και κυριαρχίας.⁹⁶ Γίνονται αντικείμενα περιορισμού, γνώσης, ελέγχου χωρίς ωστόσο να στέκονται παθητικά σε αυτό. Δύνανται να υποταχθούν και να αναπαράγουν την εξουσία που τα περιβάλλει, αλλά ταυτόχρονα και παράλληλα με αυτό μπορεί να την αρνηθούν σε κάποιο βαθμό και να αντιδράσουν σε αυτήν. Όπως είδαμε και στην προηγούμενη υποενότητα οι σωματικές κινήσεις κάποιες φορές συνιστούν μια «βαθιά πολιτική πράξη». Εδώ, θα εξεταστεί πώς η εκδήλωση του ερωτικού ενδιαφέροντος, ακόμα και με τη μορφή παιχνιδιού ή αστείου, μπορεί να αποτελέσει πολιτική πράξη και μάλιστα πράξη ανυπακοής.⁹⁷

Ας χρησιμοποιήσουμε ένα επιτόπιο παράδειγμα:

Γυναίκες και άνδρες κρατούνται σε διαφορετικές πτέρυγες και σε διαφορετικούς ορόφους. Δεν υπάρχει λοιπόν παρά πολύ μικρό ενδεχόμενο να συναντηθούν μεταξύ τους. Κατά τους πρώτους μήνες των επισκέψεών μου στα κρατητήρια, φτάνοντας το πρωί στον χώρο όπου συναντούσα τους κρατούμενους, έβλεπα να συνωστιζονται σε ένα μικρό δωματιάκι αναμονής, κάποιες φορές πραγματικά, ορδές ανδρών και γυναικών που περίμεναν είτε να μιλήσουν μαζί μου αλλά κατά κύριο λόγο να τους εξετάσει ο γιατρός. Όλοι αυτοί συνήθως έπρεπε να περιμένουν για κάποιες ώρες ώσπου να φτάσει η σειρά τους. Και όπως είναι φυσικό παρεπόμενο η αναμονή οδηγεί σε γνωριμίες και οι γνωριμίες σε συμπάθειες, αντιπάθειες και ένα σωρό άλλα πράγματα. Κάποια στιγμή λοιπόν δύο από τους κρατούμενους εκδήλωσαν με πιο προφανή τρόπο το ενδιαφέρον που υπήρχε ανάμεσά τους. Εγώ δεν ήμουν παρούσα, γιατί πιθανότατα βρισκόμουν στο γραφείο μου. Ωστόσο επικράτησε για λίγο ένα μικρό πανδαιμόνιο που θύμιζε κάτι από

⁹⁶ Michel Foucault, «Πολιτική οικονομία του σώματος», στο Α. Αθανασίου (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και Πολιτισμική κριτική*, μετφ. Κ. Χατζηδήμου-Ι. Ράλλη, Αθήνα: Νήσος, 2006, σ. 126.

⁹⁷ Θα ήθελα να σημειώσω εδώ πως παρά το ότι αναφέρομαι σε σώματα και σωματικές πράξεις, δεν θεωρώ ότι αυτά υπάρχουν ξέχωρα-σε διάσταση ή απόσταση από ότι ονομάζεται ψυχή. Ο εγκλεισμός δεν περιορίζει μόνο τα σώματα αλλά την ανθρώπινη ύπαρξη ως ολότητα. Για αυτό το λόγο θα συμφωνήσω με το Foucault που λέει ότι: «η ψυχή είναι μία πραγματικότητα που παράγεται αδιακόπως, στα γύρω, στην επιφάνεια, στο εσωτερικό του σώματος...». *Ο.π.*, σ. 128.

κουτσομπολιό εκφρασμένο σε επίσημο ύφος προκειμένου να παρθούν επίσημα αποφάσεις. Έκτοτε, οι μικτές αυτές καταστάσεις αναμονής διακόπηκαν.

Αστειευόμενη, ρωτώ έπειτα από το συμβάν την πρωταγωνίστρια αυτού:

-Τι έγινε; Τα φτιάξατε;

-Τον συμπαθώ, αλλά δεν είναι σοβαρό, έχω άνδρα και παιδιά, τι άλλο όμως να κάνω εδώ μέσα; -απάντησε εκείνη-.

Σκοπός μου βέβαια δεν είναι να κρίνω την ορθότητα των πράξεων. Άλλωστε, οι πράξεις και οι αποφάσεις πραγματώνονται πάντα μέσα σε κάποια συμφραζόμενα που τις εξηγούν και τις νομιμοποιούν. Αυτό που επιχειρώ να δείξω είναι πως κάποιες σωματικές εκδηλώσεις που ίσως έξω από τα κρατητήρια δεν θα σήμαιναν μάλλον κάτι σοβαρό ή κατακριτέο, εντός του χώρου εγκλεισμού λαμβάνουν κάποια άλλη διάσταση. Έτσι, ίσως εκτός των κρατητηρίων θα σχολιάζονταν ότι η γυναίκα ή και ο άνδρας έχουν οικογένειες. Εντός της φυλακής αυτό που σχολιάζεται είναι το ανεπίτρεπτο της πράξης στον χώρο αυτό. Εύλογα ή όχι, η απαγόρευση αυτή νομίζω πως είναι αποδεικτική εκείνου που ο Foucault ονομάζει «μείωση» των κρατούμενων σωμάτων.

Ο Foucault, μιλώντας για τους έγκλειστους και «υποβαλλόμενους σε τιμωρία» αναφέρει ότι τα σώματά τους είναι «μειωμένα». Εξηγεί ο τελευταίος πως το σώμα του κατάδικου ή απλά του υποβαλλόμενου σε τιμωρία αποτελεί την κωδικοποίηση ενός πλέγματος από εθιμοτυπικά στοιχεία, νόμους και κανόνες. Μάλιστα, το σώμα σημαδεύεται από όλα εκείνα που το περιβάλλουν και περιορίζουν, που εν προκειμένω λαμβάνουν μια πιο ακραία μορφή, αυτή του εγκλεισμού. Το σώμα του έγκλειστου λοιπόν κωδικοποιεί μια «μειωμένη εξουσία». Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι το ίδιο σώμα δεν φέρει καθόλου ή δεν ασκεί τη δική του εξουσία σε άλλους, αλλά σημαίνει ότι όντας υποταγμένο υπολείπεται κάποιας εξουσίας.⁹⁸

Σε σχέση με τα προηγούμενα θα παραθέσω μία ακόμη ιστορία που μου αφηγήθηκε κάποιος από τους μεταφραστές μου λίγες μέρες πριν αφεθεί ελεύθερος. - Συνηθως τότε γίνονται και οι πιο μεγάλες αποκαλύψεις-.

«Ξέρεις, τα βράδια δεν περνούν εύκολα εδώ. Έχουμε κολλήσει στον τοίχο απέναντι από τα κρεβάτια μας φωτογραφίες με γυμνές γυναίκες και τις κοιτάζουμε. Μια μέρα πέρασε ένας αστυνομικός και ρώτησε:

⁹⁸ Ο.π., σ. 127. Μάλιστα, σε αντίθεση με το σώμα του κατάδικου ο Foucault μιλά για το σώμα του βασιλιά, το οποίο φέρει τα δικά του σύμβολα, εθιμοτυπικά στοιχεία και κανόνες, σύμφωνα πάντα με τις απαιτήσεις του στέμματος, αλλά σημαδεύεται ταυτόχρονα από «αυξημένη εξουσία» σε σχέση με αυτή του κατάδικου.

-Τι είναι αυτά εδώ;

-Ε, τι να κάνουμε κι εμείς; Είπαμε.

Αλλά επειδή μας συμπαθεί τελικά δεν ξεκολλήσαμε τις φωτογραφίες. Όμως συμβαίνει και κάτι άλλο. Το δωμάτιό μας είναι το μοναδικό που βλέπει στην πτέρυγα των γυναικών απέναντι. Κι εμείς μόνο ένα δωμάτιο μπορούμε να δούμε αλλά αργά το βράδυ οι γυναίκες από αυτό το δωμάτιο κάνουν στριπτιζ. Δε φαίνονται πολλά πράγματα γιατί οι γυναίκες είναι μακριά και σε άλλο όροφο».

Νομίζω πως η απόσταση ανάμεσα στα δύο δωμάτια είναι τόσο μεγάλη ώστε δεν διακρίνονται λεπτομέρειες, παρά μόνο οι φιγούρες των γυναικών. Κατά μεγάλη πιθανότητα, οι άνδρες δε συνάντησαν ποτέ από κοντά αυτές τις γυναίκες. Το γεγονός αυτό, όπως έμαθα αργότερα, επαναλαμβάνονταν ως πράξη ανάμεσα στα δύο κελιά, ανεξάρτητα από το ότι οι κρατούμενοι των κελιών αυτών άλλαζαν συνεχώς. Έτσι, κάποια στιγμή μαθεύτηκε και έλαβε διαστάσεις τεράστιου «σούσουρου», ανάμεσα σε κρατούμενους, τη διοίκηση και την ανθρωπιστική ομάδα. Ο λόγος του εντυπωσιασμού ήταν ίσως και η ίδια η πράξη, αλλά κυριότερα νομίζω τα όσα αυτή συμβολίζει. Τα μειωμένα σώματα των κρατούμενων ίσως φαίνονται, σε κάποιο βαθμό, ανυπάκουα σε σχέση με ό,τι θα περίμενε κανείς να συναντήσει βάσει του επίσημου λόγου που αφορά τον εγκλεισμό.

Η εκδήλωση λοιπόν του ερωτικού ενδιαφέροντος ή η αποκάλυψη του σώματος, τουλάχιστον για κάποιον αδαή νέο επισκέπτη στα κρατητήρια, μοιάζει να με άρνηση προς τον κυρίαρχο λόγο που αφορά την κράτηση. Μοιάζει με πράξη που παραβαίνει τον κανόνα, ακόμα κι αν ο τελευταίος είναι άγραφος. Για την ακρίβεια μοιάζει με την «επιτέλεση»⁹⁹ μιας ανυπακοής και αντιπαράθεσης προς τον εγκλεισμό και τις κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας, όπου το σώμα φέρει επάνω και μέσα του τόσο τον κοινωνικό λόγο όσο και έναν κοινωνικό αντίλογο.

Έτσι, τα μειωμένα σώματα των κρατούμενων, φαίνεται να προσπαθούν να χρησιμοποιήσουν κάθε τετραγωνικό εκατοστό μιας κάποιας ελευθερίας. Ακόμα και με μορφή καρικατούρας¹⁰⁰ οι κρατούμενοι δίνουν τόπο στη φαντασία τους και φέρνουν στην έγκλειστη ζωή τους κάτι που δυνητικά δεν θα έπρεπε να ανήκει σε αυτήν.

⁹⁹ Σχετικά με τη χρήση του όρου «επιτελεστικότητα» βλέπε Judith Butler, «Από-μίμηση και έμφυλη ανυπακοή», στο Κ. Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Σεξουαλικότητα, θεωρίες και πολιτικές της Ανθρωπολογίας*, μετφ. Α. Αθανασίου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006, σ. 236-237. καθώς και την επεξήγηση της Μακρυνιώτη στο Δήμητρα Μακρυνιώτη, «Εισαγωγή», στο Δ. Μακρυνιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος, διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Νήσος, 2004, σ. 22.

¹⁰⁰ Καρικατούρα: Δηλαδή με τρόπο αστείο, σε άλλο μέγεθος, σε ένα μικροεπίπεδο

Το (συν)οριακό κρυφτό. Μία διαδρομή λαθροβίωσης σε έναν ευρύτερο συνοριακό χώρο.

Για εκείνους που ταλαντεύονται στην οριακότητα του νόμου ο χώρος, τον οποίο ο νόμος αυτός ελέγχει, μοιάζει να καθίσταται εν δυνάμει σύνορο. Είδαμε νωρίτερα ότι ο νόμος ποινικοποιώντας την ελεύθερη μετακίνηση της πλειοψηφίας των ατόμων από τρίτες χώρες,¹⁰¹ εκτός από το ότι δύναται να εγκλείσει τα άτομα αυτά σε συνοριακούς χώρους κράτησης, ταυτόχρονα καθιστά ολόκληρες κρατικές επικράτειες σε συνοριακές ζώνες. Για όλα αυτά όμως έχουμε μιλήσει νωρίτερα. Ο λόγος που αναφερόμαστε και πάλι στην οριακότητα της κατάστασης που δημιουργεί η έλλειψη ή εν δυνάμει έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων παραμονής σε μία επικράτεια, είναι για να εισάγουμε την περιγραφή της λαθραίας-βίωσης σε ένα ευρύτερο σύνορο. Να μιλήσουμε δηλαδή για τη λαθροβίωση ως διαδικασία και διαδρομή τόσο μέσα αλλά και έξω από τον συνοριακό χώρο κράτησης ή υποδοχής.¹⁰²

Η διαδικασία αυτή, έτσι όπως την παρακολούθησα ως μέλος μιας ανθρωπιστικής αποστολής, έμοιαζε με μεγάλο συν-οριακό κρυφτό. Συνοριακό επειδή εκτυλίσσονταν στα σύνορα και οριακό ακριβώς επειδή οι μετακινούμενοι από τρίτες χώρες, έχοντας προσωρινά μονάχα έγγραφα παραμονής στην Ελλάδα ή και καθόλου, βρίσκονταν σε μία διαρκή αναμέτρηση με το νόμο, με τις παγίδες αλλά και τις διευκολύνσεις που αυτός μπορεί να παρέχει. Θα παρακολουθήσουμε λοιπόν ένα τμήμα του ταξιδιού κάποιων ασιατών που είχε ως στόχο προορισμού χώρες του ευρωπαϊκού βορά ή και της βορειοαμερικανικής ηπείρου, παραθέτοντας συχνά τμήματα από το ημερολόγιο της επιτόπιας έρευνας.

Είναι πρωί Δευτέρας και συναντώ τα μέλη της αποστολής: δύο δικηγόροι και ένας μεταφραστής. Επισκεπτόμαστε την αστυνομία για τη σχετική άδεια εισόδου στο χώρο και ξεκινάμε. Ο χώρος κράτησης βρίσκεται έξω από και πάνω από την πόλη της

¹⁰¹ Χρησιμοποιώ την έκφραση «τρίτες χώρες» επειδή είναι αυτή που χρησιμοποιείται και από την ΕΕ για να περιγράψει τη θέση της σε ό,τι αφορά τους μετακινούμενους πληθυσμούς από τις εκτός ζώνης Shengen χώρες.

¹⁰² Η «λαθροβίωση» είναι όρος δανεισμένος από τον E. Goffman. Η χρήση του όρου από τον Goffman σήμαινε τον δραματουργικό χειρισμό του εαυτού από έγκλειστους σε ολοπαγή ιδρύματα. Οι έγκλειστοι υιοθετήσουν τη συμπεριφορά εκείνη που θα τους επέτρεπε να αποφύγουν τις ενοχλήσεις και τα προβλήματα που θα συναντούσαν σε μία ενδεχόμενη μετωπική αναμέτρηση με τους εργαζόμενους των ιδρυμάτων. Βλέπε σχετικά και Erving Goffman, *Άσυλα*, μετφ. Ξ. Κομνηνός, Αθήνα: Ευρύταλος, 1994, σ. 171-289.

Η χρήση του όρου λαθροβίωση, εν προκειμένω, δε σημαίνει την ταύτιση μιας συνοριακής επικράτειας με ένα ολοπαγές ίδρυμα, δηλαδή με έναν τόπο διαμονής και εργασίας αυστηρά διευθυνόμενο και ολοκληρωτικό. Αλλά, η λαθροβίωση θεωρώ πως εδώ αποτελεί έννοια-κλειδί σε σχέση με την οριακότητα των ανθρώπων που βρίσκονται σε ένα διηλεκτές/διαρκές συνοριακό κρυφτό.

Μυτιλήνης. Φτάνουμε σε ένα διώροφο κτίριο με αυλόγυρο, περιφραγμένο με κάγκελα και συρματοπλέγματα. Ο χώρος φαίνεται μεγάλος. Στο περιφραγμένο προαύλιο του κρατητηρίου βρίσκεται ένα σπιτάκι από ξύλο, περιφραγμένο και αυτό από τον υπόλοιπο προαύλιο χώρο με συρματοπλέγμα. Είναι το σπιτάκι της αστυνομίας. Μας βάζουν να περιμένουμε εκεί όση ώρα λαμβάνει χώρα η καταμέτρηση των κρατουμένων ενός θαλάμου για να ξεκινήσει ο ωριαίος προαυλισμός. Κάθε θάλαμος έχει περίπου 40 άτομα. Οι εθνικότητες έχουν τοποθετηθεί ξεχωριστά. Έτσι, σε ένα δωμάτιο κρατούνται οι Αφγανοί –και όσοι έχουν δηλώσει ότι είναι Αφγανοί- και χωριστά βρίσκονται οι Ιρακινοί, οι Κούρδοι και τέλος ο θάλαμος των “mixed”. Στον όροφο επάνω μένει μια οικογένεια.

Ξεκινάμε τις συνεντεύξεις. Χωριζόμαστε σε τρεις ομάδες. Κάνω κι εγώ συνεντεύξεις. Μεταφραστές μας αυτοί που μιλούν Αγγλικά οι οποίοι έχουν, υποψιάζομαι, κάπως και το ρόλο του «μεσάζοντα». Είναι αυτοί που συνεννοούνται με την αστυνομία, ρυθμίζουν την κυκλοφορία στο χώρο και γενικά κυκλοφορούν ελεύθεροι στο προαύλιο εκτός ωρών προαυλισμού.

Έχω λοιπόν κι εγώ το μεταφραστή μου. Ξεκινώ μαζί του την πρώτη συνέντευξη. Ξέρει Αγγλικά και Γαλλικά. Δεν είναι Παλαιστίνιος όπως δήλωσε στην αστυνομία. Υπάρχει σωρός από Παλαιστίνιους που είναι βορειοαφρικάνοι και που η αστυνομία πρέπει να καταλάβει από πού είναι. Όταν ρωτά την Παλαιστίνη, αυτή δεν τους αναγνωρίζει και έτσι δεν μπορεί κανείς να τους επιστρέψει κάπου. Είναι από κάπου αλλού. Είναι οικονομικοί μετανάστες [...]. Αν και συμπαθώ το μεταφραστή καταλαβαίνω πως ως ο μεσάζοντας μπορεί να έχει κάποια παραπάνω εξουσία. Μετά τη συνέντευξη του εξηγώ τα πράγματα με τις κάρτες και τη νομοθεσία στην Ελλάδα.

Φτάνουν περίπου δεκαπέντε νέα άτομα στο χώρο. Ο μεταφραστής σε ερώτηση της αστυνομίας ενημέρωσε πως η ομάδα των νεοαφιχθέντων κάθε άλλο παρά Αφγανούς περιέχει. Ο μεταφραστής πρέπει να είναι αξιόπιστος για την οργάνωση, όχι όμως να προδίδει μυστικά, ωστόσο είναι και ο ίδιος αιτών άσυλο και συνεπώς εξαρτημένος από τις διαδικασίες ελέγχου... Και είναι αλήθεια πως τα δεκαπέντε άτομα που μόλις τότε έφτασαν δεν ήταν Αφγανοί. Όμως δεν υπάρχει η δυνατότητα να διαπιστωθεί αυτό. Οι ίδιοι το αντιμετώπισαν κάπως. Όταν τους μιλά η αστυνομία αυτοί σκύβουν το κεφάλι και δεν απαντούν. Τελικά όλοι τους μπαίνουν στο κελί με τους Αφγανούς.

Τέλος, μοιράζω τα φυλλάδια της ανθρωπιστικής οργάνωσης, όλα σε άπταιστα ελληνικά. Ψάχνω να βρω και κάποιον που να μιλά Αγγλικά στο κελί των Αφγανών ώστε

να εξηγήσω πέντε πράγματα πριν φύγω. Μετά από ώρα βρίσκω έναν καλοθελητή από την ομάδα των νεοαφιχθέντων. Του μιλώ λίγο για τη διαδικασία ασύλου και την ανθρωπιστική οργάνωση και φεύγω»

Διασχίζοντας την πόλη για να πάω στο λιμάνι συναντώ την ομάδα των τελευταίων δεκαπέντε ατόμων που δήλωσαν Αφγανοί. Μετά από τρεις μέρες κράτησης έχουν αφεθεί ελεύθεροι και όπως φαίνεται θα ταξιδέψουμε μαζί.

«[...] Ανεβαίνω στο κατάστρωμα και η ομάδα των δεκαπέντε είναι ήδη εκεί. Οι εμφανώς Αφγανοί, λόγω των εξωτερικών χαρακτηριστικών τους, κάθονται μόνοι και πολύ ήσυχοι σε ένα τραπέζι. Οι άλλοι της ομάδας είτε κάνουν μικρά πηγαδάκια είτε κινούνται πιο τολμηρά στο χώρο. Εκεί βρίσκεται και ο μοναδικός συνομιλητής μου από το κελί των Αφγανών. Αποφασίζω να του μιλήσω. Βρίσκω την ευκαιρία όταν πηγαίνει στο κυλικείο. Αγοράζει νερά και φαγητό για όλη την ομάδα και με καλεί να καθίσω μαζί τους. Μιλά πολλές γλώσσες και έχει σπουδάσει. Ακόμα δεν καταφέρνω να καταλάβω από πού είναι. «Πάντως όχι Άραβας», λέει. Τους εξηγώ το καθεστώς του πολιτικού ασύλου στην Ευρώπη και την εν δυνάμει παγίδα που ενέχει. Οι Αφγανοί συνεχίζουν να κάθονται σε άλλο τραπέζι. Το δικό μου “mixed” τραπέζι μάλλον δεν επιθυμεί να μείνει στην Ελλάδα. Μιλούν σε μια γλώσσα που δεν έχω ακούσει καθόλου μέχρι στιγμής και έτσι δεν καταλαβαίνω ποια είναι -Φαρσί όπως αντιλήφθηκα εκ των υστέρων-. Κάποια στιγμή έρχονται και άλλα άτομα στο τραπέζι μας και οι συνηνοήσεις γίνονται στα τούρκικα[...]. –Λόγω της τότε απειρίας μου δεν ήμουν καθόλου υποψιασμένη για το τι μπορεί να συμβαίνει-.¹⁰³

Η συζήτησή μας κράτησε περίπου έξι ώρες και ολοκληρώθηκε ανταλλάσσοντας με τον κύριο συνομιλητή μου ηλεκτρονικές διευθύνσεις ώστε να επικοινωνούμε. Φτάνοντας όμως το ίδιο πρωί στα γραφεία του ΜΚΟ με καλούν για ένα «επείγον» όπως μου λένε τηλεφώνημα. Το επείγον τηλεφώνημα ήταν το πιο περίεργο που μου έχει συμβεί μέχρι τώρα. Κάποιος από την ομάδα των δεκαπέντε, που είχαν κρατήσει το τηλέφωνο της οργάνωσης από το ενημερωτικό φυλλάδιο, καλούσε ζητώντας βοήθεια και λέγοντας τα εξής:

« [...] Είμαι κάποιος από το καράβι. Δε θέλω να πω ποιος είμαι. Είμαστε Ιρανοί οι περισσότεροι. Οι Αφγανοί είναι λίγοι. Μαζί μας ταξίδευαν και οι Τούρκοι που μας

¹⁰³ Όπως κατάλαβα μετά από καιρό και λόγω της δουλειάς στα κρατητήρια, η πλειοψηφία των Τούρκων κρατούμενων που συνάντησα παραδέχθηκε ή και κάποιος μου είπαν χωρίς καν να τους ρωτήσω πως η προηγούμενη δουλειά τους ήταν το “δουλεμπόριο”, δηλαδή η επί μίσθωση μεταφορά ατόμων στην Ελλάδα με παράνομο τρόπο. Μάλλον λοιπόν κάποιοι της παρέας ήταν οι μεταφορείς των υπολοίπων-.

μετέφεραν από το Αϊβαλί στην Ελλάδα. Πληρώσαμε για να μας φέρουν μέχρι την Αθήνα. Τώρα ζητούν και άλλα χρήματα. Μας κλείδωσαν σε ένα σπίτι. Πήδηξα από το μπαλκόνι στο κάτω σπίτι. Δεν ξέρω τι να κάνω, τι να κάνω. Ίσως οι άλλοι κινδυνεύουν[...]».

Η τηλεφωνική επικοινωνία συνεχίστηκε άλλες δύο ώρες δίνοντας οδηγίες σε αυτόν που τηλεφωνούσε, που όπως αποδείχθηκε ήταν ο κύριος συνομιλητής μου στο καράβι. Κάνοντας αναγνώριση του αριθμού που καλούσε βρήκα το όνομα και τη διεύθυνση του κατόχου και πήγα στο αστυνομικό τμήμα της περιοχής. Οι αστυνομικοί αρχικά ήταν αρνητικοί. Έπειτα από πιέσεις δέχθηκαν να εξετάσουν τι συμβαίνει. Με μία εθελόντρια δικηγόρο τους συνοδεύσαμε. Βρήκαμε το σπίτι. Οι αστυνομικοί ανέβηκαν στο διαμέρισμα, βρήκαν το συνομιλητή μου και όταν κάλεσαν και άλλες ενισχύσεις εμείς φύγαμε. Τις επόμενες μέρες μάθαμε στη δουλειά από το τμήμα αλλοδαπών ότι οι μετανάστες κρατήθηκαν τρεις μέρες ενώ οι παράνομοι μεταφορείς τους θα περνούσαν από δίκη. Ο συνομιλητής μου κάποιες μέρες έπειτα μου έγραψε για να με ευχαριστήσει και ένα μήνα αργότερα για να μου πει πως τελικά έφτασε στην Αγγλία.

Διατήρησα την επικοινωνία με τον συνομιλητή μου για αρκετό διάστημα. Όπως κατάλαβα, αν και ίσως κάνω λάθος, ο συνομιλητής μου είχε κάποια σχέση με τους παράνομους μεταφορείς μεταναστών. Ο ίδιος δεν το αρνήθηκε αυτό όταν μετά από πολύ καιρό τον ρώτησα, αν και ούτε το παραδέχτηκε ρητά. Όπως μου είπε ένας σχεδόν ανήλικος κρατούμενος που εργάστηκε κάποια στιγμή ως «κράχτης» σε κύκλωμα παράνομης μεταφοράς ατόμων από Τουρκία σε Ελλάδα: *«Το σύστημα λειτουργεί από στόμα σε στόμα. Αν είσαι κοινωνικός και μιλάς πολλές γλώσσες μπορείς να μαζεύεις κόσμο από την Τουρκία για να τους περάσουν οι άλλοι απέναντι. Αυτό είναι καλό γιατί εσύ δεν πληρώνεις για να περάσεις αλλά και γνωρίζεις γενικά τι συμβαίνει».*

Μα όπως τόνισα και από την αρχή της εργασίας η αλήθεια μάλλον δεν υπάρχει, τουλάχιστον ως μία και αυτούσια ύπαρξη. Προσπαθώντας λοιπόν να υπερβώ τα δίπολα «καλό vs κακό» και «αλήθεια vs ψέμα», αποφάσισα να δώσω τόπο και νόημα στην ίδια τη διαδικασία, η οποία τότε άρχισε να μοιάζει με παιχνίδι λαθροβίωσης. Ο Agamben μάλιστα, σχετικά παρατηρεί ότι «η δήλωση ψευδούς εθνικότητας συνεισφέρει ώστε να παρουσιάζεται μία γυμνή ζωή, στερημένη της

αύρας του πολίτη».¹⁰⁴ Εννοώ με τα προηγούμενα ότι ακόμα και αν τα άτομα έχουν καταμετρηθεί από το σύστημα ελέγχου, το γεγονός ότι δεν είναι πολίτες κάποιου κυρίαρχου κράτους και άρα ούτε φορείς δικαιωμάτων τους τοποθετεί σε μία διαρκή αναμέτρηση με το νόμο. Ακριβώς αυτή η αναμέτρηση αφαιρεί από τον λόγο και τις πράξεις τους τις έννοιες του αληθινού ή του ψεύτικου αφού πιθανότατα η βιωμένη πραγματικότητα των εν δυνάμει παράνομων είναι πολύ διαφορετική από την πραγματικότητα που παράγει ο νόμος και ο κυρίαρχος λόγος, -που αποτελούν και τους νομιμοποιημένους κριτές των εν δυνάμει παρανόμων-. Η αναμέτρηση με το νόμο δηλαδή επεξηγεί και οδηγεί στη λαθροβίωση. Έτσι, όπως είδαμε και νωρίτερα κάποιοι, προκειμένου να καρπωθούν τις ευεργετικές συνέπειες παραμέτρων του νόμου, επινοούν στοιχεία του εαυτού τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν όλοι εκείνοι οι ασιάτες που υποδύθηκαν τους Αφγανούς, αφού οι δεύτεροι τυγχάνουν ευνοϊκότερης μεταχείρισης σε σχέση με τους υπόλοιπους κρατούμενους –κρατούνται μόνο τρεις μέρες και δεν απελαύνονται ποτέ.¹⁰⁵ Σε αυτή την περίπτωση «η ονοματοδοσία είναι ταυτόχρονα και ορισμός των συνόρων»:¹⁰⁶ Συνόρων, αυτή τη φορά όχι χωρικών, αλλά επινοημένων για τον ίδιο τον εαυτό.

Τα άτομα λοιπόν αρκετά συχνά μπορεί να επινοούν, σε κάποιο βαθμό, όχι μόνο τον τωρινό αλλά και τον παρελθόντα εαυτό τους, ανάλογα με τα ζητούμενα που θέτουν κάθε φορά οι συγκυρίες. Οπότε, ακόμα κι αν οι ζωές των παράνομα μετακινούμενων είναι γεμάτες από «τραγωδίες» ή επιτακτικές ανάγκες που τους ώθησαν στη μετακίνηση, αν τα βιώματα και οι ανάγκες των ανθρώπων αυτών δε συγκλίνουν με τις τρέχουσες προσταγές και εννοιολογήσεις ως προς το τι είναι τραγωδία, είναι πιθανό να μην αναγνωριστεί η ανάγκη τους για προστασία. Τότε, ενταγμένοι στο μετέωρο πεδίο που διαμορφώνει ο νόμος, οι μετακινούμενοι καλούνται να συνθέσουν και πάλι τον εαυτό τους. Στο πεδίο αυτό «πειθαρχηση και ανυπακοή, περιορισμός και επιπόνηση, σε τελική ανάλυση εξουσία και αντίσταση

¹⁰⁴ Agamben, *Η μορφή της ζωής*, ό.π., σ. 42.

¹⁰⁵ Έχω την εντύπωση ότι σε αρκετά μεγάλο βαθμό η αναγνώριση της προσωπικής τραγωδίας ενός αιτούντα άσυλο πραγματοποιείται και με γνώμονα τις διμερείς σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί ανάμεσα στη χώρα ασύλου και τη χώρα καταγωγής. Έτσι για παράδειγμα ένα μεγάλο ποσοστό των αιτούντων άσυλο που η Ελλάδα αναγνώριζε ως πρόσφυγες ήταν Κούρδοι της Τουρκίας. Το ποσοστό αυτό μειώθηκε μετά τις προσπάθειες για τη σύναψη της ελληνοτουρκικής φιλίας.

¹⁰⁶ Judith Butler, «Σώματα που έχουν σημασία. Σχετικά με τα όρια του «φύλου» σε επίπεδο λόγου», στο Δ. Μακρυνιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος, διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Νήσος, 2004, σ. 189.

αναπόφευκτα διασταυρώνονται και συνυφαίνονται δυναμικά».¹⁰⁷ Η επινόηση του παρελθόντος εαυτού λοιπόν μπορεί να είναι σε κάποιο βαθμό ένα μέσο μετάβασης και λαθροβίωσης στη διαδρομή των εν δυνάμει παράνομα μετακινούμενων. Έτσι, αν για παράδειγμα η τρέχουσα πραγματικότητα λυγίζει μπροστά στα βασανιστήρια, κάποιος, που πιθανότατα έχει υποφέρει χωρίς όμως να έχει λχ. υποστεί βασανιστήρια, μπορεί να κρίνει σκόπιμο να προσποιηθεί ότι είναι και θύμα βασανιστηρίων.¹⁰⁸

Πέρα και από την επινόηση του εαυτού η λαθροβίωση, που δεν είναι παρά η ίδια η ζωή, εν προκειμένω σε πιο ακραία μάλλον μορφή –εξαιτίας της οριακότητας των καταστάσεων, όπως είπαμε-, συνεχίζει με την επινόηση των λύσεων και το χειρισμό των υπάρχοντων δεδομένων που μπορεί να οδηγήσουν το άτομο παρακάτω. Έτσι, κάποιος συνεργάτης του παράνομου κυκλώματος που μεταφέρει άτομα από χώρα σε χώρα, άγνωστο για πιο λόγο, ζητά να συνεργαστεί με τις αρχές που εν δυνάμει θα τον καταδίωκαν, να χρησιμοποιήσει τις υπάρχουσες συνθήκες προς όφελός του και να προχωρήσει παρακάτω. Έπειτα από όλα αυτά η ηθική που ταυτίζει το καλό με την αλήθεια, και ίσως και εγώ η ίδια, θα θεωρήσουμε κατακριτέα τα μέσα που χρησιμοποίησε ο συνομιλητής μου για να κινηθεί. Θα κατακρίνουμε δηλαδή το γεγονός ότι κάποιος χρησιμοποιεί άλλους για να κινηθεί. Όμως έτσι και αλλιώς αυτό συμβαίνει καθώς τα άτομα επιδιώκουν την πορευσιμότητά¹⁰⁹ τους στο σύνορο. Ίσως μάλιστα, ο συνοδευτικός επικριτικός λόγος να είναι ένα κομμάτι του εξουσιαστικού λόγου που αναζητά τη γνώση και την αλήθεια. Η αλήθεια «ανταμοίβεται» και για αυτό πρέπει «να παράγεται [...] όπως και ο πλούτος», λέει ο Foucault.¹¹⁰ Η αναζήτηση της αρχής του μίτου της αλήθειας στο σύνορο ή και οπουδήποτε αλλού δεν είναι παρά αναπαραγωγή ενός σλόγκαν για κάτι που δεν υπάρχει απόλυτα με τον τρόπο με τον οποίο το αναζητούμε. Οι εικασίες μας έτσι, μπορούν να εγκληματοποιήσουν πράξεις και υπάρξεις που απλά κινούνται με βάση διαφορετικές ορίζουσες.

¹⁰⁷ Αθ. Αθανασίου, Δ. Αγραφιώτης, «Η ταυτότητα ως ετερότητα: AIDS, σεξουαλικότητα και επικινδυνότητα (risk), *Ελληνικά Αρχεία AIDS*, 7 (3), Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1999, σ. 205.

¹⁰⁸ Ένα χαρακτηριστικό δυνητικό δείγμα ανάγκης για επινόηση του παρελθόντος εαυτού θα μπορούσε να είναι κάποιος ομοφυλόφιλος ιρανικής καταγωγής. Στο Ιράν η ομοφυλοφιλία τιμωρείται με θάνατο. Και όμως, η εμπειρία μου μέσα από τη διαδικασία ασύλου με οδηγεί στην πεποίθηση ότι ένα τέτοιο επιχείρημα από πλευράς του αιτούντα άσυλο δεν θα ήταν ικανό να πείσει την επιτροπή που εξετάζει την αίτησή του ότι ο ίδιος «διατρέχει δικαιολογημένο φόβο δίωξης» και άρα χρίζει προστασίας. Ο αιτών άσυλο λοιπόν θα είχε κάθε λόγο να προσποιηθεί βασανισμό ή να επινοήσει σε κάποιο βαθμό το παρελθόν του.

¹⁰⁹ Πορευσιμότητα, δηλαδή η ικανότητα να πορεύεται κανείς συνεχώς.

¹¹⁰ Michel Foucault, «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια», *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μετφ. Λ. Τρουλινού, Αθήνα: Ύψιλον, 1991, σ. 102.

V. Επίλογος

Παρακολουθήσαμε τις εννοιολογικές αλλά και οντολογικές μεταμορφώσεις του συνόρου. Είδαμε ότι τα σύνορα λειτούργησαν ως το εργαλείο εκείνο που θα διαμοίραζε τον κόσμο σε κρατικές οντότητες. Και αργότερα, αφού ο κόσμος είχε διαμοιραστεί, οι νέες τάσεις τον ήθελαν παγκοσμιοποιημένο. Επομένως τα σύνορα θα έπρεπε να αρθούν. Και όμως, αποτέλεσαν ίσως το δεκανίκι της παγκοσμιοποίησης λειτουργώντας όχι απλώς ως διαχωριστικές γραμμές αλλά και ως ζώνες φέρουσες ανθρώπινες υπάρξεις εντός τους. Έλαβαν τη μορφή συνοριακών χώρων κράτησης αλλά και προσέδωσαν συν-οριακά χαρακτηριστικά σε ολόκληρες επικράτειες, κάθε φορά που σε αυτές διέμεναν ή μετακινούνταν άτομα που έπρεπε να αναμετρηθούν με το νόμο-και με την εν δυνάμει αναστολή του νόμου-.

Οι μετακινούμενοι, όπως και όλοι μας, χειρίζονται εκτός από τις συνθήκες και τους ίδιους τους εαυτούς τους, σε κάθε δυνατή αναμέτρηση με το νόμο. Μέσα σε συσχετισμούς δυνάμεων μπορούν να αρνούνται και να φέρονται με ανυπακοή. Οι δυνάμεις που οι ίδιοι εξαπολύουν, αλλά και τα μέσα που χρησιμοποιούν δεν είναι ουδέτερα. Πιθανότατα όλα αυτά ενέχουν κάποια εξουσία, αλλά ταυτόχρονα και κάποια αποδέσμευση ή έστω, την υπόσχεση μιας αποδέσμευσης για τους ενδιαφερόμενους, δηλαδή για τους δρώντες μετακινούμενους.

Παρά τη δράση των μετακινούμενων είναι αρκετά πιθανό η τάξη των πραγμάτων να συνεχίσει να υπάρχει περίπου ίδια με πριν. Ίσως επειδή, όπως θα έλεγε και ο Benjamin, η πράξη αυτή των κρατούμενων δεν επιτίθεται στην ίδια την έννομη τάξη αλλά σε κάποιες νομικές πρακτικές.¹¹¹ Και πώς θα μπορούσε άλλωστε να επιτεθεί στην ίδια την έννομη τάξη από τη στιγμή που οι κρατούμενοι υφίστανται ως τέτοιοι εξαιτίας της θέσης τους εκτός νόμου; Η ποινικοποίηση δηλαδή της εισόδου τους στη χώρα και στην ΕΕ σημαίνει για τους παράνομα μετακινούμενους ότι η δράση τους, ακόμα και αν αυτή συνίσταται σε ανυπακοή, αντίδραση ή ακόμα και μία κάποια ελευθεριότητα απέναντι στο νόμο, αδυνατεί να μεταβάλει τον ίδιο το νόμο

¹¹¹ Walter Benjamin, *Για μια κριτική της βίας*, μετφ. Λ. Μαρσιανός, Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2002, σ. 13. Σχετικά με την αποτελεσματικότητα μιας «βίαιης» πράξης ικανής να επιφέρει αλλαγή στο δίκαιο ο Benjamin αναφέρει την περίπτωση της απεργίας από την «οργανωμένη εργατική τάξη». Η απεργία αποτελεί κατοχυρωμένο δικαίωμα των εργαζομένων και ακόμα και ακόμα και αν θεωρηθεί καταχρηστική, λόγω της αναγνώρισης της από το νόμο και λόγω του γεγονότος ότι είναι αποτέλεσμα της βούλησης μιας ενός οργανωμένου και επίσης νομικά αναγνωρισμένου συνόλου ατόμων δύναται να φέρει κάποια νομική μεταβολή.

προς όφελός τους.¹¹² Οι παράνομα εισερχόμενοι, ακριβώς επειδή είναι παράνομοι τυπικά δεν ανήκουν κάπου οπότε η στάση τους, ακόμα κι αν φέρει τη μορφή μιας απεργίας δεν αποτελεί «κατοχυρωμένο δικαίωμα», ακριβώς επειδή δεν πρόκειται για κάποιον οργανωμένο και νομικά κατοχυρωμένο φορέα.

Αυτό όμως δε σημαίνει ότι η δράση των ατόμων είναι άσκοπη. Απλώς σημαίνει πως μάλλον δεν αναγνωρίζεται από το νόμο. Ωστόσο οι παράνομα μετακινούμενοι, όπως και όλοι μας ίσως όταν βρισκόμαστε σε στενά καθορισμένα περιβάλλοντα, προσπαθούν να διαβιώσουν σε αυτά εφευρίσκοντας τρόπους, εφευρίσκοντας και επιτελώντας ακόμα και τους εαυτούς τους -μας. Έτσι, διαβιώνουμε, επιβιώνουμε και λαθροβιώνουμε όντας παίκτες σε ένα ατελείωτο παιχνίδι, το οποίο αν και ήδη διαμορφωμένο καλούμαστε και εμείς να διαμορφώσουμε. Και παρά τους σκληρούς κανονισμούς και τις συνήθως απάνθρωπες συνθήκες το συνοριακό κρυφτό του καθενός μπορεί να είναι και να σηματοδοτεί ταυτόχρονα πολλά πράγματα μαζί.

Και βέβαια, ξεκινώντας τη γραφή αυτής της εργασίας είχα την εντύπωση ότι μιλώντας για την εμπειρία και δική μου διαδρομή στα κρατητήρια θα ήμουν περισσότερο αυτοαναφορική και αυτοπεριγραφική. Όχι επειδή μου αρέσει να μιλώ αποκλειστικά για εμένα αλλά επειδή θεώρησα πως αυτό είναι πιο ειλικρινές από το να μιλώ για τους άλλους. Όπως ίσως συμπεραίνετε και στην τελευταία ενότητα αυτής της εργασίας όχι μόνο δεν ήμουν αυτοαναφορική, αλλά περιέγραψα και σχολίασα τις ζωές των άλλων. Η Susan Sontag θα έλεγε ότι «παρατήρησα τον πόνο των άλλων».¹¹³ Και η αλήθεια είναι ότι σε όλη την επιτόπια έρευνα παρακολουθούσα τον πόνο των άλλων, όπως όμως παρακολουθούσα και τον δικό μου πόνο. Δεν εξομοιώνονται αυτά τα δύο. Έγραψα για την εξουσία εν μέσω της εξουσίας. Ωστόσο επέλεξα να μιλήσω για τους άλλους γιατί έκρινα πως αυτό ήταν τελικά πιο ασφαλές. Διαφορετικά, η κρίση μου για τα τεκταινόμενα θα μπορούσε να είναι σκληρότερη.

Σε αυτή την εργασία λοιπόν, όπως και σε κάθε εργασία, αναζητήθηκε η γνώση και έγινε η προσπάθεια ώστε αυτή να συντεθεί και έτσι σκόρπιες σκέψεις να αποτελέσουν τον σκελετό για ένα κείμενο. Αλλά αυτή η εργασία, πάνω από όλα, ήταν μια διαδρομή και ένα κεφάλαιο στη ζωή της γράφουσας.

¹¹² Σχετικά με τη δράση ατόμων που βρίσκονται εκτός νόμου βλέπε και Hannah Arendt, *The origins of totalitarianism*, Νέα Υόρκη: Harcourt, Brace & World, Inc, 1966, σ. 296.

¹¹³ Susan Sontag, *Παρατηρώντας τον Πόνο των Άλλων*, μετφ. Σ. Βελέντζας, Αθήνα: Scripta, 2003.

Βιβλιογραφία

Agamben Giorgio, *Homo Sacer, κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μετφ. Π. Τσιαμούρας, επιμ. Γ. Σταυρακάκης, Αθήνα: Scripta, 2005.

Agamben Giorgio, *Η μορφή-της-ζωής*, Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2002.

Agier Michel, *Aux bords du monde, les refugies*, Παρίσι: Flammarion, 2002.

Αθανασίου Αθηνά, «Η πειθαρχία της συνέχειας: Σώμα, χρόνος και βιοπολιτική στην Ελλάδα σήμερα», *Σύγχρονα Θέματα*, (45), Ιούνιος 2003.

Αθανασίου Αθηνά, «Διαβάσεις και εξαιρέσεις: Αντινομίες της διεθνικότητας στις παρυφές του κοσμοπολιτικού», *Σύγχρονα Θέματα*, (92), Ιανουάριος-Μάρτιος 2006.

Αθανασίου Αθ., **Αγραφιώτης Δ.**, «Η ταυτότητα ως ετερότητα: AIDS, σεξουαλικότητα και επικινδυνότητα (risk)», *Ελληνικά Αρχεία AIDS*, 7 (3), Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1999.

Anderson Benedict, *Φαντασιακές κοινότητες, στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μετφ. Π. Χαντζαρούλα, Αθήνα: Νεφέλη, 1997.

Arendt Hannah, *The origins of totalitarianism*, Νέα Υόρκη: Harcourt, Brace & World, Inc, 1966.

Badie B., Smouts M. C., *Le retournement du monde - Sociologie de la scène internationale*, Παρίσι: Presse de la Fondation Nationale de Sciences Politiques et Dalloz, 1992.

Balibar Etienne, “The Borders of Europe”, στο Pheng Cheah, Bruce Robbins (επιμ.), *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation*, University of Minnesota Press, Μιννεάπολις, 1998.

Βάσσου Άγγελος, «Υπό περιορισμό οι μετανάστες», εφημερίδα *Μακεδονία*, 29/08/2004.

Bauman Zygmunt, *Παγκοσμιοποίηση, οι συνέπειες για τον άνθρωπο*, Αθήνα: Τρόπον-Ιδέες, 2001. .

Bauman Zygmunt, *Σπαταλημένες ζωές, οι απόβλητοι της νεωτερικότητας*, μετφ. Μ. Καρασαρίνης, Αθήνα: Κατάρτι, 2005.

Benjamin Walter, *Για μια κριτική της βίας*, μετφ. Λ. Μαρσιανός, Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2002.

Borneman John, “State, Territory and National Identity Formation in the two Berlins, 1945-1995”, στο Συλλογικό, *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*, Λονδίνο: Duke University Press, 2001.

Butler Judith, «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία», στο Α. Αθανασίου (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, Αθήνα: Νήσος, 2006.

Butler Judith, «Από-μίμηση και έμφυλη ανυπακοή», στο Κ. Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Σεξουαλικότητα, θεωρίες και πολιτικές της Ανθρωπολογίας*, μετφ. Α. Αθανασίου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006.

Butler Judith, «Σώματα που έχουν σημασία. Σχετικά με τα όρια του «φύλου» σε επίπεδο λόγου», στο Δ. Μακρυνιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος, διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Νήσος, 2004.

Correspondence from H.E. Tony Blair, Prime Minister of the United Kingdom to H.E. Costas Simitis, Prime Minister of Greece and President of the European Council (hereinafter Blair-Simitis Correspondence) *New International Approaches to Asylum Processing and Protection*, Θεσσαλονίκη, March 10, 2003.

Dagnino Arianna, *Οι νέοι νομάδες, πρωτοπόροι της αλλαγής, κουλτούρες της εξέλιξης, νέα επαγγέλματα*, μετφ. Α. Καλαμάρας, Αθήνα: Οξύ, 2001.

Foucault Michel, «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια», *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μετφ. Α. Τρουλινού, Αθήνα: Ύψιλον, 1991.

Foucault Michel, “Governmentality”, στο Graham Burchell, Collin Gordon και Peter Miller (επιμ.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Σικάγο: University of Chicago Press, 1991.

Foucault Michel, «Πολιτική οικονομία του σώματος», στο Α. Αθανασίου (επιμ.), , μετφ. Κ. Χατζηδήμου-Ι. Ράλλη, *Τα όρια του σώματος, διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Νήσος, 2004.

Foucault Michel, “The subject and power”, στο H. Dreyfus και P. Rabinow (επιμ.), *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Σικάγο: University of Chicago Press, 1982.

Foucault Michel, *Επιτήρηση και Τιμωρία, η γέννηση της φυλακής*, μετφ. Κ. Χατζηδήμου-Ι. Ράλλη, Αθήνα: Ράππας, 2004.

Foucault Michel, “Afterword”, στο H. Dreyfus και P. Rabinow (επιμ.), *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Σικάγο: University of Chicago Press, 1982.

Goffman Erving, *Άσυλα*, μετφ. Ξ. Κομνηνός, Αθήνα: Ευρύαλος, 1994.

Hailbronner Kay, “European immigration and asylum law under the Amsterdam Treaty”, *Common Market Law Review* 35, 1998.

Hardt Michael, Negri Antonio, *Αυτοκρατορία*, μετφ. Ν. Καλαϊτζής, Αθήνα: Scripta, 2002.

Hobsbawm Eric, *Εθνη και εθνικισμός, από το 1780 μέχρι σήμερα*, μετφ. Χ. Νάντρις, Αθήνα: Καρδαμίτσας, 1994.

Θεοδωρόπουλος Βύρων, *Σύνορα, η μεταβαλλόμενη σημασία της εδαφικής κυριαρχίας*, Αθήνα: Σιδέρης, 2000.

Ιός της Κυριακής, «Στρατόπεδα προσφύγων στη νέα ΕΕ, Ανθρώπινες ασπίδες στα σύνορα», *Ελευθεροτυπία*, 11/07/2004.

Κοντιάδης Ίων, *Πολιτειολογικά Ανάλεκτα*, Αθήνα: Σάκουλας, 2000.

Λιάκος Αντώνης, «Σώματα εκτός επικράτειας», εφημερίδα *Το βήμα*, 12-10-2003.

Μακρυνιώτη Δήμητρα, «Εισαγωγή», στο Δ. Μακρυνιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος, διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Νήσος, 2004.

Μαρβάκης Αθανάσιος, «Κοινωνική ένταξη ή κοινωνικό απαρτχάιντ;», στο Μ. Παύλου, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Κριτική & KEMO, 2004.

Martin Emily, «Ιστορία του σώματος, όρια του σώματος», στο L. Grossberg, C. Nelson & P. Treichler (επιμ.), *Καλειδοσκόπιο, Μελέτες για τον Πολιτισμό*, μετφρ. Μ. Διάφα, Θεσσαλονίκη: Μαγιά, 1992.

Peers Steve, “Building fortress Europe: The development of EU migration law”, *Common Market Law Review* 35, 1998.

Περράκης Στέλιος, Μάστακας Πέτρος, *Ασυλο, μετανάστες, πρόσφυγες*, Αθήνα: Σάκουλας, 2002.

Ρούκουνας Εμμανουήλ, *Διεθνές Δίκαιο II*, Αθήνα: Σάκουλας, 1982.

Σάσεν Σάσκια, *Χωρίς έλεγχο; Η εθνική κυριαρχία, η μετανάστευση και η ιδιότητα του πολίτη την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, μετφ. Π. Παπανδρέου, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2001.

Schmitt Carl, *Verfassungsrechtliche Aufsätze*, Βερολίνο, 1958.

Schmitt Carl, *Πολιτική θεολογία. Τέσσερα κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας*, μετφ. Π. Κονδύλης, Αθήνα: Λεβιάθαν, 1994.

Snyder Timothy, “The wall around the West”, στο ηλεκτρονικό περιοδικό: *Eurozine*, <http://www.eurozine.com>

Sontag Susan, *Παρατηρώντας τον Πόνο των Άλλων*, μετφ. Σ. Βελέντζας, Αθήνα: Scripta, 2003.

Thessaloniki indymedia, «Συνθήκη Σένγκεν», *Δελτίο για τους μετανάστες στην Ελλάδα* (01), Ιούνιος 2004.

Υπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, *Θέσεις της Υπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες για καίρια θέματα της προστασίας των προσφύγων στην Ελλάδα*, Ιούνιος 2005.

Verdery Katherine, *What was socialism and what comes next*, Νέο Τζέρσεϋ: Princeton University Press, 1996.

Χριστόπουλος Δημήτρης, «Το τέλος της εθνικής ομο(ιο)γένειας: παραδοσιακές και νέες μορφές ετερότητας στην Ελλάδα», στο Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου, Μ. Παύλου (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2001.

Χριστόπουλος Δημήτρης, «Οι μετανάστες στην ελληνική πολιτική κοινότητα», στο Μ. Παύλου, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Κριτική-KEMO, 2004.

Δικτυακοί τόποι:

<http://www.unhcr.ch/cgi-bin/tehis/vtx/statistics> -Στατιστικά στοιχεία της UNCHR για το θέμα των προσφύγων-.

http://europa.eu.int/comm/fsj/intro/fsj_intro_en.htm -πληροφορίες σχετικά με το “Freedom, security and justice”.

http://europa.eu.int/comm/justice_home/funding/odysseus/funding_odysseus_en.htm -για το πρόγραμμα “Odysseus”.

http://europa.eu.int/comm/justice_home/funding/argo/funding_argo_en.htm -για το πρόγραμμα “Argo”.

http://europa.eu.int/comm/justice_home/funding/cooperation/funding_cooperation_en.htm -για τη συνεργασία με τρίτες χώρες-.

<http://europa.eu.int/scaldplus/en/lvb/13.3081.htm> -για το EURODAC-.

<http://europa.eu.int/comm/enlargement/pas/phare> -για το πρόγραμμα PHARE-

<http://www.eurozine.com> -ο δικτυακός τόπος του ηλεκτρονικού περιοδικού Eurozine-.

<http://www.synigoros.gr> -η κεντρική σελίδα του Συνηγούρου του Πολίτη-.

<http://www.imepo.gr> - Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής-.

<http://hrw.org/backgrounder/eca/refugees0603/1.htm> -ο δικτυακός τόπος του “Human Rights Watch”-.